

HAL
open science

A bányási falvak földterületének felparcellázása és térképezése (1773–1848). Úttörő kísérlet Magyarországon

Benjamin Landais

► To cite this version:

Benjamin Landais. A bányási falvak földterületének felparcellázása és térképezése (1773–1848). Úttörő kísérlet Magyarországon. *Catastrum*, 2024, 11 (3), pp.3-16. <10.59884/Catastrum.2024.3>. <hal-04722645>

HAL Id: hal-04722645

<https://hal.science/hal-04722645v1>

Submitted on 10 Mar 2025

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

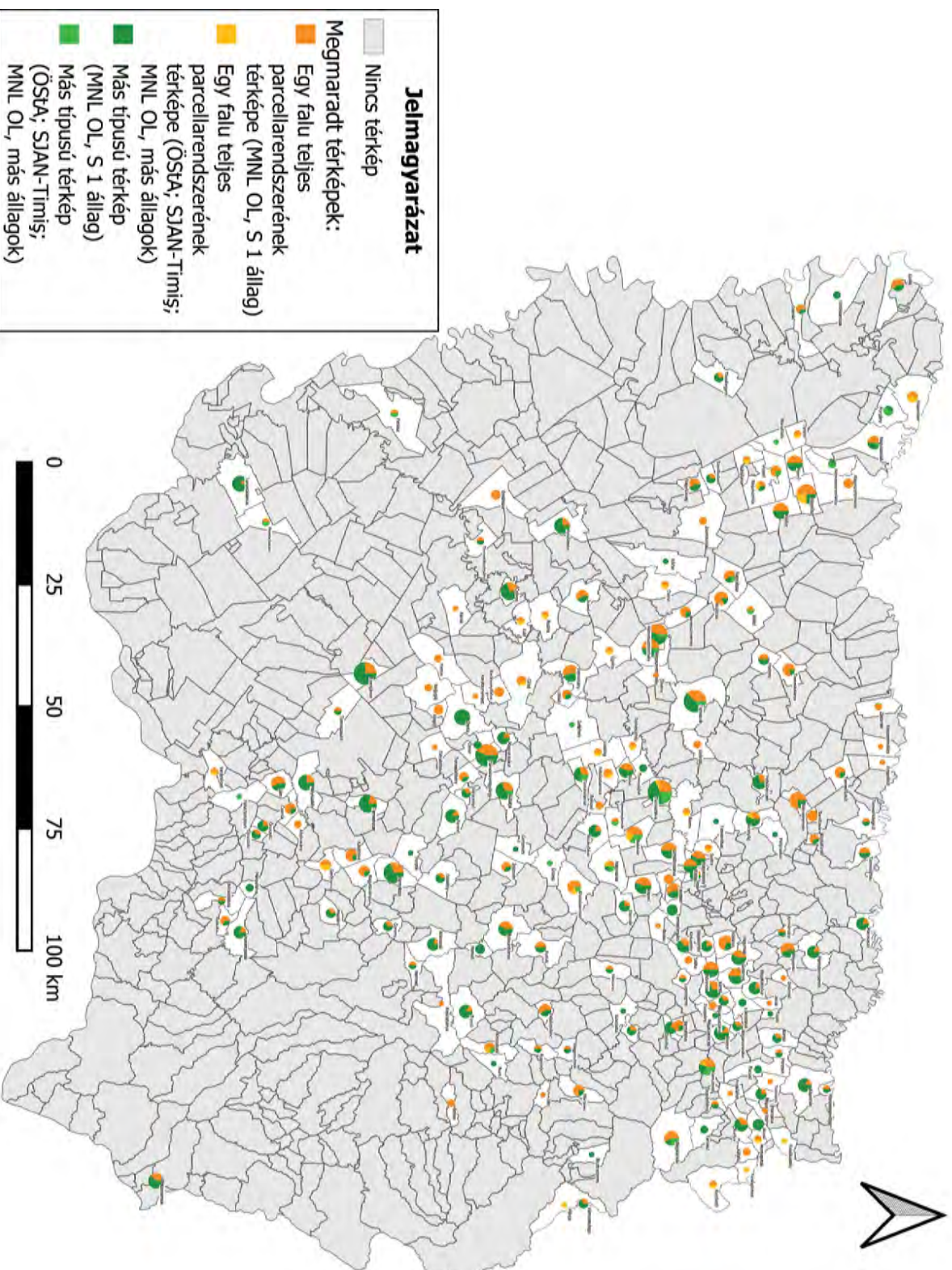
HAL Authorization

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- BENJAMIN LANDAIS: A bányási falvak földterületének felparcellázása és térképezése (1773–1848). Úttörő kísérlet Magyarországon
- TÖRÖK ENIKŐ: Az 1856. évi harmadik felmérési felügyelőség személyzete
- TIMÁR GÁBOR: Kísérlet a récényi Ilona-akna Magyarországon tartására (1922)
- MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Személyenyek a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1990-es évek
- REISZ T. CSABA – TÖRÖK ENIKŐ: Katasztertörténeti hungarikakutatások
- REISZ T. CSABA: A Négyzetkataszter adatbázis

■ *A megmaradt bányásági parcellatérképek területi eloszlása településenként (a szerző összeállításán). L. ehhez Benjaminin Landais cikkét!*

SUMMARY

LANDAIS, Benjamin: The Land Parceling and Mapping of the Villages of the Banat (1773–1848). A Pioneering Experiment in Hungary

benjamin.landais@univ-avignon.fr

The Banat cadastral maps (1773–1848), almost 800 of which are held in the National Archives of Hungary, constitute the most comprehensive collection of rural maps for any region of the Kingdom of Hungary prior to 1848. They were inspired by both the ‘urbarial maps’ of the 18th century and the cadastral surveys of Joseph II (1786–1789) and Francis I in Austria (after 1818). They were the result of an original administrative experiment: in the 1770s, a group of engineers established the idea that maps, despite their high cost, were essential for the efficient and fair management of rural land.

TÖRÖK, Enikő: Staff of the Third Survey Inspectorate of 1856

torok.eniko@mnl.gov.hu

At the beginning of the detailed cadastral survey in Hungary in 1856, two sub-directorates and 12 survey inspectorates were established in the Sopron tax district. The 3rd survey inspectorate, which belonged to the 1st sub-directorate and was based in Vámosderecske and later in Kőszeg, employed nine engineers, five desk officers, 13 assistants, and one auxiliary. Of the total staff of 29, six are not known to have been born, the others having been born in Bohemia (10), Moravia (2), Hungary (3), Galicia (3), Lower Austria (2), the Littoral (1), Slavonia (1) or Styria (1).

TIMÁR Gábor: An Attempt to Keep the Ilona-akna of Récény in Hungary (1922)

timar.gabor@ttk.elte.hu

According to the rules of the plebiscite in Sopron, as mutually agreed in the Treaty of Venice, the plebiscite area, with its administrative boundaries of 1921, chose a country in its entirety. However, the Hungarian member of the delimitation committee later proposed a minor proposal to change the national border, which concerned the border between the Brennberg, which remained in Hungary, and Récény (Ritzing), which had been annexed to Austria, to keep the Brennberg mine system integrity with the retention of the Ilona-akna. The paper describes the map boundaries of this area and the steps taken to reject the proposal.

MIKESY Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Excerpts from the History of the Geographical Names Committee, 1990s

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

The 1990s began for the Geographical Names Committee with increased powers and organisational autonomy. Pursuant to MT Decree 71/1989 (VII. 4.) on official geographical names in Hungary, the Committee was elevated to an inter-ministerial government committee, but as such, its first steps of activity were already taken during the complications surrounding the change of regime. For some types of names, its operation became more efficient (new communes, railway stations, etc.); for others, the committee could not use the powers granted by the government decree.

REISZ, T. Csaba – TÖRÖK, Enikő: Hungarica Research on Cadastral History

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu; torok.eniko@mnl.gov.hu

The maps and records of the Hungarian cadastral surveys carried out between 1850 and 1918 are now preserved in numerous public collections and official archives. Following the Treaty of Trianon, the Hungarian government signed a bilateral treaty with the successor states regulating the sharing of administrative records between them. As a result, a significant amount of cadastral records can now be found in cross-border collections. The Square Cadastre project carried out a sample survey of Hungarian heritage in collections in Slovakia and Romania.

REISZ, T. Csaba: The Square Cadastre Database

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

One of the objectives of the scientific project “Square Cadastre”, launched in 2019 at the National Archives of Hungary (NAH), is to create a settlement-level database of the map and documentary material of the cadastral survey of historical Hungary and Croatia between 1850 and 1918. The database will be completed in the summer of 2024 and will contain data from the Central Archives, the Archives of Baranya and Hajdú-Bihar Counties of NAH, the Mures County Archives of the National Archives of Romania, and the Central Archives of Geodesy and Cartography in Slovakia. Data visualisation also allows real-time visualisation of data analysis from multiple perspectives.

BENJAMIN LANDAIS

A bánsági falvak földterületének felparcellázása és térképézése (1773–1848)

*Úttörő kísérlet Magyarországon**

A Bánság 18. századi térképei az utóbbi években jelentős tudományos érdeklődést váltottak ki.¹ Ehhez nagyban hozzájárult az – elsősorban bécsi és budapesti – közlevéltári gyűjtemények online elérhetővé tétele.² Ezen felmérési térképek, szelvények létezéséről korábban csak néhány kutatónak volt tudomása. Figyelmüket elsősorban a katonai térképészet vonzotta – a 16. és 17. századból származó erődítménytervektől az 1770-es években induló II. József-féle katonai felmérésig. A falusi parcellatérképek, amelyeket ugyanebben az időben és néha ugyanazok a mérnökök rajzoltak, nem keltettek hasonló érdeklődést. Ez a több száz dokumentum – amelyek közül a legnagyobbakat méretük miatt még nem sikerült digitalizálni – ugyanarra a sorsra jutott, mint a késői feudalizmus legtöbb falusi térképe: esztétikai értékeikért csodálták, kulturális örökségnek tekintették, viszont a történészek ritkán tanulmányozzák őket. Néhány térkép mégis a 18. századi német telepítés lenyomataként emelhető ki.³ Azt a benyomást keltik, hogy a földmérők-térképészek kizárólag telepítési célokra használták művészetüket, noha ez egy leegyszerűsítő és téves nézet. A Bánság 1773-ban megkezdett feltérképezése szisztematikus jellegű volt. A régió mind a 650 településére vonatkozóan készítettek térképeket, függetlenül azok népességi összetételétől. Ugyanakkor e térképeket 1848-ig rendszeresen frissítették, illetve újrarajzolták. Az ilyen

léptékű térképészeti vállalkozás egyedülálló volt a Magyar Királyságban. Bizonyos tekintetben összehasonlítható más nagybirtokok (különösen az Esterházyak, a Széchenyiek és a Batthyányak), az egyház vagy a korona (például Óbuda) által végzett úrbéri felmérésekkel és térképezésekkel, ambíciójában azonban felülmúlta azokat. Földmérők és térképészek tucatjait, többségükben Ausztriából és Csehországból érkezőket alkalmaztak állandó jelleggel, hogy egy olyan eredeti kísérletet hajtsanak végre, amely a telekkönyvezést és a kataszteri felmérést is megelőlegezte. E két nyilvántartási eszközt Magyarországon csak 1855–1856 között vezették be, míg a Habsburg Monarchia nyugati részén már 1812 és 1817 között.

A megőrzött térképek jellege és helye

Sok térkép véletlenszerűen, illetve az 1945. évi pusztítás miatt eltűnt, amikor a térképek kétharmada elégett a Magyar Országos Levéltárban. Ennek ellenére több száz eredeti bánsági térképmű maradt fenn. A legtöbbjüket – 763 térképet – az S 1 állag őrzi, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) egyik legfontosabb korai kartográfiai gyűjteménye. Ismeretlen okokból a Bánság eredeti felmérési térképeinek egy részét máshol, az Országos Levéltár más sorozataiban vagy külföldi levéltárakban ör-

* A francia nyelvű tanulmányt Iuga Laura fordította magyarra.

1 WOLF, JOSEF: Das Mapping der Peripherie: Raumwissen im Temeswarer Banat, 1716–1778. *Die Turkenkriege des 18. Jahrhunderts. Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*. Hrsg.: WOLF, JOSEF – ZIMMERMANN, WOLFGANG. Regensburg, 2017. 265–294. *Beschreiben und Vermessen: Raumwissen in der östlichen Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*. Hrsg.: JOHLER, REINHARD – WOLF, JOSEF. Berlin, 2020.

2 *Arcanum Térképek* (<https://maps.arcanum.com>)

3 ROTH, ERIK: *Die Planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk, 1765–1821*. Munich, 1988. ANDERSON, TIMOTHY G.: Cameralism and the production of space in the eighteenth-century Romanian Banat: the grid villages of the 'Danube Swabians'. *Journal of Historical Geography*, (2020) 55–67.

zik. Összesen 73 térkép készült 51 különböző településről, amelyek közül hat nem szerepel az S 1 állagban.⁴

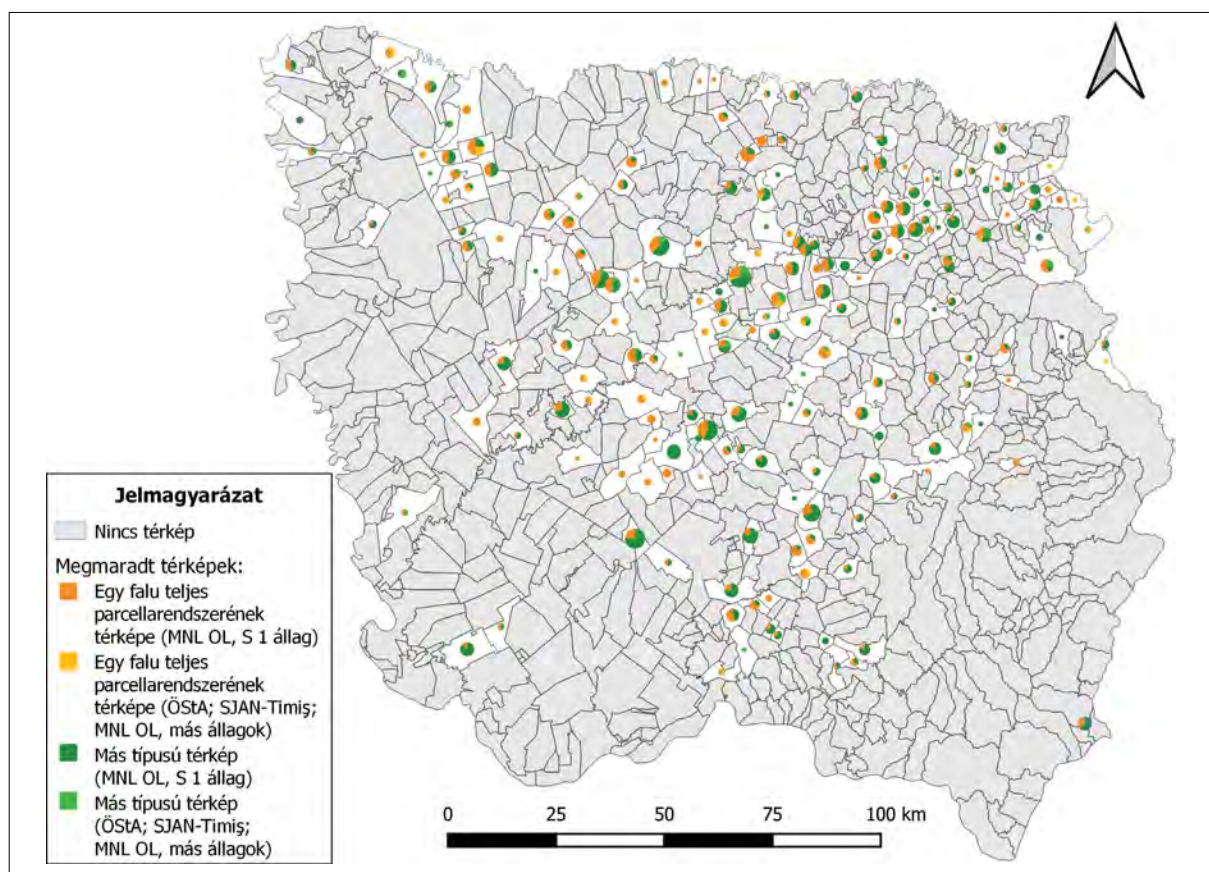
A bánsági településeknek csak a 26%-áról maradt ránk térkép (775-ből 205). A veszteségek eloszlása azonban egyenlőtlen, és erre nincs magyarázat. A lugosi, csákovai és verseci járásokban lévő falvak (a települések 30-45%-a) két-háromszoros arányban vannak képviselve, mint a nagybecskereki, pancsovai, karánsebesi és újpalánkai járásokban (8-16%). Az Orsova környéki települések viszont teljesen hiányoznak. Ezenkívül megjegyzendő, hogy a 18. században alapított „német” települések térképei (45%) viszonylag nagyobb

számban maradtak meg, mint a régi falvaké és vegyes falvaké (24%). Az egyenlőtlen ségek a térképek településenkénti számát is érintik. 65 helységről csak egy-egy térkép, 59 településről kettő vagy három, a fennmaradó 24-ről pedig négy és hét közötti térkép készült.

Ez a 836 térképmű reprezentatív részét képezi az akkoriban készült több ezer térképnek, amelyek többsége elveszett. Öt különböző kategóriába sorolhatjuk azokat.

1. Egy falu teljes parcellarendszerének ábrázolása – térképek, amelyek a jelen cikk középpontjában állnak, és amelyek a megőrzött dokumentumok mintegy 40%-át teszik ki.

A fennmaradó térképek egyenlő arányban

■ A megmaradt bánsági parcellatérképek területi eloszlása településenként (a szerző összeállítása)

4 Bécsben: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA), Sonderbestände, Sammlungen und Selekte Patente, Karten- und Plansammlung, L 020, O-028, O-135, O-206; ÖStA, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, Kartensammlung, B IX c 661-1, G I h 185, G I h 435, G I h 168, G I h 743. Budapest: MNL OL, S 11 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Kamarai térképek, 241., 513–521., 604., 646., 813., 1181., 1818.; S 12 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Helytartótanácsi térképek, Div. VIII. 449., 501., 502., 507., 510., 511., 512., 513., 518., 525., Div. XI. 1., 16., 23., 24., Div. XVII. 15.; S 167 Térképtár, Családi fondokból kiemelt térképek, Vegyes térképanyag, 68., 69., 71., 75. Temesváron: Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale ale României (Timișoara), 104. fond, 43., 139., 143., 145., 146., 148., 156., 157. és 398. szám. A telepesfalvak felülreprezentáltságát is megfigyelhetjük a többi falutípushoz képest (34 a 11-gyel szemben, azaz az összes település 25%-a, illetve 6%-a).

oszlanak meg négy kategória között, egyenként mintegy száz térképet tartalmazva:

2. Allodiális földterületek térképei (puszták vagy erdők).

3. Falvak földrészleteiről készült térképek és a tájhasználati térképei, egyéni parcellaadatok nélkül.

4. Szőlők és gyümölcsösök térképei.

5. Az úthálózatról és a települések belterületeiről készített térképek.

Végül néhány elszigetelt tétel nem illeszkedik egyik kategóriába sem, ezek közé tartoznak a Temesvári kerület parcellatérképei, néhány részleges térképszelvény a környező területekről, valamint tucatnyi tollal írt vázlat.

Az alatt a hetvenöt év alatt, amíg a Térképészeti Igazgatóság égisze alatt készültek a parcellatérképek, három egymásra épülő modellt egyértelműen kiemelhetünk. Azonban nagyon kevés olyan település van, amelynek valamennyi térképe fennmaradt.

1. Az 1773 és 1780 között készült első ügynevezett „felosztási térképek” (*Eintheillungs-Plan*) könnyen felismerhetők: minden egyes megművelt telken szerepel a tulajdonos vezeték- és keresztnéve. A falusi épületeket és kerteket viszont csak vázlatosan rajzolták meg. A községek területeinek minden egyes részéhez tetszőleges szint rendelnek. A színválasztás során a rajzolóknak kevésbé a falusi táj megidézésére, mint inkább a különböző birtokjogi területek közötti különbségtétel szemléltetésére törekedtek (bérlemények, úrbéri földek [*Constitutiv-Gründen*], földesúri birtokok, telepíthető földek, beépített területek, belső területek, ültetvények és szőlők [*Industrialien*]). A fennmaradt szelvények azt mutatják, hogy először a helyszínrajzokat készítették el, majd egyidejűleg a domborzati és a vízrajzi hálózatokat. A parcellákat csak később jelölték. E kartográfiai alkotásokat a megelőző úrbéri rendelet, azaz a mezőgazdasági és adóreform (a gazdasági felmérés és az adórendszer megújítása) összefüggésében nem az ősi tulajdonjogok grafikai vetületeiként kell értelmezni, hanem olyan

segédeszközökként, amelyek e jogok létrehozását, bevezetését segítik.

2. A második generációs térképek 1780 és a 18. század vége között készültek, a kortársak általánosan reambulációs (helyszínelési) térképeknek nevezik azokat. A korábbi felosztások hibáinak kijavítása érdekében ezeket az új településfelmérések (határok áthelyezése, egy vagy több övezet státuszának megváltoztatása) után, illetve a telkek újraparcellázását követően készítették el. A térképek vizuális szempontból sokban hasonlítanak az előzőekhez. Abban azonban különböznek tőlük, hogy a térképeken a birtokosok neve helyett bevezették a parcellák számainak feltüntetését. Egyre következetesebben használták a falvak belterületeinek, a kerteket és házakat is tartalmazó telkeknek az ábrázolását. A helységek határjelei most már egyértelműbben azonosíthatók, változva a két szomszédos település valamelyik fontos személyiségének a nevét viselik. Míg az első generációs térképek jegyzetekkel voltak telezsúfolva, addig az 1780-as években készültek már takarékosabbak, a megjegyzések a margókra szorultak. Mindazonáltal ezeket a dokumentumokat rendszeresen javították. Minden egyes változtatást a térkép szélén egy új keretbe jegyezték, majd egy térképészmérnök vagy uradalmi tisztviselő aláírásával és keltezésével hitelesítették. A „térképészek” több generációja által rengeteg javított és kiegészített térképek keltezése (készítési idejének megállapítása) nehézkessé vált. A túlzott igénybevétel miatt használhatatlanná vált térképek egy részéről másolatot készítettek. Néha azonban nehéz megkülönböztetni a másolatokat az eredetiktől. Az eredetiek tartalmazzák az 1770-es évekbeli első felmérés óta végrehajtott kiigazítások leírásait (szöveges, valamint táblázatos formában).

3. A harmadik generációs térképek a 19. század első felében készültek. Ezek az előző generáció térképeinek másolatai, de csak a parcellahatárok legfrissebb állapotát mutatják. E térképek tehát figyelmen kívül hagyják az 1760-as évekbeli katonai felmérések

óta bekövetkezett módosítások jegyzékét. Ezeket a térképtípusokat a letisztultság jellemzi. A telkeket egyetlen parcellaszám szerint azonosítják, míg az előző generációs térképeken gyakran két vagy három szám is szerepelt. A keltezés szintén egyszerűbbé vált: a térképész egyszerűen feltüntette az utolsó felmérés és a térkép másolásának évét. A tulajdonosok névsorát és a statisztikai táblázatokat egyetlen táblázat váltotta fel, amely a művelési ágat tartalmazta. És végezetül ezeken a térképműveken érvényesítették legalaposabban a színek szabványosítását. A sárga, a vörös és az okker, e három szín (amelyet a háromnyomásos gazdálkodásnak tartottak fenn) éles kontrasztban állt a kaszálók olajzöldjével, a házak téglavörösével, az erdők szürkéjével, valamint a zöld különböző árnyalataival, amelyeket a legelők és a fennmaradó földek, mocsarak jelzésére alkalmaztak.

Kataszteri térképek és úrbéri térképek között

A térképek e három generációja között több a hasonlóság, mint a különbség. A méretarány jelzése, annak egységessége és az alaprajzi ábrázolás választása – az oldalnézetből ábrázolt épületek jelenléte nagyon ritka – azt jelzi, hogy e térképek mindhárom generációja ugyanahhoz a kartográfiai rendszerhez tartozott. A nagyméretarányú térképészet korabeli szabványait követik. Az ortogonális vetületek diadalmaskodtak, míg a tájábrázolások a képzőművészet birodalmába szorultak vissza.⁵ A 19. század első felében készült térképek nemcsak a Magyar Királyság többi részén készült „úrbéri térképekhez” hasonlíthatók, hanem a franciskánus (I. Ferenc osztrák császár által 1817-ben indított kataszteri felmérés), 1824 és 1830 között készült *Urmappe*-hoz is.⁶

A bánsági és az osztrák kataszteri térké-

pek között azonban jelentősek a különbségek a méretarányok tekintetében: a bánsági községek térképei 1:7200 méretarányúak, míg a franciskánus térképek 1:2880 (1:1440 a városközpontokban és 1:5760 a hegyvidéki területeken) méretarányúak voltak. Az 1770-es években úttörőnek számító bánsági településtérképek a 19. század közepére viszonylag elavultnak tekinthetők. Már nem tudtak versenyezni az állami kataszter pontosságával, amelynek első felméréseit Magyarországon 1856-ban kezdték el. Ugyanakkor a kataszteri térképészek két méretarány használata mellett döntöttek: készítettek egy kisméretű kroit, és egy nagyobb léptékű (1:2880), egységes méretű szelvényekből álló sorozatot, amelyen a terület minden egyes telkét ábrázolták. Ezzel szemben a bánsági rajzoló egy darabból álló, a falvak teljes területét lefedő térképet választottak. Egyes községek terjedelmes területe miatt nem lehetett túl kicsi méretarányt alkalmazni – Ráccsanád (ma Nagycsanád – Čanad/Чанад; Szerbia – része) térképének mérete 1,4x3 méter.⁷ Ez a választás meghatározó jelentőséggel bír. A birtokhatárok pontos megrajzolása – ami csak a gazdák közötti vitákat érinti – kevésbé tűnik fontosnak, mint az, hogy az egyes parcellák milyen helyet foglalnak el a település általános térbeli szerveződésében. A bánsági térképek elsősorban a falu földterületének funkcionális és gazdasági egységét voltak hivatottak megjeleníteni. Az összes többi elem – uradalom, földterület, családi birtok, falurész – szintén megjelenik, de másodlagos marad. Megjegyzendő, hogy egyre kevesebb általános falusi földterület-rendezési térképet készítenek, mivel ezek nem elég pontosak. Viszont egyre több 1:3600 méretarányú részlet-térkép készül, amelyeken a beépített területek, ipari területek, újonnan kiosztott szántóföldek dominálnak.

A bánsági térképművek három generáció-

5 VERDIER, NICOLAS: *La carte avant les cartographes, l'avènement du régime cartographique en France au XVIIIe siècle*. Paris, 2015. 298–314.

6 TÖRÖK ENIKŐ: Az első úrbéri térképek a kamarai térképtárban. *Catastrum*, 6. (2019) 2:3–14. FUHRMANN, SUSANNE: Digitale Historische Geobasisdaten im Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen (BEV). Die Urmappe des Franziszeischen Katasters. *Österreichische Zeitschrift für Vermessung und Geoinformation*, 95. (2007) 1:24–35.

7 MNL OL, S 1 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Térképek (= S 1) 98.

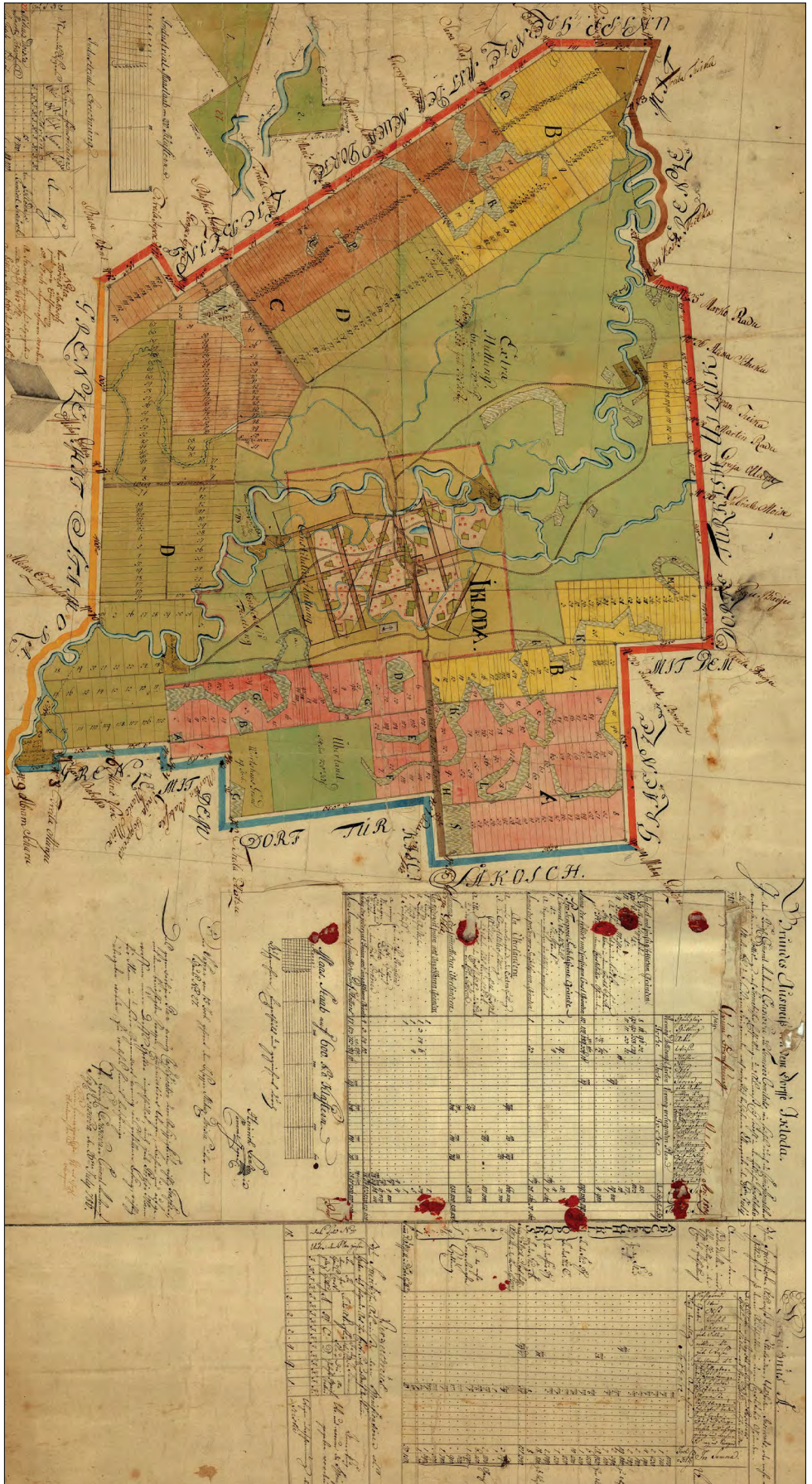
ja a korabeli falusi parcellázás meglehetősen szokványos ábrázolásmintáit követik, mégis számos egyedi jellegzetesség különbözteti meg őket egymástól. Az első generációs térképek a földrészletek pillanatfelvételei. Mivel a tulajdonosok nevét minden egyes parcellára ráírták, a térkép a legkisebb tulajdonosváltáskor is érvényét veszítette. Ez a fajta ábrázolásmód gyakori a kora újkori Európában az uradalmi birtokosok által megrendelt térképeken (határtérképek, mezőgazdasági tájhasználati térképek, térrajzok). Az ilyen típusú térképeket arra szánták, hogy jogi eljárásokban alátámasszanak egy területre vonatkozó igényt, vagy hogy egy adott időpontban megújítsák és rögzítsék a birtokosok bevallásait, de nem arra szánták, hogy tartósan fennmaradjanak. Ezek kiegészít-

tő dokumentumok, a szöveges bizonyítékok alátámasztására szolgáló, a földbirtokviszonyokat szemléltető segédeszközök. Még ha a térkép látszólag minden olyan információt tartalmaz is, amely egy ingatlan tulajdonjogának bizonyításához szükséges, nem helyettesíti a telekkönyvi nyilvántartásokat, a közjegyzői okiratokat vagy a földmérői jelentéseket. Ez a használati tendencia a bánsági térképek esetében is tetten érhető. A falusi telekkönyvek, amelyek közül néhányat Szentandrás kerületére vonatkozóan az S 10 állagban őriztek meg, pontosan az eredeti térképek elkészítésének időpontjával kezdődnek.⁸ Az a tény azonban, hogy az első mintatérképeket mindössze nyolc év elteltével egy újjal váltották fel, azt mutatja, hogy a bánsági térképezési törekvést

▪ Példa egy első generációs térképre: Csakovaer District Bartosch, 1774. Partos [ma Partoš, RO] térképe (MNL OL, S 1. 428.)

8 MNL OL, S 10 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Térképekkel kapcsolatos iratok, 1.

■ Példa egy második generációs térképre: Iklóda original Eintheilungs Plan, 1786. Iklód [ma Iklóda, RO] térképe (MNL OL, S. I. 219/3.)

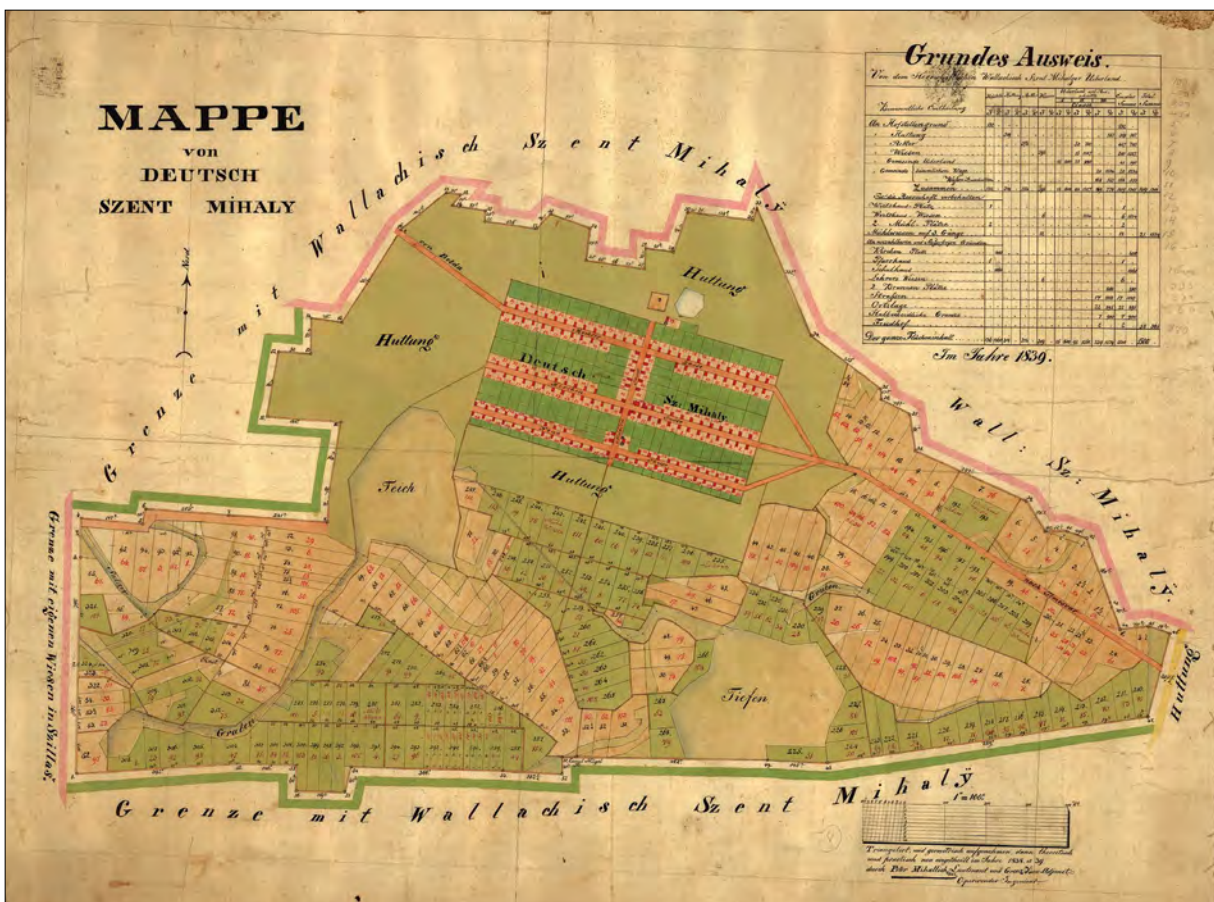
nem egyszeri kísérletként képzeltek el. A túl gyorsan elavult térképek használatáról nem mondtak le.

A telkek számozása, amely 1780 után felváltotta a vezetéknév szerinti azonosítás rendszerét, azt a törekvést tükrözte, hogy a térképen a földterületek eloszlásának naprakész ábrázolását biztosítsák a telekkönyv olvasásával és frissítésével együtt. A Bánságban a paraszti szeszzióhatárok – egy családhoz tartozó összes telek (belső és külső telek) – stabilak. Ezek oszthatatlanok, és nem lehet azokat összevonnani. Ennek ellenére a belterületi telepítéssel kapcsolatos kiosztások, a vízszabályozási munkálatok, a talajjavítások – amelyek így a földadó kiszámítása szempontjából minőségi osztályt változtattak – a települések belső és külső határainak korrekciója, az útrendezés változásai és a beépített terület bővülése miatt a térképeket gyakran kellett korrigálni. Ez az állandó frissítés iránti megszállottság a második generációs

térképeknél a palimpszesztek látszatát kelti. A pergamentől eltérően ezek a térképek azonban túl vékonyak és törékenyek ahhoz, hogy meg lehessen őket karcolni. A térképésznek ezért a legapróbb üres helyet is ki kellett használnia a frissítéshez. El kellett kerülnie azt a költséges és fárasztó feladatot, hogy egy több négyzetméteres, több ezer teleket ábrázoló térképet másoljon. Jobb megoldás híján néha kénytelenek voltak az eredeti térképet egy-egy papírdarab felragasztásával korrigálni, így valóságos térképészeti foltok (ún. fedvények) keletkeztek.

Mintha Pénelopé-szindrómában szenvedtek volna, a földmérők két évente, sőt évente frissítették, illetve kiegészítették elődeik rajzait. A *Mappierungs-Direktion*, azaz a Térképészeti Igazgatóság adminisztratív levelezése megerősíti ezeket a folyamatos tevékenységeket.

Egy 1788-ban készült hosszú jelentés, amely a térképésztestület 1773 óta végzett tevékenységét tekinti át, a térképkészítés frenetikus üte-

■ Példa egy harmadik generációs térképre: *Mappe von Deutsch Szent Mihály*, 1838–1839. Németszentmihály [ma Sânmihaiu German, RO] térképe (MNL OL, S 1. 328/15.)

■ Példa egy ipusztriális föld térképére: Industrial des K. K. Cameral Dorfes Honorist, 1788. Honoros [ma Honorici, RO] térképe (MNL OL, S 1. 201/1.)

méről tanúskodik.⁹ Tizenöt év alatt 1677 térképet archiváltak: 642 aktuális térképet – az akkori falvak számának megfelelően – és 1035 módosított térképet vagy mellékletet. Ezek a számok lehetővé teszik a végzett munka intenzitásának mérését: 112 térkép évente, átlagosan 2,6 térkép falvanként és térképészenként hat, 16-20 fő teljes munkaidőben foglalkoztatott emberrel számolva. A fentiek képet adnak arról is, hogy az eredeti térképek mekkora hányada vesztetett el. Már csak 80 első generációs térképünk maradt meg – ehhez hozzá kell számolnunk mintegy ötven, az 1780-as években készült, ipusztriális telkeket ábrázoló térképet – és mintegy 150, ugyanebben az időben reambuláció után készült térképet. Becsléseink szerint tehát az eredeti korpusz 15-20%-a maradt fenn az S 1 állagban. A legteljesebb térképgyűjteményeket alapul véve,

úgy tűnik, hogy 1773 és a 19. század közepe között – a vázlatokat nem számítva – minden egyes településre vonatkozóan hat-tíz dokumentum készült. Más szóval, 75 év alatt 4000-6000 nagyformátumú földrészlet térképet készítettek a Bánságban. Egy ilyen nagyszabású vállalkozás csak az állami telekkönyvezéshez hasonlítható.

A térképek elkészítése és politikai indoklásuk

A császári hadsereg hadmérnöki testületéből érkező bánsági „földmérőknek” olyan térképészeti munkát kellett végezniük, amelyre eredetileg nem voltak hivatottak. A II. József-féle katonai felmérés elvégzésére 1769-ben mintegy harminc mérnök érkezett Ausztriából és Csehországból a Bánságba. A régió katonai

⁹ MNL OL, E 121 Magyar kincstári levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Helytartótanács kamarai vonatkozású regisztratúrája, Banatica (= E 121) 46. cs. 162–201. f.

■ Példa egy tájhasználati térképre az 1770-es évekből: Németremete / Königshof [ma Remetea Mică / Remetea Germană, RO] térképe (MNL OL, S 1. 249/4.)

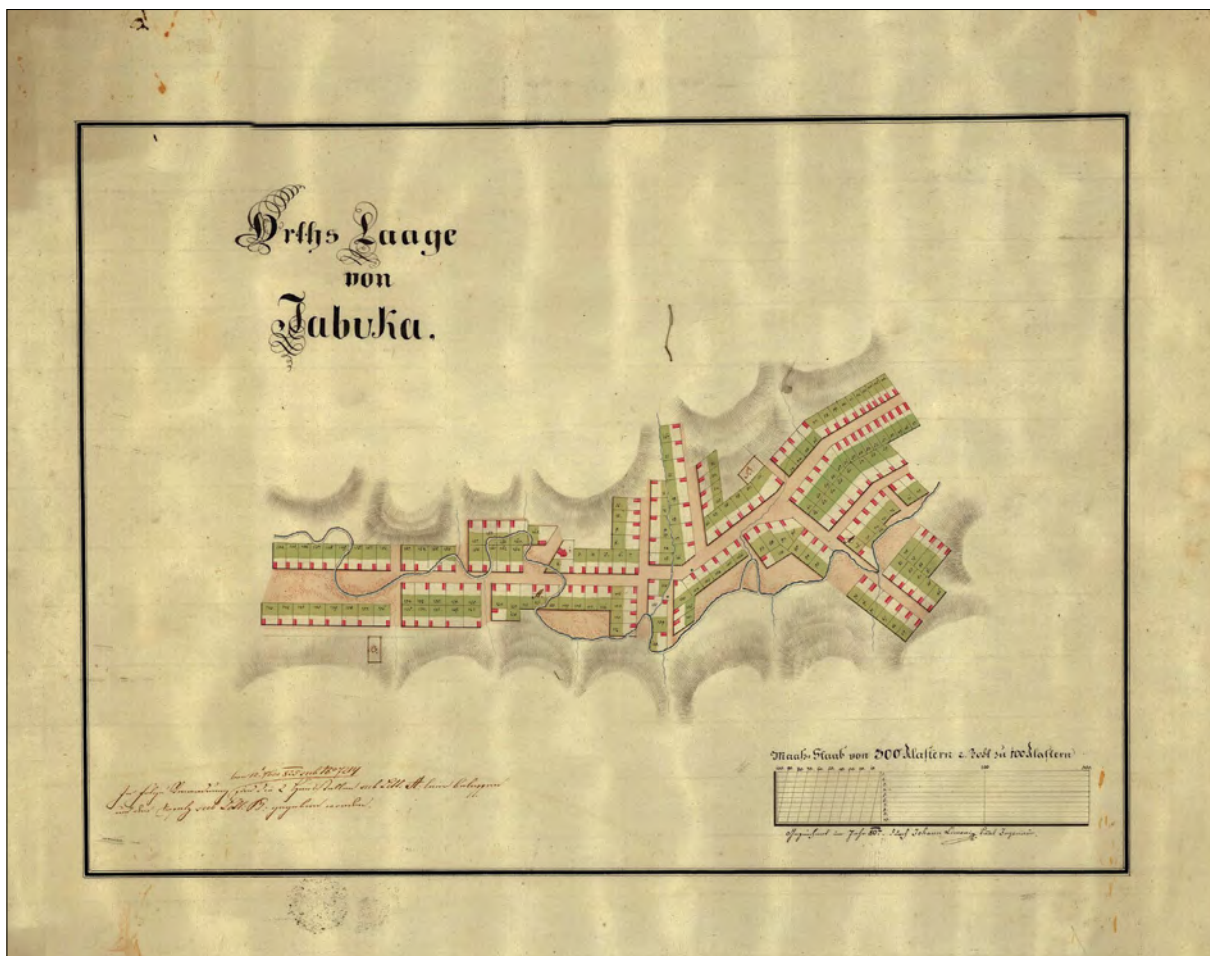
feltérképezése három évig tartott. Az Udvari Haditanács irányítása alatt ez a vállalkozás nem zavarta a két polgári mérnök tevékenységét, akik a bécsi Udvari Kamarától függő Bánsági Tartományi Adminisztráció (*Landes-Administration*) felügyelete alatt dolgoztak. Ez utóbbiaknak is akadt dolguk: a gazdasági épületek, hidak, utak és települések feltérképezése. Az úrbéri telkek feltérképezésére sem kapacitásuk, sem igényük nem volt. Az adót a capitastratum, azaz fejadójegyzék szerint és nem a földbirtok mérete szerint határozták meg.

A katonai és a kamarai közigazgatás közötti szigorú feladatmegosztás ellenére a katonai mérnököket hamarosan polgári feladatok ellátására kérték fel. A katonai kartográfiaiban nyilvánvaló lehetőséget látva, a területi közigazgatás vezetői a befolyásukat kihasználva kiszélesítették a térképészek által vezetendő adatgyűjtést: tájhasználat szerint kellett áb-

rázolniuk a területeket, és a térképszelvényeken lévő táblázatokat statisztikai adatokkal kellett kitölteniük.¹⁰ Sajnos a követelmények túl magasnak bizonyultak, vagy szándékosan figyelmen kívül hagyták azokat: a táblázatok reménytelenül üresek maradtak, a településhatárokat és a telekhatárokat nem ábrázolták, és a megművelt területek, rétek, mocsarak, kertek és beépített területek megkülönböztetése rendkívül elnagyolt maradt, részben azért, mert ezen topográfiai térképek léptéke túl kicsi volt (1:28 800).

Kudarca ellenére ez az első térképezési kísérlet megalapozta a katonai mérnökök és a hatalmas birodalmi birtokok kezeléséért felelős kamarai közigazgatás közötti együttműködést, amelyre hamarosan új lehetőség adódott. A Bánság topográfiai felmérésének vége 1772-ben egybeesett az adó- és agrárreform végrehajtásával: a földadó bevezetésével, valamint a parcellák felosztásával és elosztásával.

10 PATAY PÁLNÉ: A Temesi Bánság kéziratos térképei a XVIII. század első felében. *Geodézia és Kartográfia*, 31. (1979) 1:55–58.

■ Példa egy falutérképre (belső telek): Orths Laage von Jabuka, 1807. Torontálalmás [ma Jabuka, SRB] térképe (MNL OL, S 1. 223/3.)

val a parasztok birtokjogát megfelelően rögzítették.¹¹ Ahelyett, hogy a monarchia egy másik részébe küldték volna a térképészeket, hogy folytassák a II. József-féle katonai felmérést, inkább a helyszínen marasztalták őket, hogy az új parcellarendszert felállítsák. Ezek a mérnökök, megtartva rangjukat a hadseregben és katonai felügyelet alatt maradván, az uradalmi (itt a kincstári) térképészet szolgálatába álltak. E szerencsés egybeesés nagyban magyarázza ennek az ambiciózus térképezési projektnek a sikerét. A katonai mérnökök rendelkezésre állása nélkül egy ilyen léptékű feladat megvalósíthatatlan és nehezen indokolható lett volna. A 18. század végi Európában a jobbágytelkek feltérképezését a moder-

nitás jelének tekintették, de ritkán feltétlen szükségszerűségnek.¹²

A térképező tisztek személyes státuszának megváltozása azonban számos nehézséggel járt. Amikor 1778-ban kitört a bajor örökösödési háború, a térképészek visszatértek az ezredeikhez, és befejezetlenül hagyták a felmérést, amelynél időközben nélkülözhetetlenné váltak. Testületük két évig katonai felügyelet alatt maradt, bár most már polgári térképészeket is foglalkoztatott.

1778-ban a Bánság a Magyar Királyság része lett. Az első generációs parcellázási terveket már minden falura elkészítették. A királyi közigazgatás azonban, amely megörökölte a kincstári uradalmak kezelését, úgy döntött,

11 LANDAIS, BENJAMIN: Du partage communautaire de la terre au lopin familial: Vie politique au village et réforme cadastrale dans les marges balkaniques de la monarchie des Habsbourg au XVIIIe siècle. *Histoire et Sociétés Rurales*, 37. (2012) 1:43–116.

12 FLETCHER, DAVID: *The Emergence of Estate Maps: Christ Church, Oxford, 1600–1840*. Oxford, 1995. 13–18.

hogy nagyszámú kartográfust tart a szolgál-tában, és őket egy Térképészeti Igazgatóságba (*Mappierungs-Direction*) tömörítette.

Mivel nem voltak új falvak, amelyeket fel kellett volna térképezni, a mérnökök kényszeresen frissíteni kezdték a meglévő térképeket. Igazolniuk kellett tevékenységüket, címüket és javadalmazásukat. Bár a térképészek – akik hivatalosan már nem voltak katonai mérnökök, és foglalkoztatásuk az elvégzendő feladatok nagyságrendjétől függött – saját mérőműszereiket biztosították a munkához, illetve feladatonként kaptak fizetést, így a Térképészeti Igazgatóság de facto továbbra is stabil munkaerővel rendelkező testületként működött. A földmérők képességeinek egyetemi elismerése szintén hozzájárult a pozíciójuk presztízsének fenntartásához.¹³ Az innovatív és ambíciózus térképészeti projekt iránti lelkesedés még II. József (1780–1790) uralkodásának kezdetén is élt, aki a Magyar Királyságban egy sor reformot vezetett be. Azonban a Bánságban a térképezési munkálatok létjogosultsága fokozatosan csökkent, hiszen sok, már teljesen feltérképezett birtok magántulajdonba került. II. József rámutatott a térképészek által képviselt pénzügyi teherre. 1786-ban egy királyi rendelet előírta számukra, hogy kizárólag a telepítési munkára, az új telkek kiosztására és a földbirtokdíjak összegének aktualizálására koncentráljanak.¹⁴ Két évvel később az Oszmán Birodalom elleni háború (1788–1791) minden erőforrásukat felemésztette. Következésképpen a Térképészeti Igazgatóság vezetőjének olyan új feladatokkal kellett megbíznia a neki dolgozó 33 térképező tisztest, amelyeket immár nem térképészeti, hanem egyéb képességeik alapján szabhatott ki.

Az igazgatóság vezetője, Wenzel von Frankenbusch, mindent megtett volna, hogy megvédje a számára elkülönített költségvetést. Ebből a célból egy részletes jelentést készített. Véleménye szerint a parcellatérképek növelnék

a földesúri bevételeket, és biztosítékot nyújtanának az esetleges veszteségek ellen. A térkép használata ugyanis – a szöveg és a táblázat mellett – lehetővé tenné az állami tulajdonban lévő földek, erdők vagy puszták területének és minőségének pontos becslését. A térképész munkája így jövedelmező tevékenységnek volt mondható, hiszen azonnal számszerűsíthető lehetett a megnövekedett földesúri adók, az uradalmi földeken a gazdálkodókra kivetett bérleti díjak, vagy a birtokok eladási árainak tükrében. Ezen túlmenően a parcella, a művelési ág és a földterület nagyságrendje szerinti határrevíziók jelentenek a legjobb garanciát a birtokosok vagy a szomszédos földesurak által indított esetleges költséges perekkel szemben.

Jelentésében, hogy kielégítse a tárgyban vele levelezésben állóknak a hatósággal szembeni aggályait, úgy tesz, mintha ez utóbbihoz ragaszkodna. A gyakorlatban azonban eltér ettől az elképzeléstől, így jogi és igazságügyi dimenziót ad hozzá. A II. József uralkodása alatt a parasztok védelmére – ha nem is felszabadítására – irányuló politika háttérében a térképészek a földesurakkal, vagyis a tulajdonosokkal szemben inkább a birtokosok védelmezőinek tűntek. A szomszédok közötti vitákban is őket tekintették az egyéni tulajdonjogok legjobb biztosítékának. Frankenbusch jogosan utasítja el azon állítást, amely szerint a bánsági „térképészek” (*Mappeur*) egyszerű térképkészítők lettek volna, hiszen meglátása szerint megérdemelték volna az „uradalmi mérnökök” címet. Érvelésének utolsó pontjaként azt javasolja, hogy a megbízási díj rendszerét szüntessék meg, és helyette 24 főállású mérnököt alkalmazzanak állandó jelleggel, akiket rögzített összegű díjjal fizetnének. Véleménye szerint az általa visszaállítani kívánt testületi rendszer kevésbé költséges és kiszámíthatóbb lenne.

Az a tény, hogy a „térképészek” testületének fenntartása, illetve annak társadalmi és gazdasági hasznossága igazolása érdekében

13 A Magyar Királyi Kamara 1785. évi rendelete, amely előírja, hogy minden földmérő a pesti királyi egyetemen szerzett képzéssel igazolhatja magát. MNL OL, E 305 Magyar kincstári levéltárak, Levéltárak nem alkotó fondok és állagok, Ungarische Kameral Administration zu Temesvár, 15. k., 13. f., 10/4842. sz.

14 MNL OL, E 121. 46. cs. 161–166. f.

ilyen erőfeszítéseket kellett tenni, megerősíteni, hogy a szisztematikus parcellatérképezés szükségessége nem volt magától értetődő a 18. század végén. Ez a hagyományos és sztereotipizált diskurzus a földbirtok értékét és a birtokosi presztízs kettős „regiszterét” mutatja. Valójában a földmérési térképek folyamatos frissítésének valódi hasznossága nem volt alátámasztható, illetve e gyakorlatot akkoriban általában megfizethetetlennek tartották. Hogy valójában megértsük, hogy e terepmunka milyen kihívásokkal és milyen következményekkel járt a földmérők és a parasztok közötti kapcsolatokra, nem elégedhetünk meg a jelenésben szereplő diskurzussal.

A térképek társadalmi és jogi felhasználása

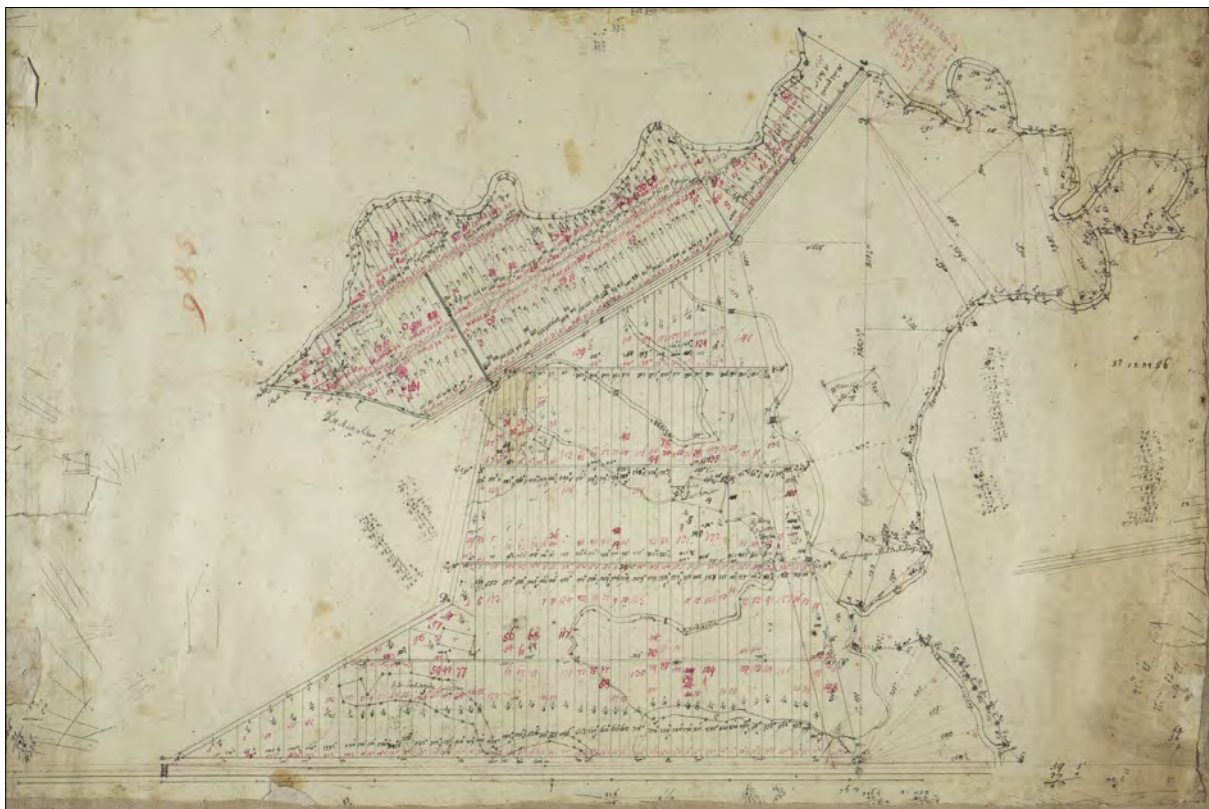
A bántási térképek megjelenése azt jelzi, hogy az uradalmi tisztviselők munkaeszköznek szánták: azért rajzoltatták őket, hogy egy asztalon kiterítsék, nem pedig arra, hogy a falon látványosságként mutogassák a látogatóknak. A térkép közepén és margóján található feliratok változó iránya, a szövegek hossza és mindenekelőtt a statisztikai táblázatok szerepeltetése arra kényszeríti a szemlélőt, hogy a térkép fölé hajoljon és körbejárja azt. A térkép egy olyan dokumentum, amely azokat a jellegzetességeket viseli magán, amelyeket a használati értékük miatt vesznek figyelembe. Egy olyan tárgy, amely méreténél, törekenységénél és tartalmánál fogva térben és időben korlátozott helyet foglal el. A térkép a kartográfusa irodáján és azon a közigazgatási hivatalon kívül, amely néhány évig hasznos forrásnak találja, a megsemmisülés vagy a feledésbe merülés áldozata lesz. Ezt megerősíti az a szokás, hogy térképezéseket alkalmaznak azon régi térképek másolására, amelyeket a túlzott használat vagy a frissítések okozta információ túlterhelés olvashatatlaná tesz.

Az első generációs térképeket (1773–1779) még a hagyományos célokra használták, a birtokrendezési és felmérési jelentések mel-

lékleteként. A térképek 1780 után teljesen más szerepet kaptak. A földrészletek távoli ellenőrzésének fő eszközévé váltak, ugyanakkor most már lassabb ütemben fejlődtek. A Térképészeti Igazgatóság belső levelezéseiben jól tetten érhető a naprakész térképek iránti megszállottság. E tény a „térkép” (*Karte*) és a „természet” (*Natur*) egybeolvadására irányuló törekvésekben is megmutatkozik. A térképek aktualizálása nem szakmai kokettálás volt, és nem is a haszontalan kartográfiai munkák megsokszorozásának vágya érhető tetten, hanem a külső kérésekre adott válasz. 1783-ban a rudnai uradalom új birtokosa panaszkodott, hogy az általa fizetett árban benne volt a 10 hold gyümölcsös (~ 5,7 hektár), amit nem talált a „természetben”. Azonnal egy úgynevezett „ellenőrző mérnököt” küldtek a helyszínre, aki megtalálta a hibát: az 1779. évi térképen tévesen nem megfelelő szint rendeltek azon megművelt földrészlethez. A Királyi Kamarai Adminisztráció azonnal kártérítési javaslatot tett a földesúrnak. Új térképészti küldtek vissza a területre, aki a jobbágyok segítségével végrehajtotta a „természetbeni” és a „térképi” módosítást.¹⁵

Rudna esete jól illusztrálja a Reambulationes / helyszínelés / reambuláció rutinját. A térképezések és alkalmi segítőik munkaereje megszóltott a központ által tervezett kezdeményezések, általában a telepítési műveletek és a helyi kérések között. Ez utóbbiak nyomása olyan mértékű volt, hogy 1786-ban a Térképészeti Igazgatóságnak igazolnia kellett, hogy miért nem tudott térképezéseket küldeni az előző nyáron létesített telepésfalvak felméréséhez. Az indokláshoz csatolt tevékenységi jelentésben a huszonegy aktív mérnök közül hármat a községi földek felosztásával, kilencet a földrészletek (kertek, szőlők, legelők) részleges felmérésével, egyet pedig egy erdő feltérképezésével bíztak meg. Mindössze négyet foglalkoztattak egy település felmérésének előkészítésével, mielőtt végül a szezonban négy másik mérnök csatlakozott volna hozzájuk.¹⁶

15 MNL OL, S 2 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Verordnungen, 1 d., 6. f.

■ Példa egy vázlatos térképre 1787-ből: Nagytopolny [ma Topolovățu Mare, RO] térképe (MNL OL, S 1. 586/1–2.)

A fontossági sorrendet tehát – regionális szinten – nem a térképek megrajzolója határozta meg, hanem a birtokosok, a királyi uradalom tisztviselői vagy a faluközösségek által benyújtott panaszok.

A panaszok három fő okát a földhasználati díjak kivetésével kapcsolatos visszaélések, a szomszédsági viták és a termőföldek hiánya jelentette. De miért kell a térkép módosítására törekedni, amikor a nyilvántartás kijavítása vagy a határjelek áthelyezése is elegendő lenne? Joseph von Haymerle, a földosztás reformjának felelőse már 1783-ban kifejtette ezt: „A reambuláció fő célja annak biztosítása, hogy a telekhatár megfeleljen a térképnek, majd a természetnek. Az első felméréskor helytelenül meghúzott határokat a hiteles térkép szerint kell rendezni, illetve a hibás térképet is a természethez híven kell módosítani. Ugyanis köztudott, hogy a közösségek a határok szándékos

eltörlésével igyekeznek kiterjeszteni a határaikat.”¹⁷

Ezért bizonyos körülmények között a térkép bizonyító ereje mérvadóbbnak tekinthető, mint a határjárásé vagy akár a földmérői jelentéséké. A temesvári kamarai adminisztráció központjában és a királyi uradalom helyi részlegeinek – az ún. „Rent-Ämter” – irodáiban két példányban őrzött térképek a leghitelesebb tanúk státuszát nyerték el a tisztviselők számára. Ugyanakkor a természetes tájékozódási pontok hiánya a fátlan bánsági síkságon szintén fontos szerepet játszott a térképek létjogosultságát tekintve. Következésképpen a bánsági parcellatérképek olyan bizonyító erőre tettek szert, amely nemcsak Magyarországon, de a Habsburg Monarchia nyugati részén is ismeretlen volt. Mint használatuk mutatja, szigorúan véve nem voltak sem egyszerű úrbéri térképek – a paraszti szessziókat ábrázolva –,

16 MNL OL, E 125 Magyar kincstári levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Helytartótanács kamarai vonatkozású regisztraturája, Impopulationalia, 15. cs. 202. kf. 808–810. f.

17 MNL OL, S 2. 1 d., 98. f.

sem kataszteri térképek – lehetővé téve a földadóalap meghatározását. Valójában a bánsági térképek nem korlátozódtak adóügyi funkciójukra. Egyfajta jogi kataszterhez hasonlíthatók, amely a paraszti birtokjogot igazolta.

Az 1770-es években a családok és a faluközösségek a birtokok feltérképezését a kisajátítás egyik formájaként élték meg. E célzott „erőszakot” dokumentáltak. Egy mérnök 1777-ben arról panaszkodott, hogy szabotálták a munkáját, egy másik arról, hogy megtámadták, miközben a térképét rajzolta, egy harmadik pedig arról, hogy megrongálták a mérőműszereit.¹⁸ Az ilyen cselekmények ritkán fordultak elő, de helyenként a reambulációs műveletek során is folytatódtak. 1780-ban Krassóborostyán község megtagadta, hogy a „térképész” megkapja az általa követelt embereket és munkát.¹⁹ 1783-ban a Szilváshelyen dolgozó mérnök hat fegyveres férfi jelenlétét követelte, hogy megvédjék, amíg alszik.²⁰

A helyzet fokozatosan csendesedett, ami annak a jele, hogy a tulajdon/birtok nyilvántartásának e rendszerét végül elfogadták. A 19. század elején a parasztnak maguk is kérték a földmérők közreműködését, míg néhány évvel korábban ezen kezdeményezések kizárólag a földesúr képviselőitől származtak.²¹ Például Kisbecskerek falu bírójának beleegyezett, hogy a térképésznek kifizeti a látogatásával járó összes járulékos költséget – miután a közelmúltban egy parcellaelosztáskor olyan incidens történt, amelynek során felcserélték a szántóföldeket és a legelőket, réteket. Máshol egy mérnök a

hivatali munkája során szerzett hírnevére támaszkodva sikeresen felajánlotta szolgálatait egy hegyvidéki körzetben magán vízépítési munkálatok elvégzésére. Végül a gazdák gyakran kérték a térképészeket, hogy belső földosztási viták során döntőbíróként járjanak el. Kétféle társadalmi feszültség látszik kialakulni: az egyik az etnikai hovatartozáshoz kapcsolódik, Szentandrás és Lippa esetében, ahol a kisebbségi „német”-nek nevezett külföldi (német, olasz, francia) telepesek elegendő földet és egyértelmű térbeli elkülönítést követelnek ortodox és román nyelvű szomszédaitól; a másik egy szociális megközelítés, ahol például a földnélküli parasztnak csoportjai – a zsellérek – követelik a részüket a Szabálcsban és Battában megművelendő földből.

* * *

A jobbágyság 1848. évi eltörlése és a földesúri jogok megváltásának 1853-tól kezdődő hosszú folyamata megváltoztatta a helyzetet. Megváltozott a Bánság térképezésének funkciója. A térképeket most már a földosztási műveletek támogatására használták: a telkeket felosztották a korábbi paraszti birtokosok és a földesúr között.²² Ezáltal ezek a térképek elvesztették eredetiségüket, és semmiben sem különböztek a Magyarországon máshol, ugyanebben az időben készült úrbéri térképektől.²³ Ezzel az újabb metamorfózissal a bánsági térképészek lenyűgöző testületének létjogosultsága megszűnt.

18 MNL OL, E 304 Magyar kincstári levéltárak, Levéltárat nem alkotó fondok és állagok, Landes Einrichtungs-Hof-Kommission zu Temesvár, 13. cs. 133–134., 448. f.

19 MNL OL, S 3 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Berichte, 1 d., 58–59. f.

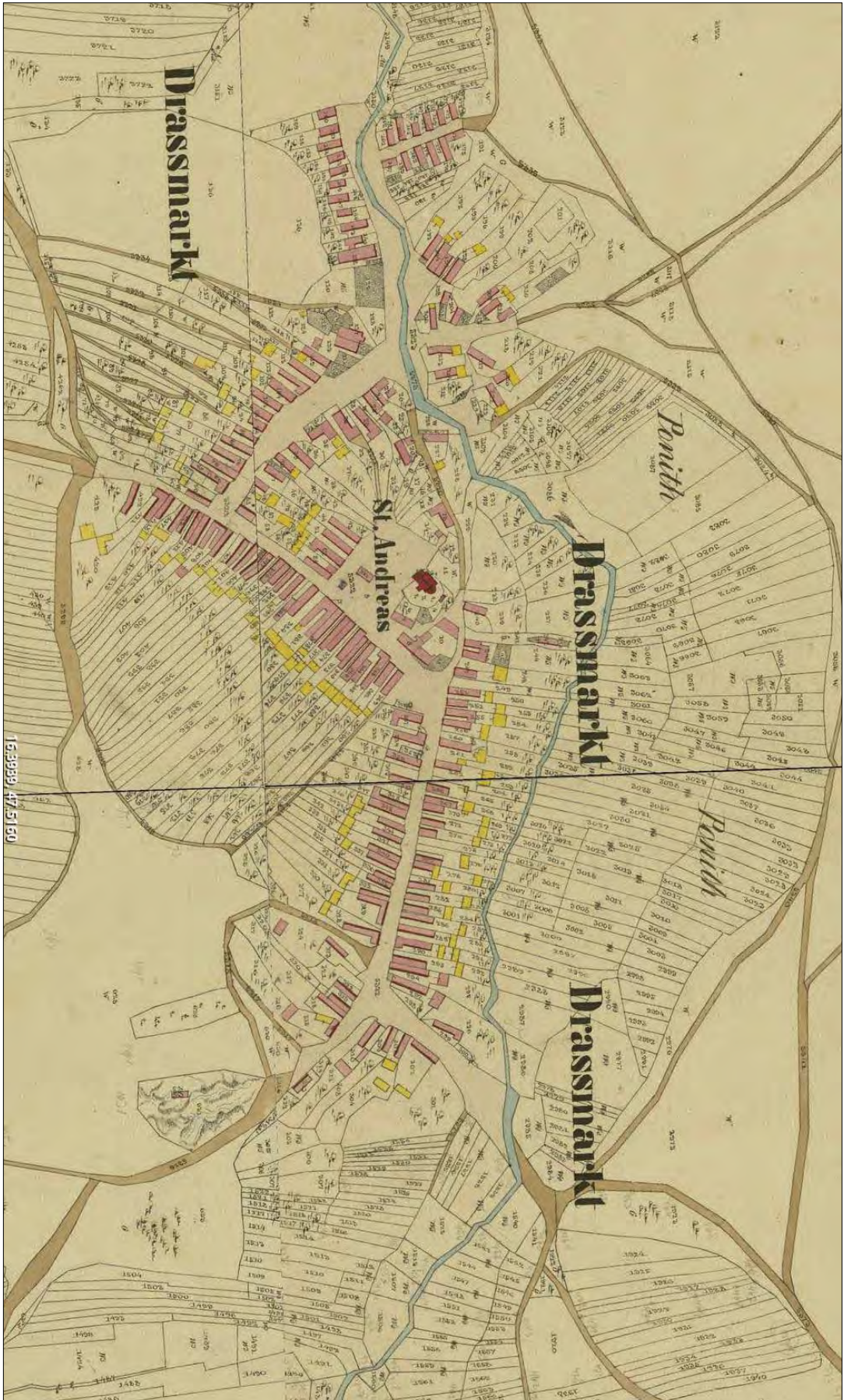
20 MNL OL, S 2. 1 d., 33. f., 1783. július 26.

21 A következő példák mindegyike az MNL OL, S 2. 17 d.-ből származik.

22 A tervek használatáról a földesúri jogok megváltásának időszakában I.: MNL OL, S 8 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Vegyes rendezett iratok, 5. d.

23 PLIHÁL KATALIN: Úrbéri térképek. *Geodézia és Kartográfia*, 35. (1983) 3:195–201.

■ Vámosderecske 1856. évi kataszteri térképének részlete (<https://maps.arcamun.com/hu/map/cadastral/>)

■ A 14. számú (50. hrsz.) községi ház az 1857. évi katastrali birtokvázlaton (<https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/>)

szakot, olykor megszakította a kataszteri szolgálatot.²

A szócikkekben alkalmazott rövidítések: adóker. = adókerület, felm. = felmérési, ff. = felmérési felügyelőség, ideigl. = ideiglenes, kat. = kataszteri, ker. = kerület, Ktt. = kataszteri térképtár, oszt. = osztályú. Zárójelben a munkakörbe lépés időpontja és évszámmal a szolgálati hely (Magyarországon első említéskor az adókerület és a felmérési felügyelőség, később csak a felmérési felügyelőség, egyébként csak országnév) szerepel. A kataszteri pályafutást gyakran nem tudjuk folyamatosan követni, mivel nem minden évből rendelkezünk adatokkal. A személyek betűrendben követik egymást.

Angielski / Angelsky, Anton (Szambir, Galícia, 1836. 06. 05. – ?) Tanulmányok: szambiri gimnázium. Gyakornok (1854. 06. 16.), kiegészítő (1854. 10. 01.; 1855: Galícia), 3. oszt. segéd (1856. 05. 01.; 1856–1857. 06. 07.: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1856. 09. 01.; 1857–1859: Horvátország, háromszögelés), 1. oszt. segéd (1858. 10. 01.), asztalvezető (1860. 05. 10.), 1. oszt. segéd (1860. 06. 21.; 1861–1863. 04. 13.: Horvátország, részletes felmérésnél; 1863–1865: kassai adóker. 4. ff.; 1866–1867: 17. ff.; 1867–1870: Alsó-Ausztria, helyszínelés),

ideigl. asztalvezető (1865. 01. 16. – 1865. 03. 01. között és 1866. 12. 01.-jétől a területszámítások idején), 4. oszt. mérnök (1868; 1870–1871: Galícia).³

Bastar, Leopold (Telč, Morvaország, 1831. 11. 08. – ?) Tanulmányok: bécsi és prágai politechnikum. 3. oszt. segéd (1856. 04. 30.; 1856–1857: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1856. 09. 01.). 1857: elbocsátás.⁴

Budeschinsky, Karl (Nepomuk, Csehország, 1837. 01. 26. – ?) Tanulmányok: felső-reáliskola, prágai politechnikum. 3. oszt. segéd (1856. 08. 22.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1857. 02. 01.), 1. oszt. segéd (1858. 10. 01.; 1858–1859: 5. ff., majd 7. ff.), ideigl. asztalvezető (1859. 11. 04.), 1. oszt. segéd (1860. 05. 01.; 1860–1861: 6. ff.), ideigl. asztalvezető (1861. 03. 01.), 1. oszt. segéd (1861. 06. 01.; 1861–1863. 04. 15.: Horvátország), ideigl. asztalvezető (1863. 06. 11.), 1. oszt. segéd (1863. 06. 22.; 1863: kassai adóker. háromszögelés; 1863. 11. 19. – 1864: 6. ff.), asztalvezető (1864. 07. 08.; 1864–1865: 7. ff.), 4. oszt. mérnök (1868–1869: 8. ff.; 1869–1870. 04. 30.: 5. ff.; 1870. 05. 01. – ?): Stájerország, helyszínelés).⁵

Burian, Franz (Želetava, Morvaország, 1804. 08. 18. – ?) Tanulmányok: erdészeti iskola Dačiceben. Fizetés nélküli gyakornok (1823. 04. 30. – 1831. 04. 30., majd újból 1833.

2 A forrástípusokra vonatkozóan l. REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–48. Uő: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Anyakönyvek, iskolai értesítők, gyászjelentések. *Catastrum*, 4. (2017) 3:14–21. Uő: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Címtárak, hivatalos közlönyök, adatbázisok. *Catastrum*, 5. (2018) 1:15–25. REISZ T. CSABA – TÖRÖK ENIKŐ: A magyarországi kataszteri felmérés tisztviselői kara. *Catastrum*, 9. (2022) 3:54–64.

3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 381. 1856/2849., 383. 1856/3327., 383. 1856/3401., 384. 1856/4097., 386. 1856/4821., 388. 1856/5555., 390. 1856/6840., 405. 1857/27328., 456. 1859/39229., 542. 1867/3732., 545. 1867/19234., 571. 1869/28768., 583. 1870/8974., 678. 1863/32359., 682. 1865/19954., 683. 1865/59330., Bücher 153., 155., 156. MNL OL, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269), II. rész Tárgyi alapon rendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatási ügyek, 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek (= II.-A-21.); b Az országos kataszteri felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1. köt. 1860–1865. (= b-1.) 35., 54., 137., 183., 252. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:175. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich* (= HSHKÖ), (1858) 5:180., (1859) 5:162.

4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 383. 1856/3327., 383. 1856/3459., 384. 1856/3945., 384. 1856/4097., 387. 1856/5116., 390. 1856/6840., 392. 1856/7992., 396. 1856/9427., Bücher 136.

5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 386. 1856/4994., 387. 1856/5116., 392. 1856/7846., 396. 1856/9427., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 462. 1859/55162., 507. 1863/37573., 511. 1864/3048., 518. 1864/36988., 573. 1869/30713., 586. 1870/16524., 586. 1870/16612., 587. 1870/19099., 594. 1870/32065., 659. 1858/24667., 664. 1858/68457., 665. 1859/5738., 669. 1859/36751., 678. 1863/32359., 679. 1864/5474., 681. 1864/62988., 682. 1865/19954., 683. 1865/29338. MNL OL, K 269. I. Kütfő-tétele iratok 10. Az Állandó kataszter ügyei (= I.-10.) 1868-959; II.-A-21.-b-1. 32., 39., 61., 139., 186., 253., II.-A-21. Az országos kataszteri felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 2. köt. 1868–1874. (= b-2.) 12., 66., 81. Grazer und Provinzial-Nachrichten. *Tagespost*, 15. (1870) 177:4. Porta fontium: https://www.portafontium.eu/iipimage/30066325/nepomuk-18_1380-n?x=-42&y=329&w=896&h=361.

07. 01-jétől Morvaországban), 2. oszt. segéd (1834. 05. 10.; 1836–1837: Morvaország), 1. oszt. segéd (1839; 1839–1841: Csehország), 1841. 11. 28.: felmondott. 2. oszt. segéd (1847. 04. 15.; 1847–1848, 1853, 1855: Galícia), 1. oszt. segéd (1850; 1856: Morvaország), asztalvezető (1856–1858. 05. 10.: soproni adóker. 3. ff.), 4. oszt. mérnök (1857. 11. 01.; 1858–1860: Horvátország), asztalvezető (1859. 04. 01.). 1860. 04. 30.: felmentették.⁶

Fülhegyi (Henkler) Henrik (Rzeszów, Galícia, 1816. 11. 19. – Eszék, 1863. 04. 15.) Tanulmányok: gráci katonaiskola. 1834–1842: 40. gyalogezredben szolgált, hadnagyként lépett ki a hadseregből, a térképezéshez volt beosztva. Magánmérnök mellett praktizált. Részt vett az 1848–1849. évi szabadságharcban, kezdetben főhadnagyként, majd őrnagyként. 1849-ben várfogságra ítélték, de 1850-ben kegyelmet kapott. Kisegítő segéd (1852. 03. 27.; 1852–1856: provizórium, kassai adóker. 3. felszólalási felügyelőség, majd az 5. becslőfelügyelőség), segéd (1853. 05. 15.), asztalvezető (1853. 07. 01.), mérnök (1853. 11. 01.; 1855–1856. 06. 28.: 1. becslőfelügyelőség, majd a 9. becslőfelügyelőség), 4.

oszt. mérnök (1856. 07. 01.; 1856. 07. 01. – 1858. 05. 10.: részletes felmérés, soproni adóker. 3. ff.; 1858–1859. 05. 21.: Horvátország; 1859. 05. 26. – 1859. 11. 01.: provizórium, kassai adóker. 1. felszólalási felügyelőség; 1859. 11. 01. – 1861. 06. 15.: részletes felmérés, kassai adóker.; 1861–1863: Horvátország).⁷

Gerhardt György (Dacsókeszi, 1834 k. – Budapest, 1900. 03. 09.) Tanulmányok: 1852–1853-ban a selmecbányai erdészeti akadémián. Hét hónapon át mérnökgyakornok, majd 1 év és 4 hónapig herceg Coburg család erdőhivatalánál dolgozott. Felm. segéd (1855. 06. 23. – 1856. 02. 18.: provizóriumnál, kassai adóker. 5. felszólalási felügyelőség), 3. oszt. segéd (1856. 06. 23. – ? részletes felmérésnél, soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1856. 10. 01.). Az 1870-es és 1880-as években kat. becslőbiztos volt.⁸

Kunz, Josef (? – ?) Kat. szolgálat kezdete: 1836. 04. 18. Segéd (1839–1844: Csehország; 1845–1855: Galícia), 1. oszt. segéd (1846), 4. oszt. mérnök (1850), 3. oszt. mérnök (1854. 11. 01.; 1856. 08. 04. – 1858. 05. 10.: soproni adóker. 3. ff.; 1858–1860: Galícia). 1860. 04. 30.: elbocsátották.⁹

6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 383. 1856/3327., 384. 1856/3945., 384. 1856/4097., 390. 1856/6840., 404. 1857/22016., 419. 1858/9640., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 456. 1859/39229., 468. 1860/19275., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696.; Österreichisches Kameral (= Neues Kaale Ö) 1232. 1860/20469. *Schematismus des Markgrathums Mähren und Herzogthums Schlesien* (= *Schematismus Mähren*), 1836:39., 1837:39. *Schematismus des Königreichs Böhmen* (= *Schematismus Böhmen*), 1839:38., 1840:40., 1841:40., *Provinzial Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien* (= *Handbuch Galizien*), 1848:121., 1853:201. *Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien*, 1855:179. HSHKÖ, (1856) 4:226, (1858) 4:224., (1859) 5:163. 1860-ban két kiskorú gyermeke volt: Maria 17 éves és Hugo 12 éves.

7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 330. 1853/1863., 338. 1854/18., 339. 1854/655., 343. 1854/1777., 361. 1855/2369., 361. 1855/2452., 361. 1855/2527., 363. 1855/2846., 364. 1855/3261., 378. 1856/1982., 3779. 1856/2250., 382. 1856/3173., 383. 1856/3401., 388. 1856/5555., 396. 1856/9427., 403. 1857/40015., 422. 1858/17048., 424. 22338/1858., 453. 1859/31760., 456. 1859/39229., 459. 1859/46378., 479. 1860/60417., 482. 1861/887., 505. 1863/22394., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696., 678. 1863/32359. MNL OL, D 299 Absolutizmus-kori levéltár, K. K. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai, 220.; MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 39., 63., 129. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 5:163. Török Enikő: Fülhegyi, Gyarmathi, Hadfy és Kőszeghy. Kataszteri mérnökök szabadságharcos múlttal. *Catastrum*, 7. (2020) 3:15–17.

8 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 362. 1855/2614., 362. 1855/2810., 364. 1855/3261., 382. 1856/3173., 383. 1856/3401., 386. 1856/4821., 390. 1856/6840. *Az erdészeti felsőoktatás 200 éve*. 3. köt. Sopron, 2003. 63. *Magyarország Tiszti Czim- és Névtára* (= *MTCN*), 1875., 1879., 1884., 1886. A magyar birodalom tiszti czimtára. *Az Athenaeum nagy képes naptára*. Bp., 1881. 150. Felesége Huszár Kornélia, gyermekük Katalin Mária Antónia (*Ipolyság, 1870. 04. 23.). FamilySearch (= FS): <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6X12-HS>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMF-99VL>. MNL OL, P 2257 Családi levéltárak, Családi fondöröedékek, 715. sorozat Gerhardt és rokon családok. Budapest Főváros Levéltára, VII. A jogszolgáltatás területi szervei, 6. Budapesti I-III. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai, e Kihirdetett végrendeletek, 1900. V.(I)022. Gerhardt György, királyfalvai.

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 387. 1856/5116., 419. 1858/9640., 419. 1858/9677., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 469. 1860/25332., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696., 661. 1858/39331. *Schematismus Böhmen*, 1839:38., 1840:40., 1841:40., 1842:41., 1843:41., 1844:47. *Handbuch Galizien*, 1845:94., 1846:92., 1847:99., 1848:123., 1849:80., 1850:80., 1851:197., 1852:183., 1853:198., 1854:205. *Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien*, 1855:174., 1859:144., 1860:142. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224.

Lassowski, Karl (? – ?) 3. oszt. segéd (1856: soproni adóker. 3. ff.). 1856. 06. 08.: kilépett.¹⁰

Lensch, Michael (Bécs, 1797. 04. 27. – ?, 1863) Tanulmányok: magánoktatás, a kat. felmérésnél sajátította el a műszaki ismereteket. Segéd (1819. 04. 27.), 1827. 04. 30.: elbocsátották, fizetés nélküli gyakornok (1827. 05. 01. – 1830. 06. 07.), 4. oszt. mérnök (1830. 06. 09. – 1831. 04. 30.), felszólalási segéd a becslésnél (1831. 11. 01.), 4. oszt. mérnök (1833. 03. 25.; 1834–1837: Morvaország), 3. oszt. mérnök (1836. 09. 01.; 1839–1844: Csehország), 2. oszt. mérnök (1845. 09. 01.; 1845–1848: Galícia; 1848. 05. 01. – 1856. 04. 30.: Csehország, országhatár-felmérésnél, a felszólalásnál és a helyszínelésnél), 1. oszt. mérnök (1851. 11. 01.), felügyelőségi vezető (1856. 05. 01.; 1856 – 1858. 05. 12.: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. felügyelő (1857. 11. 01.; 1858. 05. 12. – 1860: Horvátország). 1860. 04. 30.: nyugdíjazás.¹¹ Felesége Antonia Müller, gyermekeik: Wilhelm (České Budějovice, 1829. 01. 26. – ?), Antonia (České Budějovice, 1830. 06. 11. – ?), Karl (České Budějovice, Csehország, 1831. 10. 30. – ?), Karl is a kataszternél dolgozott.¹²

Malek, Josef (Kouřim, Csehország, 1833. 04. 08. – ?) Tanulmányok: 1849–1854 prágai politechnikum. 3. oszt. segéd (1855. 06. 17.), 2. oszt. segéd (1856. 01. 01.; 1856: soproni adóker. 3. ff., Tirolból érkezett Magyarországra). 1857: elbocsátás.¹³

Markup Nándor (Rokycany, Csehország, 1825. 02. 20. – Bártfa, 1909. 01. 04.) Tanulmányok: három év a prágai politechnikumban 1843 és 1848 között. 3. oszt. segéd (1850. 05. 01.; 1850–1855: Galícia), 2. oszt. segéd (1851. 04. 28.), 1. oszt. segéd (1853. 11. 01.), ideigl. asztalvezető (1854. 12. 09.), asztalvezető (1856. 05. 25.), 4. oszt. mérnök (1856. 08. 01.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), 3. oszt. mérnök (1858. 10. 01.; 1858–1860: 5. ff.; 1861 – 1863. 04. 15.: Horvátország; 1863–1865: kassai adóker. 12. ff.; 1868–1869: 11. ff.), 2. oszt. mérnök (1869. 05. 01. – 1871: bányavasút-építésnél Diósgyőrben; 1871–1875: Diósgyőr, államjavak felmérésénél).¹⁴

Neisser, Hilarius (Moravská Třebová, Csehország, 1834. 05. 09. – ?) Tanulmányok: brünni (Brno) műszaki tanintézet. 3. oszt. segéd (1856. 04. 12.; 1856–1858. 08. 10.: soproni

¹⁰ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 383. 1856/3401., 388. 1856/5555.

¹¹ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 375. 1856/1026., 404. 1857/22016., 419. 1858/9640., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 456. 1859/39229., 467. 1860/16747., 468. 1860/19341., 485. 1861/23134., 520. 1864/47478., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696., Bücher 148.; Neues Kaale Ö 1232. 1860/26448. *Schematismus Mähren*, 1834:35., 1835:35., 1836:38., 1837:39. *Schematismus Böhmen*, 1839:38., 1840:40., 1841:40., 1842:41., 1843:41., 1844:48. *Handbuch Galizien*, 1845:95., 1846:93., 1847:100., 1848:123. *HSHKÖ*, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 5:163. Török ENIKŐ: A magyarországi részletes felmérés vezetői 1856–1857-ben. *Catastrum*, 4. (2017) 3:8.

¹² ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 456. 1859/39229. DigiArchiv: <https://digi.ceskearchivy.cz/2729/471/1946/995/53/0>, <https://digi.ceskearchivy.cz/2729/566/2151/1646/36/0>, <https://digi.ceskearchivy.cz/2729/642/2010/1286/42/0>. Katastral-Evidenzhaltung. *Zeitung für Landwirtschaft*, 11. (1886) 374:4. Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, (1895) 58:1.

¹³ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/3945., 392. 1856/7846., Bücher 134., 136. Státní oblastní archiv v Praze: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/7105/104>. *Institut zu Prag*, 1856 298.

¹⁴ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 340. 1854/829., 384. 1856/4097., 387. 1856/5116., 403. 1857/19515., 419. 1858/9677., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 556. 1868/6256., 608. 1871/23452., 659. 1858/24667., 660. 1858/32063., 664. 1858/68457., 665. 1859/5738., 669. 1859/36751., 678. 1863/32359., 681. 1864/62988., 682. 1865/19954., 683. 1865/29338., 683. 1865/59330. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 31., 38., 61., 145., 191., 256., II.-A-21.-b-2. 15., 69., 88., 176., 194., 279., 339. *Handbuch Galizien*, 1851:196., 1852:184., 1853:198., 1854:204. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:174. *HSHKÖ*, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. *MTCN*, 1873–1875. *Das Ständisch-Polytechnische Institut zu Prag*. Prag, 1856. (= *Institut zu Prag*, 1856) 298. Porta fontium: https://www.portafontium.eu/iipimage/30067895/rokycany-11_0180-n?x=-58&y=56&w=1118&h=451. Gyermekei: Ferenc bányamérnök, gyárfőnök a diósgyőri vasgyárban (Radóc, Bukovina, 1856 k. – Diósgyőr, 1905. 07. 17.), Józsa (*Bruck, Alsó-Ausztria, 1858 k.), 1865-ben már özvegy volt három gyermekkel. Laktics Máriától született Mária Johanna (*Felsőhámor, 1869. 10. 14.), Malvin Amália (*Felsőhámor, 1870. 12. 30.), Béla István Lajos szobrászművész (Felsőhámor, 1873. 07. 22. – Budapest, 1945. 07. 03.). FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPX3-92ZP>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-179J-6>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-179V-4>. Török ENIKŐ: Homolka József. *Catastrum*, 8. (2021) 4:49.

adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1856. 09. 01.; 1858 – ?; Tirol). 1859: elbocsátás.¹⁵

Pagnut, Johann (Cormons, Tengermellék, 1800. 06. 11. – Bécs, 1874. 03. 14.) Tanulmányok: elemi iskola Görzben (Gorizia). 1821. 04. 01. – 1836. 10. 31.: a 2. tüzérségi ezrednél szolgált, az ezrediskolában tanult rajzolást, aritmetikát és geometriát. 2. oszt. segéd (1836. 11. 01.; 1836: Morvaország; 1839–1840, 1843: Csehország; 1845: Galícia), 1. oszt. segéd (1849. 11. 01.), mellékállásban tanár (1853. 01. 17. – 1856: a zárai reáliskolában aritmetikát, kalligráfiát, matematikát, geometriát, mechanikát és fizikát tanított), asztalvezető (1856. 04. 01., majd 1856. 07. 24.; 1856–1857: soproni adóker. 3. ff.; 1857. 05. 11. – 1858. 05. 07.: 6. ff.), 1. oszt. segéd (1859. 04. 01.; 1858–1860. 04. 30.: Horvátország, 1859. 05. 14-től a trieszti Ktt.-ban). 1860: kegydíjjal elbocsátották.¹⁶

Panian Károly (Vukovár, Szlavónia, 1813. 10. 29. – Budapest, 1893. 04. 19. előtt) Tanulmányok: 1824–1830: gimnázium, 1831–1832: bölcsészet, 1837: önkéntes hallgató a pesti egyetem orvostudományi karán, 1838–1839: a pesti Institutum Geometricum hallgatója, 1844: mérnöki oklevél. 1833–1836: Hódországban (Odžaci, Szerbia) és a mutniki uradalomban irodai alkalmazott, 1840–1843: mérnöki gyakorlat, 1844–1848: Vukováron mérnök, 1849:

Bács mezővárosban élt szolgálaton kívül. Mérnök (1850. 12. 07.; 1850–1853. 04.: a provizóriumnál, nagyváradi adóker. 5. becslőfelügyelőség; 1853. 05. – 1854. 04.: 2. felszólalási felügyelőség; 1854. 05. – 1854. 07.: 1. felszólalási felügyelőség; 1854–1855. 12. 31.: Horvátország), 4. oszt. mérnök (1856. 09. 03.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.; 1858. 11. – 1859. 04. 30.: 5. ff.), mérnök (1859. 05. 01.; 1859. 05. 01. – 1860. 04. 30.: provizórium, pozsonyi adóker.). 1860: elbocsátották. 1864. 06. 28.: 200 gulden végkielégítés. 1866: évi 120 gulden kegydíj megálapítása.¹⁷

Pfohl, Johann („Burkersdorf”, Csehország, 1831. 03. 13. – Bécs, 1868. 10. 29.) Tanulmányok: két évfolyam a prágai és a bécsi politechnikumban. Gyakornok (1849. 09. 27.; 1849–1851: Galícia), 3. oszt. segéd (1850. 05. 15.), 2. oszt. segéd (1851. 04. 28.), mérnök (1852. 02. 13. – 1855: provizórium, Erdély, 4. becslőfelügyelőség; 1855–1855. 10. 31.: 7. felszólalási felügyelőség), asztalvezető (1855. 06. 01.). Magánmérnök Erdélyben, Alkenyéren (1855–1856). Kat. szolgálat: 1. oszt. segéd (1856. 12. 01. – 1857. 09. 10.: részletes felmérés, soproni adóker. 3. ff.), asztalvezető (1857. 09. 11.; 1857 – 1858. 05. 03.: 11. ff.; 1858–1859: Horvátország), 1. oszt. segéd (1859). 1859. 04. 01.: elbocsátották. Újból szolgálatban: 2. oszt. segéd (1864. 06. 01. – 1865: a

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 383. 1856/3327., 383. 1856/3459., 384. 1856/4097., 390. 1856/6840., 392. 1856/7992., 419. 1858/9677., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 660. 1858/34696., Bücher 141. ARchiv ONline: <https://aron.vychodoceskearchivy.cz/apu/88bcd1b3-81dc-4c6e-99ef-3fab3ead978f/dao/88bcd1b3-81dc-4c6e-99ef-3fab3ead978f/file/0391c251-31b0-4726-b085-142ce7617b27>.

16 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 328. 1853/1147., 384. 1856/3945., 385. 1856/4370., 387. 1856/5116., 403. 1857/19515., 403. 1857/27328., 404. 1857/22016., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 426. 1858/29518., 450. 1859/27208., 456. 1859/39229., 460. 1859/48662., 583. 1870/6173., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696., Neues Kaale Ö 1232. 1860/23695., 1234. 1860/62900., *Schematismus Böhmen*, 1839:37., 1840:41., 1843:42. *Handbuch Galizien*, 1845:97. Verstorbene. *Wiener Abendpost*, (1874) 63:504.

17 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 301. 1850/2530., 302. 1851/339., 314. 1851/4627., 347. 1854/2916., 386. 1856/5555., 389. 1856/6129., 396. 1856/9427., 409. 1857/40015., 419. 1858/9640., 443. 1859/3505., 444. 1859/10428., 453. 1859/31766., 454. 1859/34105., 457. 1859/41952., 464. 1860/1122., 537. 1866/31511., 538. 1866/39994., 659. 1858/24667., 665. 1859/5738., MNL OL, E 344 Magyar Kincstári Levéltárak, Abszolutizmus-kori pénzügyigazgatási levéltár, K. K. Steuer Districts Commission Grosswardein 1. doboz. *HSHKÖ*, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. TÖRÖK ENIKŐ: Betegszabadság a kataszternél az 1850-es és 1860-as években. *Catastrum*, 9. (2022) 4:17. FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L996-Y6GG>. FODOR FERENC: *Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Bp., 1955. (= FODOR, 1955) 170. Elhaltak névsora. Budapest április hóban. *Pesti Hírlap* (= PH), 15. (1893) 107:14.

soproni adóker. 5. ff.; 1867: 11. ff.). 1867. 04. 30.: végkielégítéssel elbocsátották.¹⁸

Pribil (Přibil), Wenzel (Bohdašín, Csehország, 1837. 09. 23. – ?) Tanulmányok: felső-reáliskola Prágában. Kisegítő (1856. 11. 28.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), 3. oszt. segéd (1857. 03. 01.), 2. oszt. segéd (1857. 09. 01.; 1859–1860: 5. ff.; 1861 – 1863. 04. 15.: Horvátország; 1863–1864: kassai adóker. 12. ff.), 1. oszt. segéd (1864. 01. 01.; 1864–1865: 6. ff.), asztalvezető (1868–1869: Krajna, reambulálás), 4. oszt. mérnök (1869, 1870–1871: Stájerország, földadóbizottság). 1871: ideigl. nyugdíjazás.¹⁹

Rossa, Karl (? – ?) 2. oszt. segéd (1856. 08. 30. – 1856. 10. 01.: soproni adóker. 3. ff.). 1856. 10. 01.: kilépett.²⁰

Schott, Adolf („Radka”, Magyarország, 1813. 07. 01. – ?, 1866. 10. 23.) Tanulmányok: 4 év grammatikai osztály Rzeszówban, katonai iskola. Katonai szolgálat 1841. 11. 18-ig. 1839. 11. 07. – 1847. 12. 31.: napidíjas és tisztviselő az adókvizsgálásnál Újszandecben (Nowy Sącz), 1848–1851: útmester-helyettes Galíciában.

3. oszt. segéd (1851. 05. 28.; 1851–1854: Galícia), 2. oszt. segéd (1853), 1. oszt. segéd (1855. 11. 01.), asztalvezető (1856. 05. 01.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), asztalvezető állandó pótlékkal (1858. 10. 01.; 1859–1860: 5. ff.; 1860: 1. ff.; 1861–1863: Horvátország), 1. oszt. segéd (1862), asztalvezető (1864; 1864–1866: soproni adóker. 10. ff.).²¹

Schirl, Moritz (Zalisky, Galícia, 1831. 02. 02. – ?) Tanulmányok: 4 osztály elemi iskola. Gyakornok (1848. 04. 01. – 1849. 06. 30.), 3. oszt. segéd (1850–1854: Galícia), 2. oszt. segéd (1852), asztalvezető (1856 – 1858. 05. 10.: soproni adóker. 3. ff.), 4. oszt. mérnök (1857. 02. 01.; 1858–1860: Galícia; 1861–1863: Horvátország), 3. oszt. mérnök (1862; 1864 – 1865. 04. 29.: soproni adóker. 2. ff.; 1865: 1. ff.), 2. oszt. mérnök (1868. 01. 01.; 1868–1869: Horvátország, 2. ff.; 1870–1873: Magyarország, 9. ff.), 1. oszt. mérnök (1872).²²

Sekowski (Sekowsky), Hipolit (? – ?) 3. oszt. segéd (1856–1858. 05.10.: soproni adóker.), 2. oszt. segéd (1857. 01. 01.; 1858–1860: Galícia;

18 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 310. 1851/3102., 312. 1851/3949., 315. 1851/4702., 315. 1851/4746., 317. 1852/595., 319. 1852/1438., 321. 1852/2115., 322. 1852/2530., 325. 1852/4606., 329. 1853/1360., 355. 1855/177., 364. 1855/3071., 365. 1855/3540., 368. 1855/4306., 368. 1855/4519., 370. 1855/5134., 371. 1855/5630., 386. 1856/4640., 392. 1856/7992., 393. 1856/8363., 403. 1857/19515., 411. 1857/44867., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 456. 1859/39229., 513a 1864/15347., 543. 1867/8135., 658. 1858/19435., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696. MNL OL, F 259. 1852-56.-80., 1855-56.-2665.; F 510. 1851-2212.; K 269. II.-A-21.-b-1. 172., 207. HSHKÖ, (1858) 4:225., (1859) 5:163. 1869-ben özvegye Malvina, aki négy gyermeket nevelt. MNL OL, K 269. I.-10.-1869-1087. Verzeichniß der Verstorbenen von 29. Oktober. *Neues Fremden-Blatt*, 4. (1868) 300:II. Beilage.

19 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 390. 1856/6840., 403. 1857/19515., 406. 1857/32436., 411. 1857/44867., 454. 1859/34105., 575. 1869/35246., 605. 1871/15965., 659. 1858/24667., 678. 1863/32359., 680. 1864/28410., MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 31., 38., 61., 145., 185., 253., II.-A-21.-b-2. 52. Grazer und Provinzial-Nachrichten. *Tagespost*, 15. (1870) 177:4.

20 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 387. 1856/5116., 387. 1856/5229., 390. 1856/6840.

21 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/4097., 414. 1857/55278., 419. 1858/9640., 420. 1858/9911., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 426. 1858/29518., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 500. 66371/1862., 526. 1865/26969., 532. 1866/2872., 538. 1866/40264., 659. 1858/24667., 665. 1859/5738. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 27., 38., 62., 130., 163., 212. *Handbuch Galizien*, 1848:104., 1849:67., 1850:70., 1851:79., 1852:188., 1853:201., 1854:207., HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. 1858. 05. 13-án kötött házasságot Griller Emiliával (1829 k. – Kőszeg, 1910. 04. 16.), gyermekük: Adolf Ede (Somogyszentpál, 1859. 06. 10. – Tamási, 1933. 10. 07.) ÖStA, Neues Kaale Ö 1257. 1866/54517. FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR2W-FZ5>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSJ8-FJT>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTHR-GD2>.

22 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/4097., 392. 1856/7846., 395. 1856/9043., 399. 1857/6433., 403. 1857/19515., 419. 9677/1858., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 511. 1864/398., 518. 1864/34304., 526. 1865/26969., 545. 1867/15981., 557. 1868/9858., 557. 1868/9969., 557. 1868/10702., 564. 1869/4603., 660. 1858/34696., 661. 1858/39331. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 39., 62., 127., 164., 203., II.-A-21.-b-2. 73., 86., 174., 192., 260., 276., II.-A-21.-1871-63132. *Handbuch Galizien*, 1850:79., 1851:196., 1852:185., 1853:199., 1854:205. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224. *Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien*, 1859:144., 1860:142., MTCN, 1873.

1860: kassai adóker. 3. ff.). 1860. 07. 01.: saját kérésére felmentették.²³

Soukup, Johann („Czervena”, Csehország, 1831. 06. 13. – ?) Tanulmányok: prágai politechnikum két év. 3. oszt. segéd (1856. 08. 22.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd, 1. oszt. segéd (1858. 10. 01.; 1858–1860: 5. ff., 1861: Horvátország). 1861. 10. 01.: kilépett.²⁴

Štruška, Johann (? 1814 k. – ?, 1858. 09. 10.) 1836-tól kat. szolgálatban. 2. oszt. segéd (1837: Morvaország; 1839–1843: Csehország; 1845–1855: Galícia), 4. oszt. mérnök (1846), 3. oszt. mérnök (1851; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.; 1858: 5. ff.).²⁵

Szemery (Scheicher, Szemeri) János (Felsőbesnyő, 1826. 05. 10. – Budapest, 1896. 07. 19.) 1846-ban változtatta meg a nevét. Tanulmányok: pesti Institutum Geometricum, 1848-ban kapott oklevelet. Az Esterházyak lévai uradalmában dolgozott négy évig mint mérnöksegéd, majd Aradon uradalmi mérnökként. Kat. szolgálat: mérnök (1851. 02.–1855: pest-budai adóker. 1. becselőfelügyelőség; 1855: kassai adóker. 9. becselőfelügyelőség), 4. oszt. mérnök (1856: soproni adóker. 3. ff.). 1856. 07. 31.: kilépett. Az 1860-as években ma-

gánmérnökként dolgozott, 1866-ban készítette Sámfalva tagosítási térképét. Majd újból kat. szolgálatba állt: 2. oszt. mérnök (1870. 04. 25.; 1870–1873: 8. ff.), 1. oszt. mérnök és felügyelőségi vezető (1874: 10. ff.; 1875: felmérési felügyelőségek változó állomásokkal), főmérnök (1877), 2. oszt. felügyelő (1879; 1879–1889: 7. ff.), 1. oszt. felügyelő (1882), központi felügyelő (1889; 1889–1891: PM 16. ügyosztály; 1892–1896: 21. ügyosztály). 1896: nyugdíjazás.²⁶

Trischak, Rochus (Siebenhirten, Alsó-Ausztria, 1833. 02. 06. – ?) Tanulmányok: 1854–1856 folyamán a bécsi politechnikumban. 3. oszt. segéd (1856. 10. 29.; 1856–1858: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1857. 03. 01.), 1. oszt. segéd (1858. 10. 01.; 1858–1859: 5. ff.; 1859. 09. 06. – ? 1. ff.; 1860: soproni adóker. 2. ff.; 1861–1863. 04. 11.: Horvátország; 1863–1865: kassai adóker. 8. ff.), ideigl. asztalvezető (1862. 12. 22. – 1863. 01. 07.; 1865. 03. 01-jétől a területszámítás idejére; 1865: 9. ff.), 4. oszt. mérnök 1868–1869: 13. ff.; 1869–1870: 1. ff.), 3. oszt. mérnök (1870; 1871–1873: Buda város felmérésénél; 1873: 10. ff.; 1874: 2. ff.), 2. oszt. mérnök (1879: 6. ff.), 1. oszt. mérnök (1881; 1884–1886: 6. ff.; 1886–1895: 5. ff.), főmérnök

23 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/4097., 391. 1856/7373., 394. 1856/8799., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 474. 1860/42829., 660. 1858/34696. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1860:142.

24 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 387. 1856/5116., 392. 1856/7846., 396. 1856/9427., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 513. 1864/8260., 659. 1858/24667., 664. 1858/68457., 669. 1859/36751. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 31., 38., 46.

25 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/4097., 403. 1857/19515., 411. 1857/44867., 419. 1858/9640., 420. 1858/9911., 439. 1858/66146., 487. 1861/42833., 609. 1871/25595., 658. 1858/12232., 658. 1858/19435., 659. 1858/24667., 660. 1858/32063., 664. 1858/57975. *Schematismus Mähren*, 1837:38. *Schematismus Böhmen*, 1839:38., 1840:40., 1841:40., 1842:41., 1843:41. *Handbuch Galizien*, 1845:94., 1846:93., 1847:100., 1848:122., 1849:79., 1850:80., 1851:197., 1852:183., 1853:197., 1854:203. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:172. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224. 1840. 01. 22-én vette feleségül Josefát, gyermekeik Josef (*1856. 03. 06.), Josefa (*1856. 03. 06.) és Johann (*1858. 03. 25.). ÖStA, Neues Kaale Ö 1226. 1858/69094.

26 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 302. 1851/421., 310. 1851/3406., 315. 1851/4722., 317. 1852/728., 358. 1855/1261., 361. 1855/2527., 363. 2846/1855., 364. 1855/3261., 382. 1856/3173., 384. 1856/3945., 412. 1857/47642. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-2. 173., 191., 275., 338., II.-A-21.-b-3. 41., 144., 152.; E 343 1852/2845., 1856/2027.; C 53 Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum publico-politicum (= C 53) 1846-F-33.-49.; A 39 Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Acta generalia, Iratok a-1846-8852. FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DBY9-GFD>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-X9QD-V>. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Gyászjelentés-gyűjtemény: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/621200#>. Magyarország és Erdély. PH, (1846) 856:211., (1847) 862:239. *Századunk névváltoztatásai*. Bp., 1895. 213. FODOR, 1955. 173. Személyi hírek. PK, (1877) 8:100., (1882) 18:244., (1889) 31:1555. Hivatalos rész. BK, 13. (1879) 202:6997. DOBROVICVS VIKTOR: Mult és jövő. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 6. (1897) 1:3. A provizórium (az ideiglenes földadó megállapításához kapcsoló munkálatok) idejéből több munkája megtalálható az OSZK Térképtárában a K és a Bv jelzeten.

Ezeken Fejérvári Püspöki Megyének
Plätzkeresztési Rebania' keresztelési Anyaga könyvének kivonata:

Estendő Hónap Nap	Keresztelt Nev	Szülei	Szok	Kereszt Anyák kereszt és Vezetők Nevék	Keresztelő	Lakhely
Millesimo Belingentesimo Vigesimo Tecto. Majus 10 dies.	Ioannes Kpomuus, nus.	Señal. D. Francisco Scheicht. D. Margarita Korimutz	Spany.	Señal. D. Ferdinandus Klau. D. Theresia Kovács	Imperialibus	Agg Szent Péter.

Élt Plätzkeresztésben 1845. estendői Augustus hónapján 30. napján

Barinkay József mty
Plätzkeresztési Rebania'
és Erdi rendf. Al. Capraj. B. Ft

Ezen másolatot az esedeki Keresztelő levéllet öfve egyertettük
annak minden pontjával meg egyetemes lemmi la,
lélluk - Lina' November 1845

Barinkay József mty
Plätzkeresztési Rebania'
és Erdi rendf. Al. Capraj. B. Ft

(1893; 1896–1897: 6. ff.). 1897. 05. 01.: nyugdíjazás.²⁷

Turek, Adalbert (Prága, Csehország, 1837. 06. 04. – ?) Tanulmányok: 2 évfolyam a prágai politechnikumban. 3. oszt. segéd (1856. 08. 22.; 1856. 08. 22. – 1857. 06. 07.: soproni adóker. 3. ff.), 2. oszt. segéd (1857. 03. 01.; 1857 – 1858. 04. 30.: Horvátország, a háromszögelésnél; 1858. 04. 30. – 1859. 09. 01.: igazgatósági segéd Hor-

vátországban), 1. oszt. segéd (1858. 10. 01.), 2. oszt. segéd (1861–1862: részletes felmérésnél Horvátországban). 1862. 09. 16.: kilépett.²⁸

Wagner, Friedrich (Gonobitz, Stájerország, ma Slovenske Konjice, 1825. 11. 24. – ?) Johann Wagner kat. mérnök és Anna Schimma gyermeke. Tanulmányok: két gimnáziumi osztály Prágában, két év alsó-reáliskola Brodyban (Krásný Dvůr). Gyakornok (1842. 11. 11.), 2.

■ Szemery János: Sámfalva tagosítási térképe, 1866 (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TK 1799)

27 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 388. 1856/5950., 390. 1856/6840., 396. 1856/9427., 419. 1858/9640., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 461. 1859/51417., 528. 1865/33994., 528. 1865/33995., 664. 1858/68457., 665. 1859/5738., 669. 1859/36751., 678. 1863/32359., 679. 1864/5474., 680. 1864/28410., 681. 1864/62988., 682. 1865/19954., 682. 1865/26908., 683. 1865/59330. MNL OL, K 269. I.-10.-1869-654., II.-A-21.-a-1935-43934.-1871-63132., II.-A-21.-b-1. 28., 37., 59., 141., 187., 244., 254., K 269. II.-A-21.-b-2. 17., 71., 77., 166., 181., 267., 330., K 269. II.-A-21.-b-3. 40. MTCN, 1873–1897. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 15. (1881) 58:1., 27. (1893) 96:1. Vegyesek. KK, 6. (1897) 4:82. *Matricula Online*: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/siebenhirten/01-03/?pg=27>. HOLLÓ SZILVIA: *Az önálló magyar polgári térképezés kezdete és a pesti városi mérnöki hivatal tevékenysége (1867–1873)*. Doktori (Ph.D) értekezés. Bp., 2008. 116.

28 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 387. 1856/5116., 396. 1856/9427., 405. 1857/27328., 456. 1859/39229. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 35., 53., 66., 96. *HSHKÖ*, (1858) 5:180., (1859) 5:162.

oszt. segéd (1845. 05. 23.; 1847–1855: Galícia), 1. oszt. segéd (1850. 11. 01.), asztalvezető (1851. 10. 20.), asztalvezető pótlékkal (1853. 04. 28.), 4. oszt. mérnök (1853. 11. 01.; 1856–1857: soproni adóker. 3. ff.; 1857. 05. 01. – 1858: 8. ff.), 3. oszt. mérnök (1858. 10. 01.; 1858–1859: 6. ff.; 1860: 5. ff.; 1861 – 1863. 04. 15.: Horvátország), 2. oszt. mérnök (1863. 01. 01.; 1863: kassai adóker. 12. ff.; 1864–1865: 6. ff.; 1868: Alsó-Ausztria, helyszínelés; 1868–1869: gráci Ktt.).²⁹

Wagner, Johann (Horažďovice, Csehország, 1792. 10. 12. – Iszkáz, 1857. 10. 06.) Friedrich Wagner kat. mérnök apja. Tanulmányok: 1809–1812 prágai politechnikum. Kat. szolgálat: 1820. 06. 01. – 1826. 12. 31. (1825: Stájerország), 1836. 06. 05-től haláláig. 4. oszt. mérnök (1839–1844: Csehország; 1845–1855: Galícia), 3. oszt. mérnök (1849), 2. oszt. mérnök (1855; 1856–1857: soproni adóker. 3. ff.).³⁰

Wlasak, Karl (? – ?, 1856. 06. 09.) Segéd (1845–1855: Galícia), 1. oszt. segéd (1846), 4. oszt. mérnök (1848), 3. oszt. mérnök (1855;

1856: soproni adóker. 3. ff.). 1856-ban öngyilkos lett.³¹

Zach (Zak), Josef (Slavice, Horní Kozolupy része, Csehország, 1827. 01. 16. – ?) Tanulmányok: 1844–1848 prágai politechnikum. Kat. szolgálat kezdete: 1849. 09. 21. 3. oszt. segéd (1850. 05. 10.; 1850: Galícia), 2. oszt. segéd (1850. 09. 15.), mérnök (1851. 05. 31.; 1851–1854: Erdély, 15. becslőfelügyelőség, provizórium; 1854–1855. 02. 18.: 5. felszólalási felügyelőség), adóhivatali ellenőr (1855), 1. oszt. segéd (1855: soproni adókerület, a részletes felmérés előmunkálatainál), asztalvezető (1856. 05. 01.; 1856–1858: 3. ff.), 4. oszt. mérnök (1858. 10. 01.; 1858: 2. ff.; 1858. 10. 29. – 1859: 5. ff.; 1859 – 1859. 07. 07.: 1. ff.; 1859. 07. 22. – 1860: kassai adóker. 1. ff.), asztalvezető (1861; 1861–1863: Horvátország), 4. oszt. mérnök (1862; 1864–1865: soproni adóker. 8. ff.; 1866: kassai és pozsonyi adóker., határleírás; 1867–1868: 4. ff.), 3. oszt. mérnök (1868: határleírás; 1868–1869 telén: 9. ff.; 1869–1871: határleírás; 1872–1873: 4. ff.).³²

29 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 381. 1856/2850., 384. 1856/4097., 396. 9427/1856., 403. 1857/19515., 403. 1857/27328., 430. 1858/39331., 437. 1858/59016., 444. 1859/8414., 446. 1859/17604., 514. 1864/20329., 454. 1859/34105., 554. 1868/1122., 557. 1868/9969., 579. 1869/42883., 659. 1858/24667., 664. 1858/68457., 665. 1859/5738., 669. 1859/36751., 678. 1863/32359., 680. 1864/28410., 681. 1864/62988., 682. 1865/19954., 682. 1865/26908., 683. 1865/29338. MNL OL, K 269. II.-A-21.-b-1. 31., 38., 61., 145., 185., 253. *Handbuch Galizien*, 1847:102., 1848:126., 1849:83., 1850:84., 1851:202., 1852:189., 1853:203., 1854:208. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:180. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:225., (1859) 4:168. Aus dem Inlande. *Grazer Volksblatt*, 1. (1868) 89:1. Grazer- und Provinzial-Nachrichten. *Tagespost*, (1868) 127:4. Matricula Online: <https://data.matricula-online.eu/en/slovenia/maribor/slovenske-konjice/02633/?pg=38>.

30 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/4097., 403. 1857/19515., 406. 1857/30276., 415. 1858/2154., 416. 1858/2246., 422. 1858/16916., 600. 1871/5583. *Schematismus Böhmen*, 1839:38., 1840:41., 1841:40., 1842:41., 1843:43., *Handbuch Böhmen*, 1844:49. *Handbuch Galizien*, 1845:97., 1846:95., 1847:102., 1848:125., 1849:83., 1850:84., 1851:201., 1852:187., 1853:201., 1854:206. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:177. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224. Porta Fontium: https://www.portafontium.eu/iipimage/30061932/horazdovice-11_0330-n?x=121&y=93&w=865&h=352. FS: [31 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 381. 1856/2850., 383. 1856/3401., 478. 1860/54494., Bücher 135. *Handbuch Galizien*, 1846:92., 1848:122., 1849:79., 1850:82., 1851:199., 1852:189., 1853:202., 1854:208. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien*, 1855:180. Felesége, Anna 1860-ban Bécsben lakott \(Wieden N. 209.\).](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-1BKW-P.Institut zu Prag, 1856. 330. 1819. 12. 27-én vette feleségül Anna Schimmát, 1857-ben hét gyermeket hagyott hátra az apa, közülük kettő: Wilhelmine (24 éves) és Maria (13 éves) eltartásáról kellett gondoskodni az özvegynek. ÖStA, Neues Kaale Ö 1223. 1858/9187.</p>
</div>
<div data-bbox=)

32 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 304. 1851/956., 304. 1851/1021., 321. 1852/2115., 325. 1852/4606., 328. 1853/1147., 355. 1855/134., 355. 1855/177., 364. 1855/3071., 368. 1855/4519., 370. 1855/5134., 371. 5231/1855., 387. 1856/5116., 404. 1857/22016., 426. 1858/29518., 430. 1858/39331., 454. 1859/34105., 456. 1859/39508., 457. 1859/41984., 462. 1859/56898., 464. 1860/961., 474. 1860/42968., 494. 1862/25201., 538. 1866/40264., 573. 1869/30715., 659. 1858/24667., 664. 1858/68457., 665. 1859/5738., 671. 1859/51252., MNL OL, F 510 1851/598., 1851/3954.; F 259 1852. 56. 80., 1855. 56. 2665.; K 269. I.-10.-1869-851.; K 269. II.-A-21.-b-1. 39., 63., 128., 162., 210., II.-A-21.-b-2. 36., 67., 76., 165., 180., 271. *Handbuch Galizien*, 1850:83. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. MTCN, 1873. *Institut zu Prag*, 1856. 336. Porta Fontium: https://www.portafontium.eu/iipimage/30062020/horni-kozolupy-09_0530-n?x=66&y=138&w=648&h=261.

TIMÁR GÁBOR

Kísérlet a récényi Ilona-akna Magyarországon tartására (1922)

Az osztrák–magyar határmegállapítási folyamat

Az osztrák–magyar határ új vonalát egymástól függetlenül, de egymással pontosan egybehangzóan szabályozta a saint germain-i és a trianoni békeszerződés. Az elsőt az antant „Szövetséges és Társult Hatalmak” Ausztriával, a másodikat Magyarországgal kötötték. Ennek a folyamánya, hogy a két ország között nem született olyan szerződés, amely a határra vonatkozott volna, erre nem is volt szükség, hiszen Magyarország és Ausztria korábban egy állam, az Osztrák–Magyar Monarchia társállamai voltak, és közöttük nem volt hadiállapot, így békét sem kellett kötniük.

Az említett békeszerződések szövege és a kis méretarányú térképmellékletek mindazonáltal csak igen vázlatos leírását adták meg a leendő határvonalnak. Mindkét szerződés egymástól függetlenül, de egybehangzóan tartalmazta, hogy a határmegállapítás folyamatát, a határvonalról szóló pontos megegyezést, a vonal helyszíni kitzűzését és műszaki megjelölését, illetve térképi dokumentálását egy határmegállapító bizottságnak kell megtennie.¹ Ez az első világháború utáni, Párizs környéki békék és egyéb határszerződések közös eleme volt. E bizottságokba a szerződés szerint az antant nagyhatalmak (Franciaország, Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Olaszország és Japán) mellett az érintett felek küldhettek szavazati jogú delegátusokat, az elnöki pozíciót mindig antant küldött töltötte be.² Valamennyi bizottság felett a Párizsban működő antant Nagykövetség Tanácsa gyakorolta a felügyeletet, és ez volt az elsődleges fellebbviteli fórum is. A békeszerződés szövegétől akármennyire is

eltérő javaslatokat a Nagykövetség Tanácsa elutasíthatta, de hozzájárulni maga nem járulhatott hozzá: ahhoz a Népszövetség Tanácsának egyetértésére is szükség volt.

Az 1919 szeptemberében aláírt osztrák békeszerződés 1920. július 16-án, a szükséges ratifikációs okmányok beérkezésével vált hatályossá.³ Ausztria természetesen szeretett volna mielőbb birtokon belül kerülni a Magyarországtól megkapott területen is. A trianoni békét azonban ekkor még éppen csak megkötötték, és a magyar ratifikálás (1920. november) után az antant főhatalmak ratifikációs folyamata még eléggé elhúzódott. A magyar békeszerződés csak 1921. július végén lépett hatályba. Ekkor vált a magyar kormány kötelezetté, hogy kiürítse az Ausztriának ítélt területeket.

A magyar–román és a magyar–csehszlovák határon a „de facto államhatár” eddigre szinte pontosan követte a trianoni szerződés szerinti előzetes vonalat, a délszláv irányban azonban az 1918. novemberi belgrádi fegyverszüneti egyezmény szerinti vonalon, a trianoni határokhoz képest magyar szempontból sokkal beljebb állt a demarkációs vonal, szerb megszállás alatt tartva eddig Pécsot, Mohácsot, Barcsot, Szigetvárt és Bátaszéket is. A magyar külügy arra törekedett, hogy olyan menetrendet érjen el, amelyben a bácskai–baranyai területen Magyarország előbb jut birtokon belül, és csak utána kell kiüríteni a nyugat-magyarországi peremvidéket. Ez végül sikerült: 1921. augusztus 26-ra a magyar karhatalom gyakorlatilag birtokba vette a demarkációs vonal és az előzetes trianoni határ közötti területet, és megkezdődhetett a részletes határmegállapítás. Az osztrák csendőrség augusztus 28-án próbálta birtokba venni a magyar karhatalom és

1 SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határainak kitzűzése, 1921–1925. *Magyar Rendészet*, 21. (2021) 1:217–231.

2 Az Egyesült Államok 1919 őszén kilépett a békefolyamatból, nem is küldött delegátusokat ezekbe a bizottságokba.

3 ROMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2020.

közigazgatás által kiürített zónát. Nem jártak azonban sikerrel.

A bevonuló osztrákokat a legtöbb útvonalon puskatűz érte. Az ellenállást a Rongyos Gárdának nevezett, pár ezer fős, gyengén felfegyverzett felkelő csoport hajtotta végre. A helyenként taktikai elemeket is mutató összecsapásokban augusztus 28-án estig az osztrákok a legtöbb helyen visszavonultak, egyedül Ágfalva (Agendorf) településig sikerült úgy eljutniuk, hogy ott a falut is megszállva tartották.⁴ Ez a patthelyzet szeptember 8-ig tartott, amikor a Maderspach Viktor vezette felkelők kiverték őket Ágfalváról, és teljes visszavonulásra kényszerítették őket.⁵

Ausztria tiltakozott, a magyar kormány elhatárolódott az eseményektől, és ezt alátámasztotta, hogy a felkelők által kikiáltott „Lajtabánság” nevű kérésállamot Budapest sem ismerte el. A csehszlovák, majd olasz közbenjárásra az osztrák és a magyar kormány képviselői az olaszországi Velencében ültek tárgyalóasztalhoz, és 1921. október 13-án aláírták a velencei egyezményt.⁶ Ez volt az első olyan dokumentum, amelyet az osztrák–magyar határ megállapítására vonatkozóan a két érintett fél is aláírt. A velencei egyezmény több ponton revideálta a saint germain-i és trianoni békéket és az azokra épült, a Nagykövetek Tanácsa által kiadott szabályokat: mind a határ leírásában, mind a határmegállapítás jogi folyamatában.

A velencei egyezmény legismertebb pontja szerint (amelyért cserébe Magyarország garantálta a fegyveres felkelés ellehetetlenítését) az alábbi népszavazással nem érintett terület osztrák birtokba vételétől számított nyolc nap múlva népszavazás döntött Sopron és nyolc olyan környékbeli falu hovatartozásáról, amelyeket egyébként mind a saint-germain-i, mind a trianoni szerződések Ausztriának íté-

tek. Megállapodtak a népszavazás lebonyolításának technikai részleteiről, és arról is, hogy a „győztes mindent visz”, vagyis a népszavazás eredménye nem településenként eredményez döntést a hovatartozásban, hanem a települések összes szavazatának többsége dönt a teljes népszavazási terület hovatartozásáról. Majdnem ugyanilyen fontos volt az is, hogy Ausztria hozzájárult, hogy a határmegállapító bizottság többségi döntéseinek felterjesztését nem akadályozza.

A velencei egyezmény után – a IV. Károly második visszatérési kísérlete által keltett fordulatokat követően – 1921. december 14–16-án lezajlott a soproni népszavazás, amelyen a terület lakossága a Magyarországhoz tartozás mellett döntött. Így a népszavazási terület és Ausztria közötti határ kvázi végleges államhatárrá vált már akkor, amikor a határ többi szakaszán éppen csak elkezdődött a határmegállapítás folyamata.

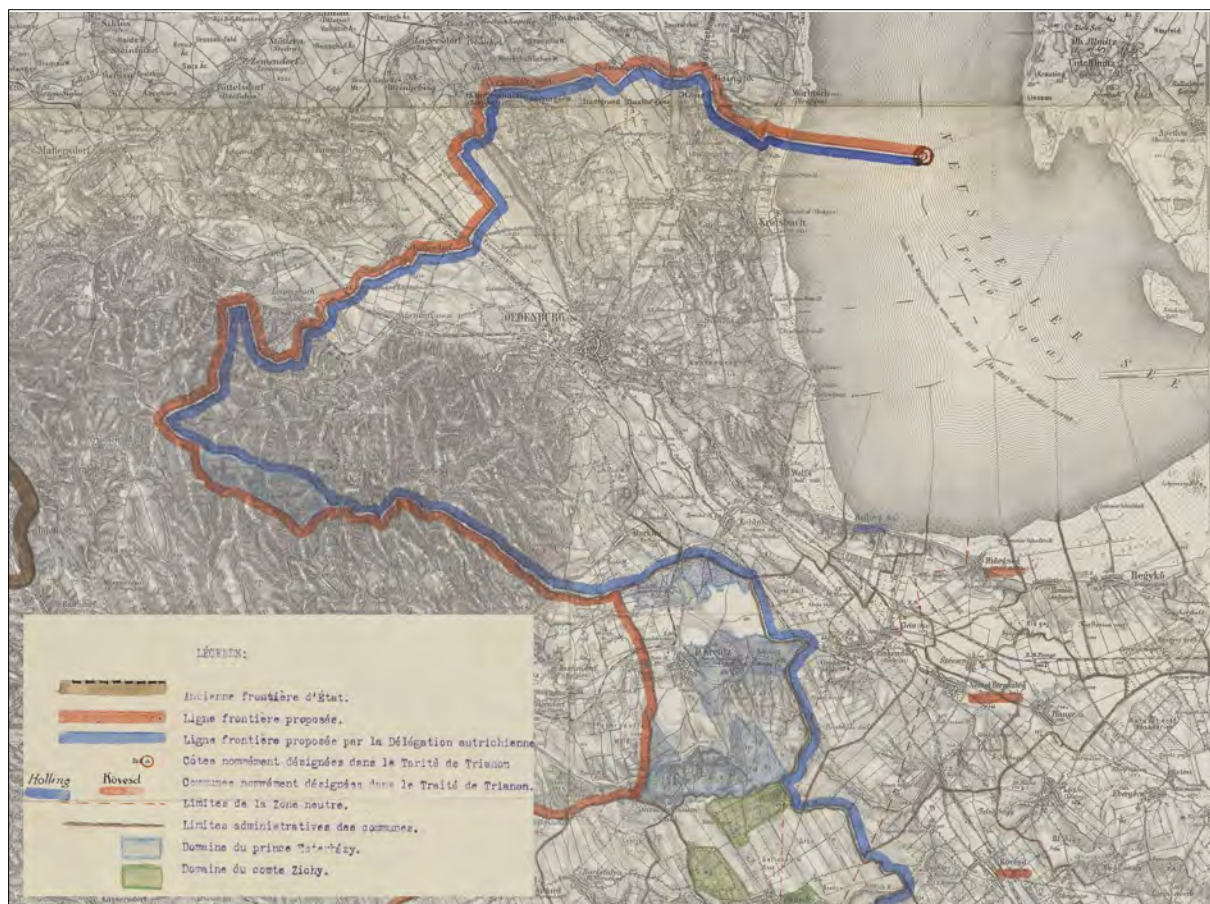
Ezt a magyar–osztrák határmegállapító bizottság végezte el. Elnöke a francia André Jocard őrnagy, tagjai a brit Arthur J. Craven ezredes, az olasz Enrico Calma őrnagy, a japán Jamagucsi Juhacsi vezérkari ezredes mellett az osztrák Stefan Neugebauer miniszteri tanácsos voltak. A királypuccsban érintett Keresztes Artúr vezérkari ezredest 1921 novemberében Villani Frigyes, majd őt a politikai határmegállapítás végén Träger Ernő váltotta.⁷ A határmegállapítás első lépéseként mind az osztrák, mind a magyar fél javaslatot terjesztett be az új határvonalra. Miközben az osztrák javaslat a békeszerződések betűjének betartása mellett a számukra legkedvezőbb vonalat célozta, a magyar javaslat ennél sokkal nagyobb ívű volt: 96 település Magyarországon tartására vonatkozott. Ennek a fokozatos „lealkudásával” alakult ki végül a Pinka-völgyi határkorrekció; ez azonban a mi témánkhoz

4 SCHLAG, GERALD: Aus Trümmern geboren... Burgenland, 1918–1921 – *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 106 (2001) 1:1–543., 411.

5 *80 éve volt a nyugat-magyarországi fölkelés, az ágfalvi csaták és a Sopronkörnyéki népszavazás*. Szerk.: SZEMEREY TAMÁS. Sopron-Sarród, 2001. 1–33., 12.

6 ADÖ (Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich) 4/579, 23. September 1921, 113.

7 SUBA JÁNOS: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–osztrák határszakasz. *Catastrum*, 5. (2018) 2:39–57.

■ Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság elé benyújtott határmódosító javaslatok összefoglaló térképének részlete: a jelmagyarázat az eredetiben nagyobb területet ábrázoló térkép egy másik részét fedte (LON-G6491.F2 svar .T75 Sheet 5 – Eisenstadt. URL: <https://archives.unige.ch/eisenstadt-2/download>, elérés ideje: 2024. aug. 2.).

képest távol áll. A soproni térségben a magyar javaslat egyetlen helyen: Brennbergbánya délnyugati előterében tér el a népszavazási terület határvonalától. Ennek oka az „Ilona-akna”, a brennbergi bányáüzem eleme, amely a föld alatt összeköttetésben is állt a Magyarországon maradt részekkel.

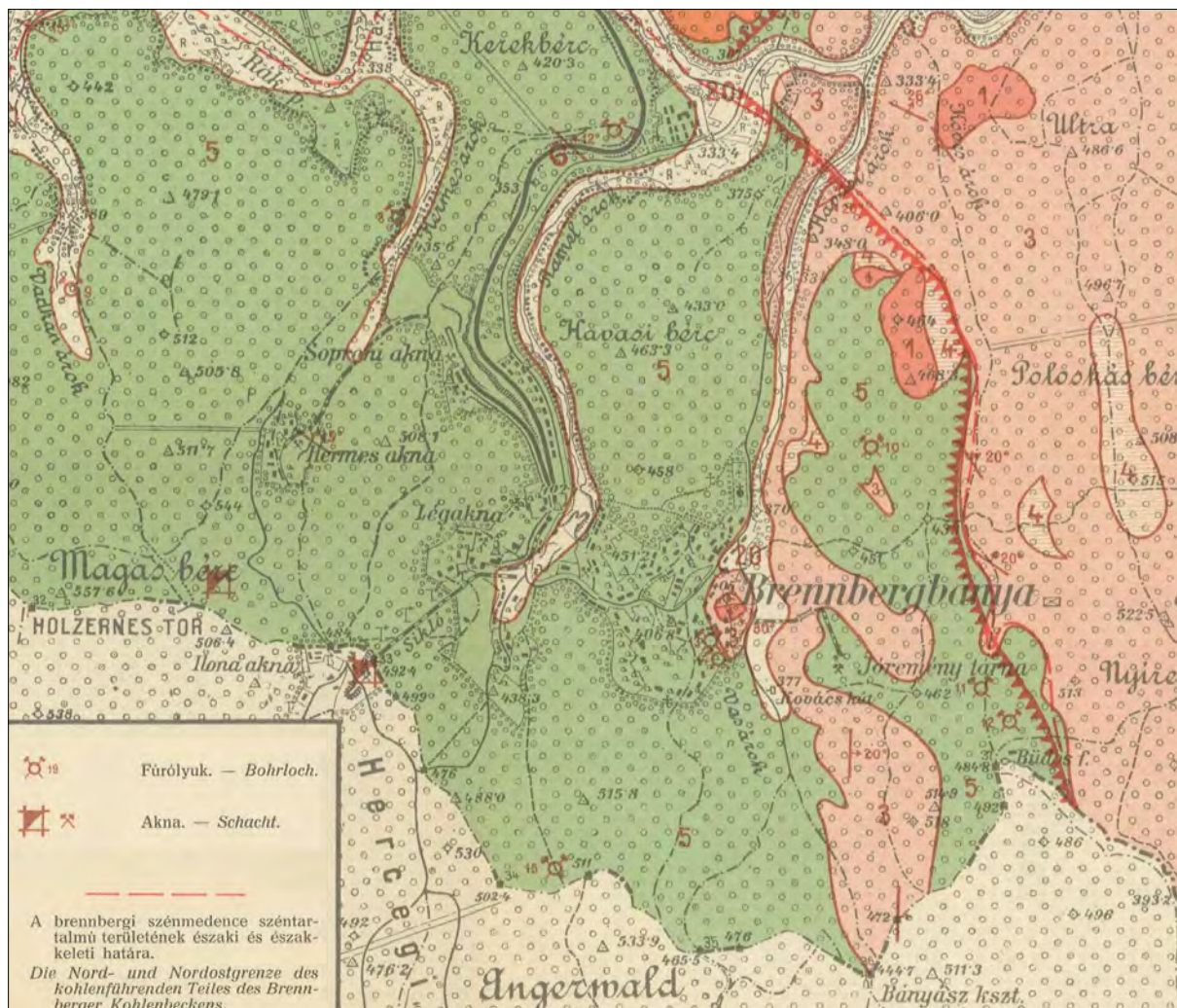
A brennbergi bányáüzem részei és helyzete a békeszerződéskor

A Soproni-hegység közepén, Brennberg térségében 1753-ban találtak szenet, 1759-ben pedig már szakszerű bányászkodás is folyt itt.⁸ A mai magyarországi területen mélyített

aknák (Brennberg, Rudolf, Erzsébet, István, Henrik, Új István, Új Henrik, Hermes, Sopron, Borbála) mellett 1886-ban mélyítették Récény külterületén az Ilona-, majd 1895-ben ettől 400 méterrel délre az Ignác-aknát. A kezdetben külön gazdasági társulást alkotó récényi bányákat 1902-ben vette át a Brennbergi Szénbányászati Rt. A Borbála-akna (ma Magyarország) és az Ilona-akna (ma Ausztria) között földalatti összeköttetést létesítettek, így az Ilona-akna a brennbergi bányáüzemek szerves részévé vált. Az Ignác-aknát ugyanekkor megszüntették. 1921-re a Borbála- és az Ilona-aknák a brennbergi széntermelés érdeemi részét adták.⁹

8 A. SZÁLA ERZSÉBET: A brennbergi szénbányászat a kezdetektől 1900-ig. *Bányásattörténeti Közlemények*, 7. (2012) 2:64–87., 70.

9 HOFER REZSŐ: *Requiem az első magyarországi szénbányáért és bányászaiért*. Oroszlány, 2020. 1–100. (= HOFER, 2020). 49–51.

■ Részlet Vendl Miklós 1928-ban készült munkájából, a brennbergi bányauzem telephelyeinek feltüntetésével (VENDL MIKLÓS: Sopron környékének geológiai térképe. Méretarány: 1:25 000. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B XV b 274. URL: <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/33721>, elérés ideje: 2024. aug. 2.)

A határmódosítási javaslat sorsa

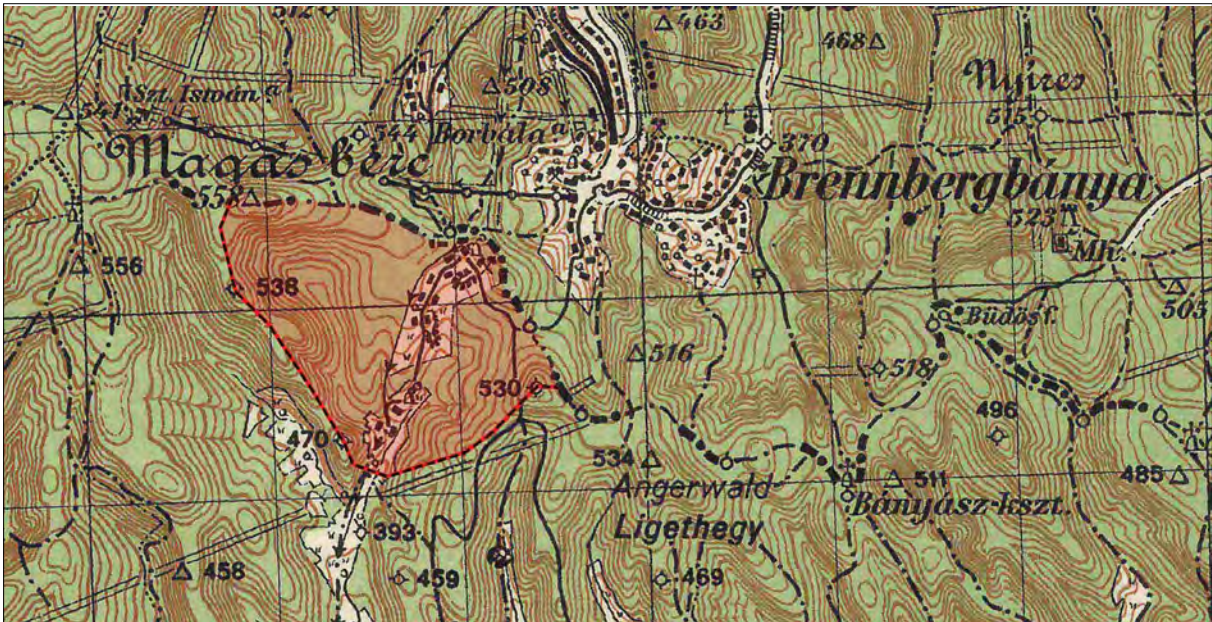
Az Ilona-akna a szénbánya földalatti hálózatának integráns része volt, így Magyarországon tartása gazdasági-műszaki érvekkel alátámasztható volt. A magyar delegáció ezt a javaslatot a népszavazás sikere után is fenntartotta.

A javaslat térképes formában egyelőre nem ismert.¹⁰ Villani Frigyes beszámolója azonban tartalmazza a benyújtott módosítás szerinti új határ leírását:

„A javasolt vonal összeesik a jelenlegi határvonallal egészen az 554. magassági pontig, mely Sopron és Récény határvonalán fekszik. E pontnál a javasolt vonal délre fordul a Hochriegel gerincét követi, áthalad a 470. magassági ponton egész a völgy fenekéig; itt keletre fordul, a récenyi községi rétek északi határát követi egészen az ezen rétek keleti részén fekvő erdőig, azután északkelet felé áthalad a 492. és 530. magassági pontokon, és eléri Sopron közigazgatási határát.”¹¹ Ennek alapján a vonal felszerkeszthető a térképre.

¹⁰ Elképzelhető, hogy a magyar-osztrák határmegállapító bizottság iratanyagában van ilyen térképmelléklet, ez azonban egyelőre nem ismert. Az összesen 1,26 iratfolyóméter terjedelmű, részleteiben nem feldolgozott iratanyag levéltári jelzete: MNL OL, K 49 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar-osztrák határmegállapító bizottság magyar delegációja.

¹¹ VILLANI FRIGYES: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 43.

■ Az Ilona-aknát érintő határmódosítás pontosított helyszínrajza a Magyar Királyság 1941. évi, 1:50 000 méretarányú felmérésén (Forrás: MAPIRE)

■ Korabeli újsághír a Nagykövetek Tanácsának az Ilona-aknára vonatkozó döntéséről (Arcanum Újságok; Új Nemzedék, 4. /1922/ 286/965/5. /dec. 16./)

A javaslatot a határmegállapító bizottság 1922. február 23-i ülésén megtárgyalta és a területet Magyarországnak ítélte. Ezen a ponton azonban Ausztria mégis fellebbezett. Ennek hivatkozási alapja ugyanaz a velencei szerződés volt, amely a fellebbezési jogot korlátozta. A megállapodást ugyanis lehetett úgy értelmezni, hogy a népszavazási terület határa automatikusan államhatárrá válik, azon további vitának helye egyik irányban sincs, „a pénztártól távozás után” a magyar fél ne lépjen fel további igényekkel.

A Nagykövetek Tanácsa július 21-én kelt válaszában lényege, hogy a velencei egyezmény szerinti határvonal (Sopron és Récény közigazgatási határa) csak akkor fenntartható, ha az osztrák kormány biztosítékot ad a brennbergi bányák akadálytalan használatára. Miután az osztrák kormány ilyen értelmű rendelkezést hozott, a

Nagykövetek Tanácsa október 10-én utasította a határmegállapító bizottságot a döntés felülvizsgálatára. Némi huzavona után ez december 17-én meg is történt.¹² A határ így a ma is érvényes helyén, az Ilona-akna pedig Ausztriában maradt.

A „brennbergi bányák akadálytalan használata” pedig nem csak üres lózung volt. Az Ilona-akna széntermelése továbbra is Magyarországot és a gazdasági társaságot illette, olyanmire, hogy annak elszállítására az 1920-as évek közepén új, 780 méter hosszú, 99 méter

12 Uo. 64–65.

■ Az Ilona-akna (Helenenschacht) már nem üzemelő bányaeépületei a mai határ mellett nézve, 2021 júniusában (a szerző felvétele)

szintkülönbségű siklópályát építettek. Ezzel a szén innen a magyar területen levő szénosztályozóhoz, illetve onnan az Ágfalvára tartó bányavasúton a MÁV-vonalig szállíthatóvá vált. Az Ilona-akna 1930-ig működött, majd 1941-ben megszűnt a Borbála- és Ilona-aknák összeköttetése a maradék bányaterülettel, az Ilona-akna gépi berendezését leszerelték, az aknát víz alá engedték.¹³

■ Réceň (ma: Ritzing, Ausztria) kataszteri térképét a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen Térképtára őrzi, de digitálisan elérhető az Arcanum Térképek között (www.mapire.eu)

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában

Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1990-es évek

A tárcaközi Földrajzinév-bizottság felállása

A Mezőgazdasági és Élelmezés-ügyi Minisztérium Földügyi és Térképészeti Hivatala (MÉM FTH) 1989 őszén a 71/1989. (VII. 4.) MT rendelet (továbbiakban: a rendelet) alapján felkérő levéllel kereste meg a rendeletben meghatározott intézményeket. 1989 végén fejeződtek be a jelölések, a bizottság első (akkor még előkészítőnek nevezett) ülését 1990. január 30-ra sikerült összehívni. Részint az újonnan bevett intézmények (Állami Népeségnyilvántartó Hivatal /ÁNH/, Hazafias Népfront), részint egy ágazat másik intézménye által ellátott képviselő (például Országos Vízügyi Hivatal helyett Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium), továbbá egyszerű személycserék következtében a bizottság felerészben új tagokkal kezdte meg működését. Számos korábbi tag a meghívott szakértők között foglalt helyett (például az MN Tóth Ágoston Térképészeti Intézet, az Országos Pedagógiai Intézet, a Magyar Távirati Iroda, az MTA Történettudományi Intézet, az MTA Helyesírási Bizottsága képviselője), a Magyar Országos Levéltárnak viszont a későbbiekben már nem volt delegáltja a bizottságban.¹

Az önálló tevékenységet folytató és határozathozatalra jogosult Földrajzinév-bizottság

JELENLÉTI IV	
a Földrajzinév bizottság előkészítő ülése 1990.január 30.	
Név	Munkahely
✓ F. Zoltán	B.M. Önkormányzat, 1173-452
✓ Kóta Agnes	MN Tóth Ágoston Térképészeti Intézet
✓ PERGER MRE	MAV VEZÉRGAZGATÓSÁG
✓ Kovácsné Csontos Györgyi	MTI (756-722) 14-55
✓ HFRCEGI KÁROLY	Nyitólétszám Minisztérium 1-125-082
✓ Varga Károly	OPI Bp. VIII. Bevezény u.6 1-441-009
✓ Székely B. Béla	1-666-200
✓ Kovács Zoltán	K.Ü.M.
✓ Tóth Tibor	ÁNH
✓ Papp-Váry Árpád	MTA
✓ Tóth Ágoston	Környezetvédelmi és Vízügyi Hivatal
✓ Balogh Lajos	KÖHEM 220-220/959
✓ Kiss János	KUM
✓ Kiss János	K.S.H.
✓ Kiss János	MTA
✓ Kiss János	MTA Nyelvtudományi Intézet
✓ Kiss János	Környezetvédelmi és Vízügyi Hivatal
✓ Kiss János	FOMI
✓ Kiss János	HVF - Környezetvédelmi és Vízügyi Hivatal
✓ Kiss János	MTA 175 90 11
✓ Kiss János	MÉM
✓ Kiss János	ISMI

■ A tárcaközi Földrajzinév-bizottság 1990. január 30-i első ülésének jelenléti íve. Minden intézmény és felkért szakértő képviselte magát (Lechner Nonprofit Kft.)

(FNB) az üléseinek a sorszámozását is újrazdte (a korábbi 27 év különböző jogállású bizottságainak folyamatos sorszámozással 66 ülése volt), és a döntéseinek egyedi számot adott.

Az első ülésen Papp-Váry Árpád, a rendelet végrehajtásáért felelős MÉM FTH hivatalve-

1 A Földrajzinév-bizottság tagjainak és szakértőinek névsora a cikk végén található.

zető-helyettese hangsúlyozta, hogy a földrajzi nevek jelentősége világszerte megnövekedett, és ezzel együtt az állami szerepvállalás is. Cél a földrajzi névanyag megőrzése az utókor számára, amit az FNB a térképezési feladatokkal együtt haladva tud biztosítani. Javaslatára a korábbi elnököt, Földi Ervint választotta meg elnöknek a bizottság, és Tolnay Lászlónét továbbra is megbízta a titkári teendővel. Az ülés sokkal több volt formális megalakulásnál, ugyanis a működés alapvető kérdéseit illetően jogszabályi hiányosságok merültek fel. Eredetileg két jogszabály előkészületei történtek meg.² Egy általános rendelet meghatározta volna azokat a földrajzinév-kategóriákat, amelyek a jogszabályalkotás hatálya alá esnek, továbbá a Földrajzinév-bizottság szervezeti kereteit, a működésének alapvető kérdéseit és az egyes tárcák felelősségi köreit, belefoglalva a vezetésének kötelezettségét. Minden eljárási, *Földrajzinév-tár* módszertani és pénzügyi kérdés a végrehajtási rendeletbe került volna. A jogszabály végső formáját illetően az azt előkészítő szakértőknek nem maradt beleszólási joguk, ezt az olyan apróságok is bizonyítják, hogy az ágazatban a kezdetektől *Földrajzinév-tár* írásmóddal futottak a különböző tervezetek, kiadványok, projektek, de a rendelet *Földrajzi Névtár* írásmóddal jött ki, nem kevés bosszúságot okozva, továbbá hogy egy gépelési hiba miatt maradt ki a Honvédelmi Minisztérium a tagokat delegáló intézmények közül.³ A kormányrendeletbe kissé logikátlanul kerültek át szövegrészek a végrehajtási rendelet tervezetéből, és az utóbbit – Papp-Váry szavaival – „a jogászok eltüntették”.⁴

Földi Ervin és Papp-Váry Árpád egy olyan szervezeti és működési szabályzat kidolgozá-

sában látták a megoldást, amely a legtöbbet megőriz az eredeti elképzelésekből. Először is azt kell biztosítani, hogy a bizottság ne csupán határozatokat hozó testület legyen, hanem szervezője is a tevékenységnek, amelynek célja annak „az állapotnak a szervezett felszámolása”, amelyben „a földrajzi nevek országosan a kipusztulás felé haladnak”. Emlékeztetőül: a helynevek pusztulásáról kibontakozott vita vezetett el a minisztertanácsi rendelet megszületéséhez.⁵ A rendelet nem szól arról az intézményről vagy személyről (munkaköréről) sem, amelyek a névrendezésért (a nagy méretarányú térképek névanyaga hiteles felújításának programja) felelnek, és a bizottsági előterjesztéseket előkészíti. Az első ülés bizottsági felhatalmazásával a miniszterhez készült előterjesztés már kimondja, hogy a MÉM FTH fogja a térképek előállítására szánt költségvetési keretből a névrendezési, névgyűjtési munkákat fedezni, és a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) „szervezetszerű feladatai között” látja el a kapcsolatos gyűjtési, szervezési, tudományos kutatási és publikálási feladatokat.⁶ Itt jegyzem meg, hogy ennek tisztázása nélkül nem történt volna e téren előrehaladás. Az előterjesztést készítő kiválóan látták, hogy a kormányrendelet előírását a földhivatalok – amelyeket a nagy méretarányú térképek neveit illetően a rendelet első számú aktorként jelöl meg – maximálisan figyelmen kívül fogják hagyni.⁷ A rendelet hatályossága alatt, a 2007. évi átfogó újrakodifikálásig a földhivataloktól egyetlen egy beadvány sem érkezett a bizottsághoz, amelyben névírési hiányt vagy egyéb problémát észleltek volna. A tervezett végrehajtási rendeletben még benne lett volna, hogy „a bizottság indokolt esetben

2 MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (2. rész). *Catastrum*, 10. (2023) 4:43–58.

3 FÖLDI ERVIN: A Minisztertanács 71/1989. (VII. 4.) MT rendelete a magyarországi hivatalos nevekről. Előzmények és megjegyzések. Kézirat. Lechner Nonprofit Kft.

4 Az idézet forrása az előkészítő ülés jegyzőkönyve. Lechner Nonprofit Kft.

5 Vö. 2. lábjegyzet.

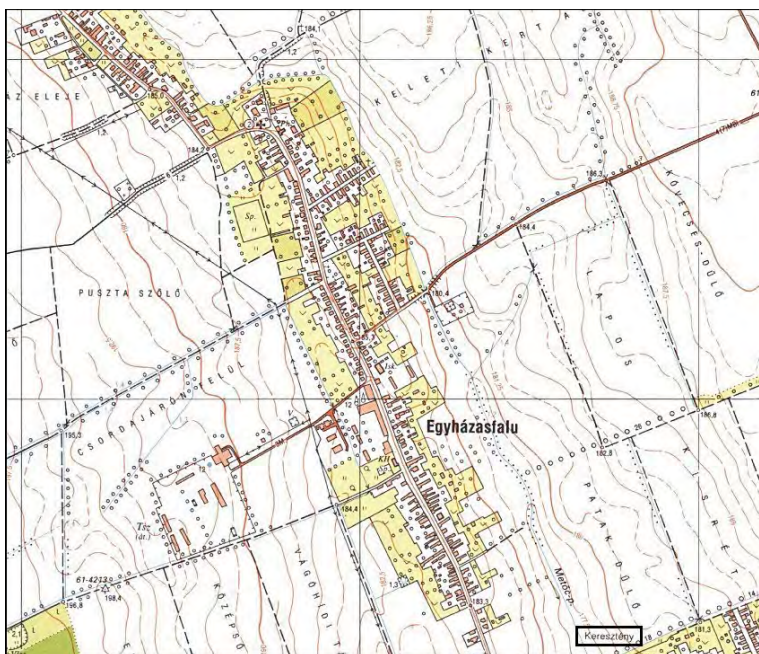
6 Előterjesztés a Földrajzinév-bizottság szervezetről és működésének feltételeiről. Földügyi és Térképészeti Hivatal, 1990. Jóváhagyta Dr. Papócsi László miniszterhelyettes 1990. IV. 20-án. Kézirat. Lechner Nonprofit Kft.

7 A rendelet 7. § (3) így fogalmaz: „A területileg illetékes földhivatal az alaptérképek készítésével és változás vezetésével kapcsolatban gondoskodik a nevek ábrázolásáról, névhiány, helytelen név alkalmazása, illetve területi változások esetén – a helyi tanáccsal egyetértésben – javasolja a Bizottságnak a nevek felülvizsgálatát.”

a földrajzi nevek felülvizsgálatát kezdeményezheti [...] névrendezés keretében a bizottság által irányított névrendezők közreműködésével”.⁸ A miniszteri előterjesztésbe került a végrehajtási rendelet helyett az is, hogy a bizottság által jóváhagyott neveket a földmérési alaptérképeken és a topográfiai térképeken ábrázolni kell, és erről az FTH-nak gondoskodnia kell. Ennek a feladatnak a megfogalmazására már abban a pillanatban került sor, amikor a kormányzati struktúra teljes átalakítása kötötte le az energiákat, így már nem hozták összhangba a földhivatalok működési rendjét a topográfiai térképkészítést meghatározó egyéb jogszabályokkal. Összefoglalva:

a névrendezés folytatása végül a várt erős jogszabályi felhatalmazással és tervezhető költségvetéssel szemben egy senkit semmire nem kötelező működési szabályzatba került bele. A hatékony működés személyi, helyi és tárgyi-technikai feltételeinek kialakítására a rendelet nem írt elő kötelezettséget, a Földmérési és Távérzékelési Intézetben (FÖMI) nem volt olyan munkatárs, aki teljes állásban a névrendezéssel foglalkozhatott volna, a két földrajzi neves munkakör megoszlott más feladatok között (nemzetközi kötelezettségek, lektorálások, más földrajzinév-típusokkal kapcsolatos tevékenységek stb.).⁹ Az idézett előterjesztés is ezzel a gondolattal fejeződik be: „Nem közömbös tehát, hogy a földrajzi nevek rendezésében mind térképészeti, mind mezőgazdasági területek helyes névhasználatában érdekelt MÉM milyen feltételeket teremt a rendelet végrehajtására a FNB működéséhez.”

A Minisztertanács (MT) mellett működő jogi apparátus annak ellenére húzta ki a bizottság felelősségi köréből az – akkori termi-

■ Egyházásfalu az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképen. A térképen nincs nyoma az 1933-ban Egyházásfaluhoz csatolt Kisgógánfa és Dasztifalu nevének (Lechner Nonprofit Kft.)

nológia szerint – államigazgatási helynevek kötelező véleményezését, hogy ezt a tevékenységet a bizottság elődei éppen az MT Tanács Hivatala kérésére végezték, vagyis pusztán a jól működő gyakorlat megerősítéséről lett volna szó (államigazgatási helynevek alatt itt alapvetően a helységek nevét kell érteni, és az azokban az időkben igen gyakori községegyesítések és szétválások, új községek szervezése adott jelentőséget a kérdéskörnek). A Belügyminisztérium (BM) képviselője, Fürcht Pál kijelentette, hogy a kormányzatnak továbbra is szüksége van az FNB közreműködésére a helységnévi változások megítélésében, továbbá az ülésen általános útmutatók kidolgozását javasolta a tanácsok/önkormányzatok részére. A rendelet azzal a felemás megoldással élt, hogy elismeri, hogy e névtípusnak helye lenne a jelen jogszabályban, de a kezelésüket egy egyelőre nem is létező jogszabály hatálya alá utalja. Az 1. § (2) bekezdés csak ennyit mond: „Az államigazgatási helynevekről külön jogszabály rendelkezik”, mégis az 5. § (3) bekezdés sze-

8 FÖLDI ERVIN: A Földrajzinév-bizottság megalakításával kapcsolatos problémák. Budapest, 1989. november 28. Kézirat. Lechner Nonprofit Kft.

9 Részletesen tárgyalja Földi Ervin, vö. 6. lábjegyzet.

rint a bizottság az államigazgatási helyneveket megkeresésre véleményezheti. Ugyancsak a településneveket érinti a következő. A rendlettervezet előkészítői évtizedes szakmai tapasztalataik alapján egy sajátos kultúrmisszió megerősítésére kértek volna megerősítést az-
zal, hogy az egyesítés során megszűnt helységnevek településrész nevéként továbbra is megmaradjanak. Valós probléma volt, mivel a 20. században százas nagyságrendben néptelenedtek el, olvadtak nagyobb helységbe közel ezeréves múltat maguk mögött tudó települések.

Ezzel szemben a rendelet a spontán helyi szándék megnyilvánulásától tette függővé e rendkívül gazdag örökséget őrző névcsoport sorsát.¹⁰ Míg az előbbi változtatás mögött felsejlik, hogy a néhány héttel korábban összeülő háromoldalú Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai előrevetítették az önkormányzati rendszer kialakítását, az utóbbi inkább tűnt retrográd lépésnek. Földi Ervin az 1/1976. (III. 15.) MT TH rendelkezés szellemét látta érvényesülni.¹¹ Ebben az áll, hogy a „községek (város és község) egyesülése esetén a megszűnő község nevét településrésznévként akkor kell meghagyni, ha a külön elnevezés fenntartása indokolt”. Az ülés egyik központi témája lett, hogy hogyan lehet biztosítani az ÁNH, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a BM és a FÖMI együttműködését abban, hogy a településrésznevek a hivatalos nyilvántartásokban is használatban maradjanak.

Szemléletben előrelépés volt az, hogy a rendelet nemzetiségi nyelvű földrajzi nevek megállapítását is lehetővé tette, ennek a következményei azonban nem látszanak a szöveg többi részén, azaz nem jelölt sem bizottsági tagot a nemzetiségi nyelvek földrajzi neveinek felelősségére, sem semmilyen eljárásra vagy a nyelvi, helyesírási stb. követelmények érvényesítésére vonatkozóan nem tartalmazott utalást. Az eredeti szándék szerint a

névrendező mint névváltozatokat terjesztette volna a bizottság elé a nemzetiségi neveket, ami jogi szempontból kétségkívül kevésbé erős, viszont a végrehajthatóság felől kedvező körülmény lett volna.

Az MT-rendelet megjelenése és az első ülés között akkorát fordult a világ, hogy a korábban is ellátott feladatok tömegessé válásának képe körvonalazódott, így például a külföldi (jelentős részben határokon túli magyar) személyek anyakönyvébe (anyakönyvi kivonatába) kerülő helynevek magyar megfelelői, a letűnőben lévő rendszerre utaló közterületnevek megváltoztatásának konjunktúrája, sőt egy ideig úgy tűnt, hogy a bírósági cégnyilvántartásba is az FNB engedélyével fogják bevezetni olyan vállalkozások nevét, amelyek földrajzi neveket tartalmaznak. Az utóbbi feladatot sikerült illetékesség hiányában elhárítani.

Az alakuló ülés kiemelten foglalkozott az utcanévek kérdésével, mert a változtatási igény oly mértékben felgyorsult, hogy számos helyen a közelgő választások előtt szándékoztak véghez vinni ezeket. Az ismertté vált elképzelések alapján – túllépve azon az elképzelésen, hogy a január 30-i ülés csak előzetes megbeszélés –, a bizottság a tömeges utcanév-változtatással kapcsolatban közlemény kiadását határozta el. Az 1990. február 9-én az Országos Sajtószolgálat részére elküldött közlemény szerint „a bizottság jogosnak tart minden olyan névváltoztatást, mely személyek érdemtelenné válásával vagy hitelüket veszített politikai töltésű fogalmakkal, jelképekkel, dátumokkal kapcsolatos”, egyúttal azokban az esetekben, amikor az eldobni kívánt név nem kifogásolható, kellemes körülményt és annak mérlegelését kéri, hogy az új név megfelelően szolgálja-e a hely azonosítását. A bizottság mint „a földrajzi nevek valamennyi típusával foglalkozó egyetlen országos hatáskörű szervezet” felajánlja véleményező szerepét a döntés-előkészítés részeként.

¹⁰ „4. § (3) Városok és községek egyesítésekor a megszűnő államigazgatási helynév településrésznévként való megtartásáról a helyi tanács a falugyűlés döntésétől függően határoz.”

¹¹ Lásd a 2. lábjegyzetet. *Tanácsok Közlönye*, 25. (1976) 12:205–206.

Az FNB szervezeti és működési szabályzata

A bizottság az első ülésen való tárgyalás és az azt követő MÉM-jóváhagyás után 1991 tavaszán tudta véglegesíteni a szervezeti és működési szabályzatát (Szmsz.), amely sajátos megoldással – a rendelet hiányosságait és a végrehajtási rendelet elhagyását orvosolni kívánó ambícióval – több ponton felül is írta a rendeletet, például a Honvédelmi Minisztérium képviselőjét tagnak deklarálta, az 1990-ben létrejött új kormányzati struktúra minisztériumaival értelemszerűen frissítette a delegáló szervezeteket. A rendelet azt mondta, hogy „a Bizottság határozatait a földrajzi név megállapításában és használatában érdekelt ágazat vagy szervezet bizottsági képviselőjével egyetértésben [...] hozza meg.” Az Szmsz. egyértelműsítette, hogy mely nevek esetében melyik ágazat tekinthető érdekeltnek, így például a bel- és külterületi településrészek esetében az ÁNH és a KSH, víznevek esetében a közlekedési, hírközlési és vízügyi tárca stb., és ezen ágazatok számára elő is írja, hogy adják át az ágazatukban a földrajzi nevekkel kapcsolatosan mértékadónak elfogadott dokumentumokat.

Az Szmsz. a szokványos technikai részleteken túl (ülések összehívása, határozatképesség, a jegyzőkönyv hitelesítése, meghívók, levelezés stb.) rendelkezik az ülések körülményekhez igazodó fajtáiról, azaz ad hoc ülések sürgős esetekben, munkabizottsági ülések nagy mennyiségű anyag tételes átvizsgálása esetén hívhatók össze, viszont ezek ugyancsak döntési jogosultságot kapnak.

Ami viszont a tervezett végrehajtási utasításban benne lett volna, az Szmsz.-ből mégis kimaradt, az a kezdeményezés lehetősége, hogy mitévő legyen a testület, ha nem nyújtják be a hatáskörébe tartozó ügyeket az egyes szervezetek. Az elnök feladatai között szerepel ugyan, hogy elkészíttetheti a bizottsági előterjesztéseket, ez azonban külső szervezeteket nem kötelezhet.

Községnevek

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) jelentős változásokat idézett elő az FNB és a helységnevek viszonyában. Először is a törvény értelmében önkormányzat számára kötelezettséget csak törvény írhatott elő, így a rendelet 4. §-a csaknem egészében értelmét veszítette. Az önkormányzatoknak nem kellett a településrészek nevének alkotásáról vagy megváltoztatásáról a bizottságot értesíteniük, és a bizottság is elvesztette a jogosultságot, hogy felülvizsgálatot kérjen.

Más tekintetben viszont az Ötv. pótolta a rendelet hiányosságát. Az 58. §-ban az áll, hogy az „új községnévről a lakossági állásfoglalás előtt kérni kell a földrajzi nevekben illetékes szerv szakmai véleményét”. Nem nehéz e passzus mögött észrevenni a bizottsági előzményeket, és konkrétan a törvény előkészítésében erős szerepet játszó bizottsági tag Fürcht Pál személyes elkötelezettségét, mint ahogy abban is, hogy „a megszűnt község a nevét településrésznévként megtartja”, szemben a rendelettel (lásd feljebb).

Ahogy az várható volt, az önkormányzati törvény által kapott lehetőségekkel élve sok tucat helyen indult meg az önállósodási folyamat. Elsősorban azokon a településeken, amelyek úgy érezték, hogy a pártállami időkben belekényszerítették őket a községegyesítésekbe. Az 1999 végéig végbement 76 községé alakítás közül 48 eset volt községegyesítés megszüntetése (például *Edelény*ből két és fél év leforgása alatt kivált *Abod*, *Balajt*, *Damak* és *Ládbesenyő*, *Boglárlelle* ismét *Balatonboglár* és *Balatonlelle*, *Bőnyréta* pedig *Bőny* és *Rétalap* néven folytatta). Ezekben az esetekben az FNB véleménye pusztán formalitásnak tekinthető. A többi 28 eset többségében is már vagy korábban törzskönyvezett, vagy egyéb hivatalos forrásokban regisztrált, helyi intézményekkel bíró településrészek kívántak önállósodni, többnek saját postai irányítószáma volt (*Alsóbogát*, *Berekfürdő*, *Bocskaikert*, *Csabaszaba-*

di, Csataszög, Eplény, Farkaslyuk, Kulcs, Móricgát, Nagykeresztúr, Pétfürdő, Pilisjászfalu, Szántód, Rudolftelep, Zichyújfalu stb.). Zirc 1991. évi területe mindkét módon csökkent: Eplény 1992 elején vált ki, Lókút, Nagyesztergár és Olaszfalu pedig egy évvel később szüntette meg a községegyesítést.

Az első néhány évben az önkormányzati törvény életbelépése után született néhány olyan döntés, mely precedens erővel bírt a továbbiakra. Mindenekelőtt megfogalmazódott az az alapelv – felelevenítve azokat a problémákat, amelyek a trianoni békeszerződés után határokon kívül maradt települések nevével azonos alakot eredményező hazai névadás okozott –, hogy az új községnevek véleményezésekor a történelmi Magyarország teljes területére tekintettel kell lenni. Végül az ilyen esetekből egyszer ment végbe az önállósodás: Pilisjászfalu a felvidéki Jászfalura (szlovákul *Jasová*) való tekintettel kapta a *Pilis-* előtagot.¹²

A Pásztóból községegyesítés megszüntetése révén kiválni akaró településrész, Mátraszőlős az egyesítéskor hivatalosnak számító alakkal szemben a helyesírás tekintetében korábbi állapotnak megfelelő *Mátraszöllős* alakkal jelentkezett. A bizottság a helyesírási egységesítést szem előtt tartva az előbbinek a népszavazásra bocsátását indítványozta.

Érdekes eset volt *Lakhegyé*. *Dénesfa* és *Lakhegy* községek még az Országos Községi Törzskönyvbizottság (OKTB) működése előtt egyesültek *Déneslak* néven. Ezt a két belterületi résszel bíró községet egyesítették Egervárral, viszont 1990-ben csak a lakhegyi rész akart önállósulni, így jogi értelemben nem az egyesítés megszüntetése, hanem új község alakítása történt. Igen ám, de így az Egervárhoz tartozó már történetileg nem megalapozottan viselte a *Déneslak* nevet. Az FNB felszólította a községet a *Dénesfa* településrésznév hivatalossá tételére, de ebben az ügyben hathatós lépést nem tudott tenni.

Annavölgyet ugyan *Annavölgyibánya* néven törzskönyvezték (így állt az FNT Komárom megyei kötetében is), de az 1970-es évekből ki-

mutatható a lerövidült forma széleskörű használata is, amely kétségtelenül jobban illeszkedik a rendszerbe. Bár van egy másik *Annavölgy* településrész Szentendrén, a homonímia nem fog zavart kelteni helységnévi szinten, így a bizottság támogatta a helyi kezdeményezést, azaz az élő névhasználat és a könnyen kezelhetőség szempontjait vette előre. A településnév előzménye egy bányatelep, nem pedig egy domborzati forma, de ennek nem feltétlenül kell tükröződnie a névben.

Több esetben erős mérlegelést igényeltek azok a névformák, amelyek településrészként megálltak, de kétséges volt, hogy nem feszítik-e szét a magyar helységneveknek azt a rendszerét, amelyet a történelem mellett az OKTB formált véglegesre. *Tarjánpuszta*, *Pálmajor* és *Rudolftelep* esetében felmerült, hogy *-puszta*, *-major* és *-telep* földrajzi köznévvvel alakult településnév még nem emelkedett önálló helység rangjára, illetve éppen arra vannak minták, hogy a pusztaszó helységnevekben előre kerül, pl. *Apátipuszta* ~ *Pusztapáti*. *Kaszópuszta* helységgként ugyanezen években *Kaszó* néven folytatta, bár ez egy kicsit más eset: *Kaszó* három együtt önállósuló pusztaszó közös neve, továbbá a *puszta* elhagyása nem okozott homonímiát, mint ahogy okozna *Tarjánpuszta* esetében. Egyébként az újabb kori helységnév-alakulásban szinte törvényszerű, hogy a magasabb közigazgatási rangot megcélzó települések azzal is kifejezik a lépés jelentőségét, hogy elhagyják vagy cserélik a településrészi földrajzi közneveket a leendő névtestben: *Rádházapuszta* > *Rádháza*, *Vityapuszta* > *Vitya*, *Nagyhomoktanya* > *Nagyhomok*, *Gáborfalu* > *Gáborfalva* stb.; *Tormáspuszta* évekkel korábban jelezte a fejlődését azzal, hogy *Tormásliget* néven kezdett szerepelni hivatalos forrásokban. A Kisszentmártonhoz tartozó *Mailáthpuszta* esetében a bizottság maga javasolta a *Drávamailáth* nevet.

Folyás (és néhány évvel később *Szorgalmatos*) dűlőnévből alakult először majorsággá, majd utcás szerkezetű településsé. A helyben motivált nevek országos állományokban nem keltenek-e

12 A tárgyalásokat az FNB részéről az akkori titkár, Pokoly Béla vezette.

a helyitől lényegesen eltérő asszociációkat, nem célszerű-e eleve megelőzni pl. *Folyás* esetében a 'bizonyos betegség' jelentésből adódó negatív felhangokat? Ezekben és az ehhez hasonló esetekben Kiss Lajos szava nyomott legtöbbet a latban.¹³ Ő következetesen képviselte, hogy a természetes névfejlődésnek nem lehet, és káros is lenne hivatali kezdeményezéssel gátat szabni. Fontos, hogy a helyi identitást megjelenítő helységnév kapjon hivatalos elismerést, ha valamely alaki egybeesés nem zavarja az egyértelmű azonosítást. A fenti öt előterjesztés (*Tarjánpuszta*, *Rudolftelep*, *Pálmajor*, *Folyás* és *Szorgalmatos*) is megkapta a bizottsági támogatást.

A *Gutaháza* és *Rábatöttös* egyesítésekor (1942) adott *Gutatöttös* név első tagjától a negatív közszói asszociációk miatt szeretett volna megszabadulni a nagyobbik településrész. Az előterjesztés két megoldást vázolt fel: szülessék új név a másik két tag egyesítésével, azaz *Rábaháza*, illetve a nagyobbik településrész korábbi neve legyen az egyesített település új neve, enyhén eltérő *Rábatöttös* írásmóddal. Az előbbi megoldás nem hordoz kulturális értéket, hiszen egy történetileg friss megkülönböztető előtag és egy földrajzi köznévi kombinációja. A nem mesterségesen alkotott településnevekben a -háza, -falva stb. birtokos szerkezetek személynevekhez kapcsolódnak, így a *Rábaháza* típusú nevek nem támogathatók. A második megoldás kapcsán viszont felmerült az alaptag többféle előfordulása a helységnevek között (*Töttös* és *Csikóstöttös*), és a helyesírási egységesítés szükségessége. Harmadik írásmód bevezetése nem célszerű. Kiss Lajos etimológiai magyarázata és a helyi hangzás ellenőrzése után (a -tő szó képzett formáiban rövid magánhangzót tartalmaz) a bizottság a *Rábatöttös* alak elfogadására tett javaslatot a *Gutaháza* településrésznév egyidejű megtartása mellett. Az eset további hozadéka, hogy a bizottság a későbbiekben a rövid magánhangzós alakokat támogatta a helyesírási egységesítésben *Csikóstöttös* esetében is, amit a település nem fogadott el (lásd alább).

Szinte meglepően kevés névváltoztatási kérelem érkezett azon községek közül, amelyeknek a nevét 1950 körül ideológiai okokból változtattak meg (főleg egyházi, feudális, nemzetiségi vagy a korábbi birtokosra utaló elemei miatt, mint *Püspöknádasd* > *Mecseknádasd*, *Hercegfalva* > *Mezőfalva*, *Németlövő* > *Lövő*, *Koháryszentlőrinc* > *Nyárlőrinc* stb.). *Pátró*, *Rádó*, *Tardosbánya* és *Magyarfalva* visszakarta korábbi bevett, történelmi beágyazottságú nevét: *Nemespátró*, *Nemesrádó*, *Tardos* és *Harka*. A *Leninváros* > *Tiszaújváros* változás járt egyedül új név adásával. A bizottság a támogatás megadásakor nemcsak a helységnévrendszerbe való illeszkedést (vö. *Balmazújváros*) mérlegelte, hanem a *Sztálinváros* > *Dunaújváros* névalakulás történelmi és szimbolikus párhuzamosságát is, benne azt a körülményt, hogy a névváltoztatási igénynek több évtizedes története volt, így a *Tiszaújváros* névalaknak megvolt a maga beágyazottsága. A bizottság a véleményében meglegedett azzal, hogy felszólította az önkormányzatot az iparosítás előtti község területére a *Tiszaszederkény* név településrésznévként való megtartására.

Több tucat kezdeményezés végül nem eredményezte önálló község megalakulását, de a tárgyalásuk nem múlt el haszon nélkül. Így például a településrészek, vasútállomások körében gyakoriak és elfogadottak a többes számú alakok és a kötőjellel kapcsolt alakok. Egy dabasi kezdeményezés kétszer is ezen vérzett el: a bizottság nem hagyta jóvá sem a *Dabas-Szőlő*, majd a következő ülésen a *Dabasszőlők* nevet sem (a felvetett *Szőlősdabas* vagy *Dabasszőlős* alakok fogadtatásáról nincs tudomásunk, a kezdeményezés időközben elhalt). Nem támogatta a bizottság azokat a kezdeményezéseket, amikor az egyesített községek mindkét tagjának kötőjellel való kapcsolásával alakulna új helységnév, akár a korábbi egyesítéskor adott név megváltoztatásával: *Dunakeszi-Alag*, *Zalaszentlászló-Gyülevész* stb., akár a rész-egész viszony újan felmerült megjelenítésével: *Balinka-Mecsér*. A kötőjeles

13 Kiss Lajos (1922–2003), nyelvész, akadémikus, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* és több más névtani alapmű szerzője.

írásmód teljességgel elfogadhatatlan a magyar helységnevek rendszerében.

Az FNB támogatta, de végül nem önállósodott *Bashalom*, *Badacsony*, *Drávamailáth*, *Fornád* (~*Kecsegefornád*), *Gáborfalva*, *Gutaháza*, *Rádháza*, *Szőgye*, *Tokodhuta*, *Visnyeszéplak*, *Vitya*.

A bizottság egyetlen olyan javaslatot sem támogatott, amikor meggyökeresedett, történelmi névalakokat etimológiai alapon, vagy a nevet alkotó szavak megváltozott jelentése miatt kívánták megváltoztatni: *Szentbékáll* (> *Szentbenedekáll*, a településnév előtagja a Szent Benedek tiszteletére emelt templom után kapta a nevét), *Nógrádszakál* (> *Nógrádszakal*, az utótagban nem a szakáll közsőzóra visszamenő személynév, hanem a 'súlyom' jelentésű szláv *szokol/y/* szót vélik felfedezni), *Tótszentmárton* (> *Szentmárton*, a Mura menti településnek nincs és nem is volt köze a szlováksághoz). Az utóbbi esetben a szakértők különösen hangsúlyozták, hogy a *tót* etnonim kulturális örökséget képvisel, mert olyan régen alakult a településnév, amikor még a szó sokkal általánosabb értelmű volt, és elsősorban a délnyugati szláv szomszédokra vonatkozott.¹⁴

A 12. ülés (1992) megtárgyalta az az évi helynévkönyvben álló, aggályos helyesírású helységneveket. Földi Ervin az önkormányzatok egyetértését kérte, majd ennek a részleges sikeressége után a bizottság a KSH-hoz fordult, és a következő változtatásokra tett javaslatot: *Baranyahídvég* > helyesen *Baranyahídvég*, *Bucsu* > *Búcsú*, *Bucsuszentlászló* > *Búcsúszentlászló*, *Csikóstöttös* > *Csikóstöttös*, *Füzvölgy* > *Füzvölgy*, *Gyepükaján* > *Gyepükaján*, *Hídvégardó* > *Hídvégardó*, *Himesháza* > *Hímesháza*, *Kővágótöttös* > *Kővágótöttös*, *Megyehid* > *Megyehíd*, *Nyirád* > *Nyirád*, *Óhid* > *Óhid*, *Rábahídvég* > *Rábahídvég*, *Sajóhidvég* > *Sajóhidvég*, *Szabadhidvég* > *Szabadhidvég*, *Szihalom* > *Szihalom*, *Szin* > *Szín*, *Szinpetri* > *Színpetri*, *Timár* > *Tímár*. Hosszú jogértelmezési vita vette kezdetét

itt. Vajon az Ötv. passzusa a helységneve megváltoztatásának folyamatáról vonatkozik-e egy egyszerű helyesírási korrekcióra, többnyire egyes magánhangzók hosszúságjelölésére? A bizottság többsége szerint például *Füzvölgy* esetében nem változna meg a helységneve a maga történelmi beágyazottságával, önazonosságával, kulturális konnotációival, ha az írásmód a *fűz* közsőz helyesírásához lenne igazítva. Az 1995-ben megjelent helységnevtár figyelmen kívül hagyta az FNB javaslatát.¹⁵

A településrészek és a beolvadt községek nevének megmaradása szemmel láthatóan szívügye volt Földi Ervinnek és még többeknek. Amikor 1990-ben a FÖMI, az ÁNH és a KSH e téren való együttműködéséről tárgyaltak, az utóbbi képviselője, Imre János több ízben kijelentette, hogy a KSH a források, az eszköz- és személyi kapacitások hiánya miatt valószínűleg nem fogja már megjelentetni a helységnevtári sorozat következő darabjait. Ehhez képest nagy pozitívum, hogy 1995-ben mégis megjelent, és ettől a kiadványtól kezdve a helységnevtárak – bár nem az egyes községek rovatában, hanem szerkezetileg elkülönítve, de – tartalmazzák a megszűnt községek és a névváltoztatás során elhagyott nevek listáit, a mutató alapján jól visszakereshetően, és a helységek egyesítéseinek táblázatát 1900-ig visszamenőleg állították össze.

Az utca- és városrésznevekről szóló tárgyalások

A rendszerváltást szimbolikusan is megjelenítő határozattal indult el az önálló döntésekre feljogosított tárcaközi Földrajzinév-bizottság határozatainak sorozata az 1990. március 7-i 2. ülésen. A győri *Lenin út* és *Lenin híd* Baross Gábor útra és *Baross Gábor híd*ra való átnevezésével (az út esetében véleményező, a híd esetében határozathozó szerepben).¹⁶ Vidékről ekkor még igen szórványosan érkeztek véleménye-

14 KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Bp., 1988.

15 A Magyar Köztársaság helységnevtára 1995. Bp., 1995.

zésre váró beadványok (Sárvár, Szank, Vecsés), a főváros azonban – a korábbi kapcsolatok alapján is – terjedelmes, részletesen kidolgozott anyaggal jelentkezett. A Budapesti Városszépítő – későbbiekben Városvédő – Egyesület (BVE) Utcanév Munkacsoportja már évekkel korábban, 1983-tól kutatta a történelmi közterület- és városrészneveket.¹⁷ A működésüket politikai viták kísérték, és az már az enyhülést és a változás elfogadását jelentette, hogy a Fővárosi Tanács VB mellett működő, a közterületek el- és átnevezését előkészítő ideiglenes bizottságba nemcsak tagot delegálhatott az egyesület, de alapvetően az általuk előkészített anyag képezte az új fővárosi utca- és városrésznevi koncepció alapját. A BVE anyagát és a munka történelmi jelentőségét nem lehet eléggé méltányolni, különösen azt, hogy a megfelelő időpontban rendelkezésre állt. A bizottság a szándék messzemenőkig való támogatása mellett sem tudta elfogadni a mintegy 300 közterület egyidejű névváltoztatására irányuló koncepciót, mondván, hogy az ilyen mértékű beavatkozás szükségszerűen vezet káoszhoz. Az utcaneveknek is elsősorban az a funkciójuk, hogy azonosítsanak egy helyet, és minden más konnotatív tartalom csak másodlagos szerepű lehet. A stabilitás pedig önmagán túlmutató érték. Különösen azokat az eseteket kifogásolta, amikor ideológiailag vagy politikailag teljesen semleges, évtizedek óta használt, a helyi közösség tájékozódását jól szolgáló, jól ismert nevek (köztük tudósokról, művészekről elnevezettek) estek volna áldozatul a névváltoztatási hullámnak

2. számú melléklet

2.1. "A" Az első utamban, egyidejűleg megváltoztatandó utcanévek

Kör.	Utcanév	Javasolt új név	Megjegyzés
XIX.	Almavirág tér	Apaffy tér	Wekerle t.
IV.	Andrási Gyula sétány	-	-
XIV.	Antos István utca	-	-
I.	Asztalos János utca	Aladár utca	Névbokor
II.	Áchim András utca	-	(volt: Palatinus u.)
XIX.	Áchim András utca	Beniczky út	-
IV.	Április 4-e tér	-	-
VIII.	Bacsó Béla utca	megoszta: a Rákóczi tértől Német utca	-
V.	Balassi Bálint utca	Személynek utca	-
V.	Beloiannisz utca	Zoltán utca	-
XI.	Benedikt Ottó utca	-	-
XVII.	Békeharcos utca	-	-
V.	Biermann István tér	-	mindenféle elnevezéssel megszüntetni
III.	Bihari Mór utca	-	-
VI.	Bokányi Dezső utca	Bajnok utca	-
XXI.	Bordás András utca	Bordás utca	-
II.	Bölgnyí György utca	Kovács utca	-
II.	Bükfa utca	Szentjobb utca	Névbokor
XIX.	Chlapkó Ede tér	Erzsébet tér	-
XIX.	Corvin körút	megoszta: Kispesten megmarad a Wekerle telep határáig, Zsán utca	-
		Szent István körút	Wekerle t.
		Nagy Lajos király körút	Wekerle t.
		Turul utca	Wekerle t.
XIX.	Cukrázs utca	-	(volt: Messelányi utca)
XV.	Csanádi György utca	Piac tér	-
XV.	Cservenka tér	Csilabérci út	-
XII.	Csilabérci út	-	(volt: Mértleg utca)
XXII.	Csuta Károly utca	-	-
III.	Órvas József utca	-	-
V.	Dimitrov tér	Fővám tér	-
II.	Dimitrov út	Máriaremetei út	-
X.	Dobi István út	Albertirsei út	-
II.	Dombos utca	Szentkereszt utca	Névbokor
VI.VII.XIV.	Dózsa György út	Aréna út	-
IV.	Elem utca	Gorove István utca	-
II.	Egres utca	Szentkút utca	-
V.	Engels tér	Erzsébet tér	-
XIX.	Esze Tamás utca	megoszta: Kispesten Herrich utca, Szent László utca	Wekerle t.
		Szent István körút	Wekerle t.
		Erőde király utca	Wekerle t.
		Lehel tér	-
XIII.	Élmunkás tér	Kapucinus utca	-
I.	Farkas bíró utca	-	(volt: Bosnyák utca)
XV.	Frankovics utca	-	-

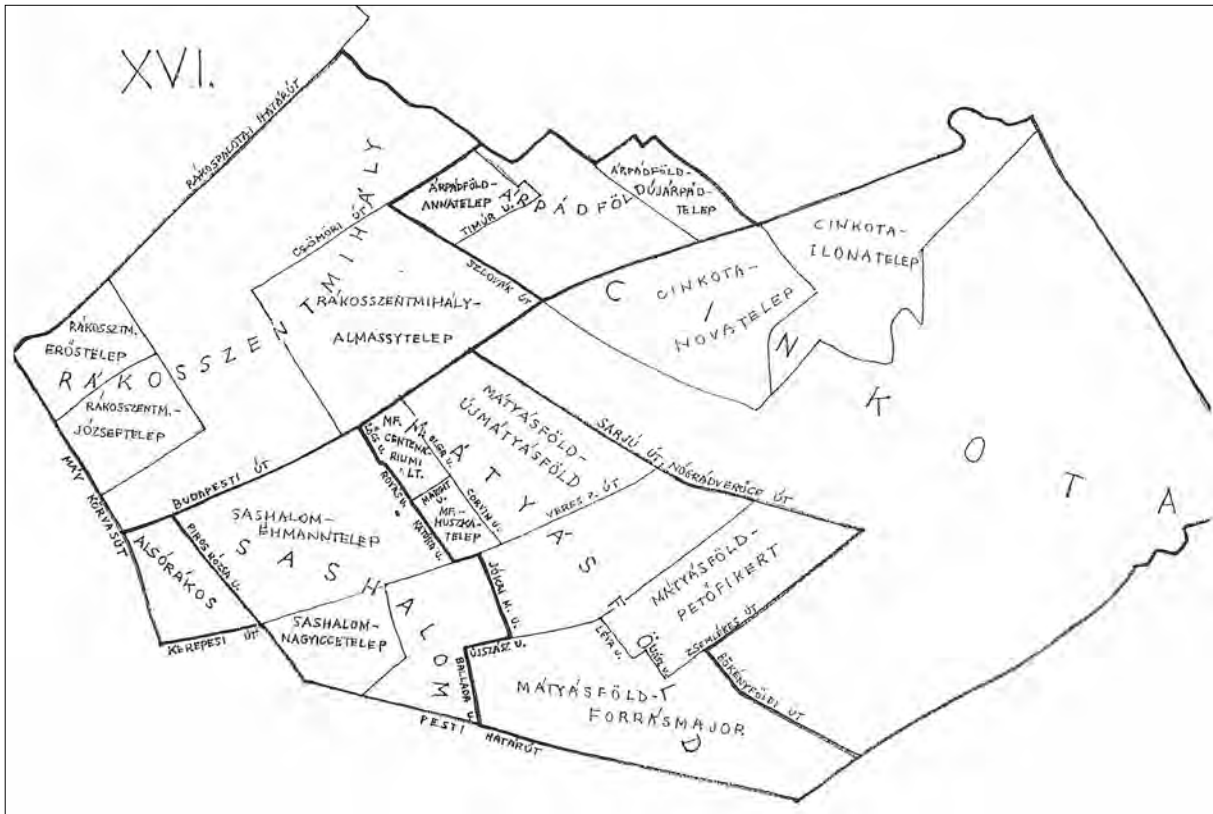
■ Részlet a Budapesti Városszépítő Egyesület Utcanév Munkacsoportja által kidolgozott utcanév-változtatási tervzetből (Lechner Nonprofit Kft.)

egyfajta rehabilitáció jegyében, továbbá azokat, amelyek újabb homonímiát jelentettek volna a fővároson belül. A 215 előterjesztett és térképvázlatokon is lehatárolt városrésznevével véleményezése többektől jelentős kutatást igényelt, és jócskán születtek észrevételek.

Egy teljes és két munkacsoporti (ad hoc) ülés foglalkozott a témával, ezeken részt vett Mészáros György a főváros (egyben a BVE) képviselőjében. A munkacsoporti üléseken a bizottságból az elnökön kívül Kiss Lajos, Perger Imre, illetve egy-egy alkalommal Bács Zoltán és Pokoly Béla vettek részt. Az 1990.

16 Az FNB működésén végig követhető a keresztnévhasználat ajánlásának vagy elutasításának problematikája. Az első mellett az egyértelműbb azonosítás, így erősebb megemlékező funkció szól, a másik mellett az élő nyelvhasználat és a helyesírás egyszerűség. Az utóbbit az 1990. évi első esettől kezdve Perger Imre bizottsági tag képviselte a legkövetkezőekben.

17 Szívós ERIKA: Túrt és támogatott határán. A Budapesti Városszépítő Egyesület mint misszió és civil mozgalom az 1980-as években. *Korall*, 19. (2018) 74:150–178.

■ A Budapesti Városszépítő Egyesület 1:5000 méretarányú térképeken hézag nélkül megrajzolt városrész-elhatárolást terjesztett elő, és az ezekről készített vázlatrajzokat sokszorosították (Lechner Nonprofit Kft.)

március 22-i ad hoc ülés az MTA Nyelvtudományi Intézetében további névtannal foglalkozó nyelvészek bevonásával történt. Az ad hoc ülés előzménye az volt, hogy a fővárosi ideiglenes bizottság március 20-i ülése nem tudott döntésre jutni kifejezetten nyelvi hozzáértést igénylő kérdésekben.

A helyesírási korrekciókon túl (*Ganz-kertváros* > *Ganzkertváros*, *Pösinger-major* > *Pösingermajor*, *József Attila telep* > *József Attila-telep* stb.) olyan koncepcionális kérdésekben is sikerült dűlőre jutni, hogy a jelentős városrészek neve önállóan is kapjon hivatalos státust, ne csak összetett nevek előtagjaként (pl. *Kőbánya-Óhegy*), a túlzott részletezés nem segíti, hanem inkább gátolja a régi-új nevek meghonosodását (a XVI. kerületben például 22 városrésznevet tartalmazott az első előterjesztés), és ne legyenek összevont városrészi egységek (pl. *Rózsadomb-Rézmál*). A bizottsági észrevételek alapján pótolta (pl. *Hűvösvölgy*, *Zugló*) és javítottak téves névalakot (*Gercsény* > *Gercse*), a nyelvész tagok véleményére ala-

pozva kerültek el a „felesleges archaizmust” (maradt pl. *Csillebérc* és *Zugló Csilebérc* és *Szugló* helyett). Az csak részben ment át akkor, 1990-ben, hogy a rész-egész viszonyt tartalmazó, kötőjeles megjelenésű nevek sokaságából (*Pestszentlőrinc-Lakatostelep*, *Pestszentlőrinc-Liptáktelep*, *Pestszentlőrinc-Lónyaytelep* stb.) a második tagot is fontos hivatalossá emelni – ugyanis általános célú rendelkezésről van szó, és nem csak az utcanévtáblákon való megjelenítésről –, hogy külön-külön is használhatóak legyenek, és hosszúságuk ne legyen gátja a térképi megjelenítésnek.

A fővárosban 1990-ben végül az első előterjesztés kevesebb mint fele esetében hajtottak végre utcanév-változtatást. Amellett, hogy közel százszázalékosan visszakapták történelmi nevüket a kommunista-szocialista propagandában erősen pozicionált személyekről, fogalmakról, eseményekről elnevezett közterületek (pl. *November 7. tér* > *Oktogon*, *Dimitrov tér* > *Fővám tér*, *Hámán Kató utca* > *Haller utca*, *Mező Imre út* > *Fiumei út + Orczy út*, *Május 1.*

út > *Hermina út* stb.), mindmáig megmaradtak az utcanevek között azok a semlegesek és elfogadottak, amelyeknek esetleg volt történelmi előzménye is: *Almavirág tér* (felmerült az *Apaffy tér*, XIX. kerület), *Bádogos utca* (~*Bánffy utca*, XX.), *Bakfark Bálint utca* (~*Menház utca*, II.), *Balassi Bálint utca* (~*Személynök utca*, V.), *Bartók Béla utca* (~*Diósárok utca*, XXII.), *Cukrász utca* (~*Turul utca*, XIX.), *Gutenberg körút* (~*Zsigmond körút*, XIX.), *Hímes utca* (~*Hétszent utca*, II.), *József Attila utca* (~*Eggert utca*, XIX.), *Kábel utca* (~*Szabolcs utca*, XI.), *Karácsony Sándor utca* (~*Karpfenstein utca*, VIII.), *Keveháza utca* (~*Jogar utca*, XI.), *Kosárfonó utca* (~*Fazekas Ágoston utca*, XIX.), *Leonardo da Vinci utca* (~*Thék Endre utca*, VIII.), *Mézeskalács tér* (~*Bakócz Tamás tér*, XV.), *Tarka köz* (~*Pálffy köz*, XIX.), *Turbina utca* (~*Láng László utca*, XIII.) stb.

A digitális Földrajzinév-tár adatbázis

A FÖMI 1989-ben a *Földrajzinév-tár* munkarészei digitalizálásának programjával indult és egymillió forint támogatást kapott az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (IIF) pályázatán.¹⁸ A program az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és az MTA kezdeményezésére indult a magyarországi digitális információs kultúra fejlesztésére, és 1989-ben már a jól működő hálózat tartalommal való megtöltését lehetett ösztönözni. A FÖMI-ben akkor már országos tekintetben is jelentős térinformatikai kutatások és programok futottak, köszönhetően elsősorban a műholdas távérzékelés fejlődésének és a térképezés digitális átállításának, benne a polgári digitális térképi szabványok fejlesztésének. A FÖMI rendelkezett az IIF kiírásának eleget tevő személyi és műszaki követelményekkel, benne a hálózati kapcsolódást lehetővé tevő számítógépes környezettel. A pályázati kereteken belül az UNESCO által alapvetően könyvtári informatikai célokra kifejlesztett CDS/ISIS programcsalád magyar verzióját kínálták a partnereknek.

A *Földrajzinév-tár*ra való adaptálást Földi Ervin instrukciói alapján Gergely József végezte el. Eddig az időpontig az információk többes kartotékrendszerben gyűltek. Az intézet az első évben 30 ezer, a további két évben a teljes, közel 80 ezer rekordra rúgó névállomány digitalizálását, változásvezetését és hálózati szolgáltatását vállalta el. Az adatállomány bázisát az *FNT II*. 1978 és 1981 között megjelent köteteinek anyaga képezte, ez kiegészült az addig nagy méretarányban elkészült névrendezések neveivel. Beépült a KSH helynévtárai és helynévkönyvei alapján több ezer külterületi településrész adata, továbbá a közigazgatási rangok, kistérségi (majd járási) hovatartozás és a lakosság szám. A számos azonos nevű vízfolyás elválasztását az érintett települések szerint kapott sorszámok biztosították.

Amit meg kellett oldani, az elsősorban a többcélú kereshetőség megteremtése volt. A névállomány kutatási célú kiaknázását a névelemek indexált felvitele szolgálta, azaz nem csupán *Budapest* és *Papvásári-szőlőhegy* feltöltése történt meg, hanem *buda*, *pest*, *pap*, *vásári*, *szőlő* és *hegy* mind önállóan kereshető egységek lettek. Ma már nagyon kezdetlegesnek hat, hogy nem lehetett tetszőleges betűkombinációkra keresni, de akkor, abban a rendszerben az volt a realitás. Az egyes földrajzi névi rekordok tartalmazták a térképi és szöveges forrásokból helyhez köthetően azonosítható névváltozatokat is, ezek indexált feldolgozására azonban a MicroISIS-nek nem volt kapacitása.

A másik jelentős feladat a helyi alapú keresés megvalósítása volt, azaz egy koordinátpárokkal definiált tetszőleges négyszög (ha úgy tetszik: szelvény) névanyagának kigyűjtése. Ehhez szükséges volt minden egyes rekordhoz azonos formátumú digitális koordinátpár hozzárendelése. Ez két lépcsőben valósult meg. Minden egyes névrekord kapott egy kódszámot. 1:100 000 méretarányú munkatérképeken az adatbázisban rögzített kódszámmal és egy ponttal megjelölték a földrajzi nevek

18 A program jelentős átalakítások után ma is zajlik Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program néven.

helyét (nagy kiterjedésű objektumok esetében a hozzávetőleges középpontját), a térképeket digitalizáló asztalon az Egységes Országos Vetület rendszerében georeferálták, majd a kódszámok bevitelét követően a pontokhoz tartozó koordinátaértéket rögzítették, végül a közös kódokkal összefűzték az egymáshoz tartozó adatokat. A méretarányból következően a pontszerű és kis kiterjedésű helyek lokalizálása hozzávetőleges lehetett.

A *Földrajzinév-tár* adatbázis az elsők között volt a tematikus ágazati adatbázisok sorában. Akkoriban annyira egyedi volt az adatok komplexitásával, hogy például egy rádióadó az *FNT* segítségével tesztelte, milyen műszaki paraméterekkel mekkora népséget ér el, hiszen csak ebben az adatbázisban voltak lokalizációs és népségadatok integrálva. A korai ismertséget alaposan visszavetette, hogy az *FNT* adatait 1992-től díjszabással forgalmazható állami alapadatoknak nyilvánították.

A 90-es évek vége felé az adatbázis jelentős átalakuláson esett át. Iván Gyula MS Access adatbáziskezelőbe dolgozta át, egyúttal a koordinátapárok nemzetközi WGS84 rendszerbe történő átalakítása is megtörtént. Ez tette lehetővé, hogy a digitális *FNT*-vel a későbbiekben nemzetközi projektekben vehettünk részt (EuroGeoNames), illetve hogy nemzetközi együttműködésben szolgáltathattunk adatot belőle. Tartalmi vonatkozásban sok apró módosítás mellett kiemelendő, hogy a közigazgatási változások folytán előállt változások vezetése volt folyamatos, illetve elkészült a névállomány IPA fonetikai karakterekre történő átírása.

Az országnevekkel, a vasútállomások nevével, a tájnevekkel, a természetvédelmi nevekkel és a nemzetközi szerepvállalásról a sorozat következő része foglalkozik.

19598	Szentendrei-Duna	'sentendrei 'duna
19599	Tábor-hegy	'ta:bor'hej
19600	Testvér-hegy	'te:tv'e:r'hej
19601	Törökkő	'török:ø:
19602	Újlak	'u:jlak
19603	Ürömhegy	'yrømf'hej
19604	Vihar-hegy	'vi:har'hej
19605	Virágos-nyereg	'vira:go:fn'ereg
19607	Csömön-patak	'tjømøri 'patak
19609	Káposztásmegyér	'ka:posta:fm'ejer
19610	Mogyoródi-patak	'mo:oro:di 'patak
19611	Népsziget	'ne:psiget
19612	Óceán-árok	'o:tse:a:na:rok
19613	Palotai-sziget	'pøloti 'siget
19614	Székesdűlő	'se:ke:zdy:lø:
19616	Szilas-patak	'sil'patak
19617	Újpest	'u:jpe:ft
19619	Duna	'duna
19620	Ferencváros	'ferentsva:roj
19621	József Attila-lakótelep	'jo:zsef 'atila: 'lak:telep
19623	Ráckevei (Soroksári)-Duna	'ra:tskevei 'sorokja:ri 'duna
19625	Belváros	'belva:roj
19627	Lipótváros	'lipo:tva:roj
19629	Térváros	'tere:zva:roj
19631	Erzsébetváros	'erze:betva:roj
19633	Füvészkert	'fyve:skert
19634	Józsefváros	'jo:zsefva:roj
19635	Kerepesi temető	'kerepe:si 'temetø:
19637	Albertfalva	'albertfalva
19639	Keresztúri út	'kerestu:ri 'u:t
19640	Kőbánya	'kø:ba:ny
19641	Népliget	'ne:pliget
19642	Óhegy	'o:hej
19644	Rákospatak	'ra:ko:spatak

■ A *Földrajzinév-tár* adatbázis részlete a nemzetközi fonetikai ábécé jeleivel (Lechner Nonprofit Kft.)

A Földrajzinév-bizottság tagjai és állandó szakértői az 1990-es években¹⁹

- Földi Ervin (elnök)
- Állami Népségnyilvántartó Hivatal:²⁰ Kovács Zoltán, Borisné Garai Ilona
- Belügyminisztérium: Fürcht Pál, Pajor Pálné
- ELTE Térképtudományi Tanszék: Márton Mátyás
- Földművelésügyi Minisztérium: Pokoly Béla (titkár 1992-től), Hőnyi Ede, Martinovich Sándor és Temesi László (KV),²¹ Tolnay Lászlóné (titkár 1991-ig) és Mikesy Gábor (FÖMI)
- Határon Túli Magyarok Hivatala: C. Tóth János
- Honvédelmi Minisztérium: Kota Ágnes és Tolnay Lászlóné (MH TÁTI)²²

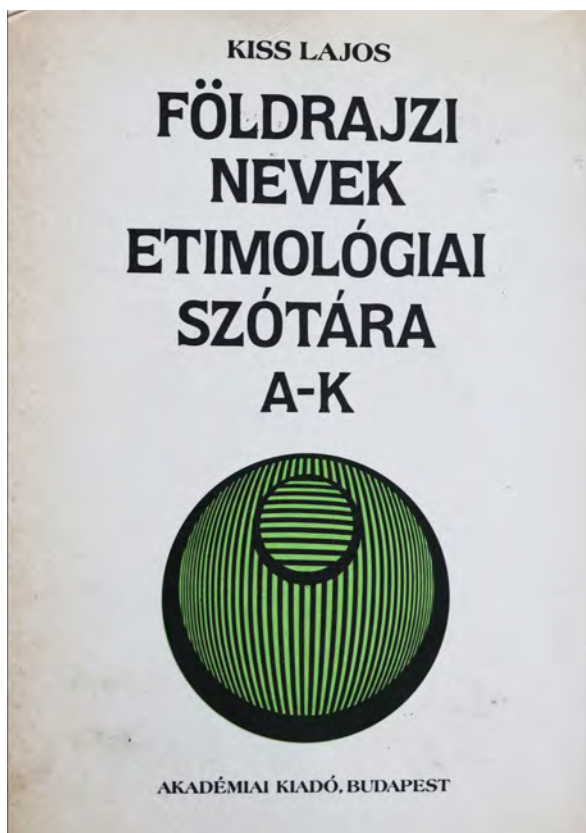
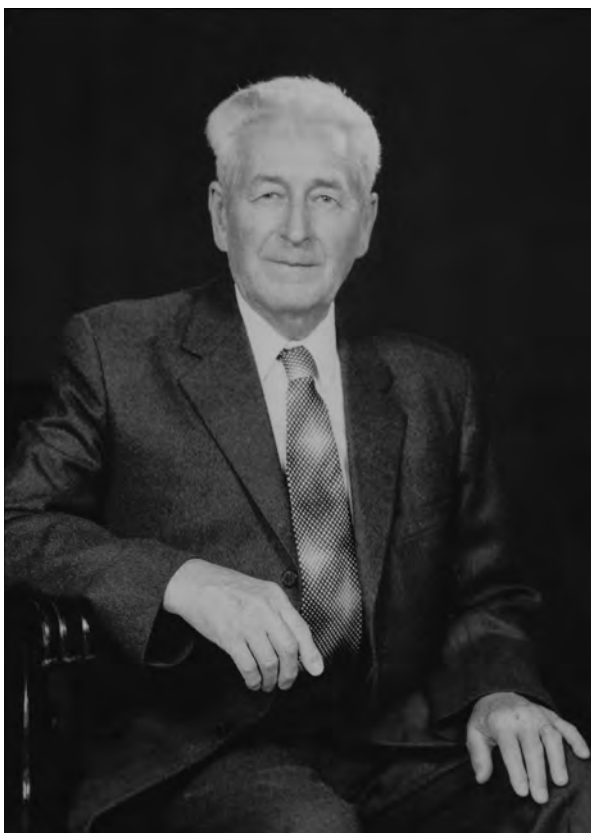
19 A lista azokat a személyeket tartalmazza, akik rendszeresen, de legalább három alkalommal részt vettek üléseken.

20 A későbbiekben Országos Személyiadat- és Lakcímnnyilvántartó Hivatal, majd Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal.

21 Kartográfiai Vállalat, Cartographia Kft.

22 1986. október 1-jétől MN Tóth Ágoston Térképészeti Intézet.

- Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium: Bács Zoltán, Pomázi István
- Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium: Csaba Attila, Károlyi Zoltán, Perger Imre (MÁV)
- Központi Statisztikai Hivatal: Imre János, Mészáros Árpád, Józsa Zsuzsa
- Külügyminisztérium: Szajlai Béla, Horváthné Fekszai Márta
- Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal: Ispánovity Márton
- Magyar Távirati Iroda: Kovácsné Csenkey Hajnal, Sugárné Bognár Anna
- Magyar Tudományos Akadémia
 - Földrajztudományi Kutatóintézet: Tiner Tibor
 - Magyar Nyelvi Bizottság: Fábrián Pál
 - Nyelvtudományi Intézete: Balogh Lajos, Kiss Lajos
 - Történettudományi Intézet: Borus József
- Művelődési és Közoktatási Minisztérium: Hercegi Károly, Varajti Károly (OKI)²³
- Honismereti Egyesület:²⁴ Havas Gáborné.

■ Az új községnevek véleményezésében meghatározó szerepe volt Kiss Lajosnak. Fő műve az öt kiadást megélt Földrajzi nevek etimológiai szótára (A portré forrása: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk.: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR. Bp., 1997; a címlapkép a szótár negyedik, 1988. évi kiadásáról készült.)

²³ Országos Közoktatási Intézet.

²⁴ A Hazafias Népfrent utódszervezetének, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének tagszervezete.

REISZ T. CSABA – TÖRÖK ENIKŐ

*Katasztertörténeti hungarikakutatások**

A kataszteri térkép- és iratanyag sorsa

A magyarországi részletes kataszteri felmérések műszaki dokumentációját a munkálatok előrehaladásával – időben eltolva – felállított öt kataszteri térképtárban (1860 Sopron, onnan 1865 Pozsony; 1861 Zágráb; 1864 Kassa; 1880 Budapest; 1883 Temesvár) őrizték.¹ A felmérési operátumnak nevezett irategyüttesből a színes birtokvázlatokat később kiemelték, és áthelyezték a felügyelőségekhez, ahol vezették azokat. A műszaki iratok felmérési – esetleg helyszínelési – felügyelőségek irattáraiban őrzött darabjai később jellemzően az illetékes vármegyei levéltárakba kerültek.

Kataszteri iratok az adóügyek intézése céljából a pénzügyigazgatóságokhoz, a tulajdonviszonyok nyilvántartása (telekkönyv) érdekében pedig a járásbíróságokhoz mint elsőfokú telekkönyvi hatóságokhoz kerültek, és ezen hivatalok iratanyagával együtt később ugyancsak a vármegyei, ritkábban az országos levéltári gyűjteményt gyarapíthatták. Utóbbira jó példa a felszólalási jegyzék irattípusa, amely például a Heves vármegyei pénzügyigazgatóságtól került levéltári őrizetbe.²

Térkép- és iratmásolatok a községeknél is voltak, ezek esetenként még ma is az önkormányzati irattárakban található meg. Egyes irattípusok – így például az ideiglenes földadó megállapításához szükséges konkrét iratok

– az Országos Széchényi Könyvtárban kutathatók. Az őrzési helyek említett sokfélesége már önmagában is nehezíti a kataszteri források kutatását, de a helyzetet tovább bonyolította az országhatárok megváltozása.

A kataszteri térkép- és iratanyag sorsára jelentős hatással volt a vesztes világháborút lezáró trianoni békeszerződés közigazgatási iratanyagra vonatkozó előírása.³ A békeszerződés 77. cikke szerint Magyarország „az átengedett területek polgári, katonai, pénzügyi, igazságügyi vagy egyéb közigazgatására vonatkozó mindenemű levéltárakat, lajstromokat, tervrajzokat, okiratokat és okmányokat az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányoknak haladéktalanul át fogja adni”. Ha ezekből bármit a helyszínről elvittek, azt Magyarország visszaszolgáltatja. Ha az említett iratok katonai jelleggel nem bírnak, és a magyarországi közigazgatáshoz is kapcsolódnak, akkor a felek viszonzás alapján adatokat szolgáltatnak egymásnak. A békeszerződés 178. cikke szerint az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén létrejött új államok vagy az abból részesülő államok kötelezték magukat arra, hogy „a Magyar Kormányoknak visszaszolgáltatják azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyek húsz évnél nem régiebbek és amelyek közvetlen vonatkozásban állanak a magyar terület történetével vagy közigazgatásával s esetleg az átcsatolt területen vannak”.

* A hungarikakutatások és a tanulmány elkészítése a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 132723 azonosítójú támogatásával valósultak meg.

1 A kataszteri térképtárakra l. TÖRÖK ENIKŐ: A soproni ideiglenes kataszteri térképtár, 1857–1860. *Catastrum*, 5. (2018) 1:3–14. Uő: Kataszteri térképtárak az 1860-as években. *Catastrum*, 9. (2022) 2:3–18. BARTALOS GYULA – JOZEF MAREK: A kataszteri térképtárak története Szlovákiában, 1918–1939. *Catastrum*, 9. (2022) 2:33–38. (= BARTALOS–MAREK, 2022). A határleírási jegyzőkönyvekre l. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri határleírás határtérképpel. *Catastrum*, 6. (2019) 4:17–41.

2 SCHMIDT ANIKÓ: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:29–35.

3 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100033.TV>, elérés ideje: 2024. szept. 10.).

A békeszerződés e két cikkének megfelelően, Magyarország és az utódállamok az 1920-as években kétoldalú tárgyalásokat folytattak, és főként irattári vagy iratcsere-egyezményekben rögzítették a teendőket.

1921. október 13-án Velencében jegyzőkönyvet írt alá Johann Schober osztrák kancellár és külügyminiszter, Bethlen István miniszterelnök, Bánffy Miklós külügyminiszter és Della Torretta olasz külügyminiszter Burgenland Ausztriának való átadásáról és a Sopron környéki népszavazásról. Az ennek alapján felállított döntőbíróóság 1923. február 26-án kelt megállapodása rögzítette Burgenland átadását, a kortárs szakirodalom szerint ennek alapján történt meg az iratanyag megosztása.⁴

Magyar–román iratcsere

Magyarország és Románia képviselői, Wodianer Rezső rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, valamint Nicolas N. Filodor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a román külügyminisztérium főtitkára az 1923 novemberében megindult tárgyalások eredményeképpen 1924. április 16-án Bukarestben kilenc francia nyelvű egyezményt és megállapodást kötöttek.⁵ Ezek megerősítő okiratait december 3-án Budapesten cserélték ki, így aznap hatályba is léptek, köztük a bírósági iratok, a telekkönyvek és az anyakönyvek, valamint a földadókataszteri munkálatok kicserélése tárgyában kötött egyezmények is, az eredeti szöveg mellett a hivatalos magyar fordítást is közzétették.⁶

A háromszögelési, felmérési és földadókataszteri munkálatok kicserélése tárgyában abban állapodtak meg, hogy „*tekintet nélkül a munkálatok készítésének idejére, kölcsönösen*

eredetiben kiszolgáltattják egymásnak azokat az alább felsorolt, bármily természetű terveket és munkálatokat stb., amelyek területükön vannak, és amelyek kizárólag a másik Fél területére vonatkoznak, ú. m.:

a) az I., II., III. és IV. rendű háromszögelési hálózat mérésére és számítására vonatkozó munkálatokat (nevezetesen mérési kézikönyveket, számítási köteteket, füzeteket, összrendező jegyzékeit stb.), valamint háromszögelési alaplapokat és az állandóan megjelölt háromszögelési pontoknak helyszínrajzi leírásait;

b) a kataszteri földmérési, földadókataszteri, becslési és nyilvántartási munkálatokat (nevezetesen határleírásokat, esetleges pótjegyzőkönyvekkel együtt, dűlő- és házszámjegyzékeket, birtokosok betűsoros jegyzékeit, számszerű felmérésekre vonatkozó munkarészeket, felvételi előrajzokat, kataszteri részletes, valamint összetes térképeket, tekintet nélkül méretarányukra s arra, vajon teljesen vagy csak részben vannak-e kidolgozva, a kataszteri térképeknek nyomtatott vagy kézrajzi másolatait, kataszteri földmérés nyilvántartási munkálatait, földadósorozati becslési és földadó-nyilvántartási munkálatokat, beleértve a kataszteri birtokvázlatokat is, és pedig úgy a kir. pénzügyigazgatóságoknál, mint községi jegyzői hivataloknál, illetőleg községeknél kezelt, illetőleg őrzött földadókataszteri munkálatokat stb.).”

Az egyezmény szerint a munkálatokat (iratokat) lehetőség szerint eredetiben osztják szét, vagy azt a felet illetik, amelynek területére a munkálatok nagyobb részét vonatkoznak. Ebben az esetben a másik fél jogosult hiteles másolatot vagy kivonatot visszatartani, vagy illet saját költségére kérni. A szétválasztási munkálatokat a hatályba lépést követően azonnal megkezdik, az anyagról időről időre jegyzéket

4 133. Staatsvertrag: Schiedsgerichtlicher Vergleich mit Ungarn über finanzielle Fragen des Burgenlandes. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, (1923) 29:349–351. (márc. 17.). KUN LÁSZLÓ: Vízügyeink nemzetközi szempontból nézve. *Vízügyi Közlemények*, 19. (1937) 3–4:345–366. Vonatkozó hely: 361.

5 A magyar–román tárgyalásokon egyelőre magánpénzügyi és jogi kérdéseket tárgyalnak. 8 *Órai Ujság*, 9. (1923) 267:4. (nov. 25.). Befejezték a román–magyar gazdasági tárgyalást. *Budapesti Hírlap*, 44. (1924) 83:5. (ápr. 17.).

6 A m. kir. minisztériumnak 7.934/1924. M. E. számú rendelete a Romániával 1924. évi április hó 16-án Bukarestben kötött egyes egyezmények és megállapodások életbelépése tárgyában. *Budapesti Közlöny* (= BK), 58. (1924) 266:1. (dec. 5.). A bírósági iratok, a telekkönyvek és az anyakönyvek egyezménye (2–4.), a földadókataszteri munkálatok kicserélése (4–5.). Ugyanez csak magyarul: *Belügyi Közlöny* (= BeK), 29. (1924) 55:1313–1347. (dec. 16.).

küldenek, az átadást fokozatosan megvalósítják. Az átadás a magyarok számára Nagyváradon, a románok számára Budapesten, a magyar Pénzügyminisztérium és a román Földművelésügyi Minisztérium meghatalmazott kiküldöttéi útján történik. A megkereséseket két hónapon belül kötelesek elintézni. Az iratok átadás-átvételére a határmegállapítási munkálatok kézhezvételét követő három hónapon belül, másolatok és kivonatok elkészítésére a megkeresést követő hat hónapon belül kerül sor. Ha van érdekelt harmadik fél is, akkor a megosztott területek anyagai eredetiben ott maradnak, ahol akkor vannak, de arról hiteles másolatokat kell készíteni a másik feleknek.

Magyar–jugoszláv iratcsere

Magyarország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság képviselői, Wodianer Rezső (Rudolf) rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, valamint Tihomir Popović meghatalmazott miniszter, budapesti jugoszláv nagykövet az 1924 májusában megindult tárgyalások eredményeképpen december 14-én német nyelvű egyezményt kötöttek Budapesten.⁷ A megerősítő okiratokat 1925. április 7-én cserélték ki, az egyezmény akkor lépett hatályba, kihirdetéséről a magyar kormány két hónappal később gondoskodott.⁸ Ez az egyetlen egyezmény, amelyben a levéltári iratok kicseréléséről is határoztak.⁹

Az egyezmény IV. függeléke a földadókataszter iratanyagára vonatkozott. A felek vállalták, hogy átadják egymásnak a földadókataszteri hatóságok és hivatalok ügyiratait, a három-

szögelési munkálatokat a keletkezési időpont-ra tekintet nélkül, valamint „a felmérésre, a földadókataszterre és a földadókataszteri nyilvántartásra vonatkozó munkálatokat, térképeket, előrajzokat és birtokvázlatokat, földadókataszteri és esetleges új felmérési munkálatokat, tekintet nélkül elkészítésük időpontjára”. Az államhatár által kettéosztott községek munkálatait a határmegállapító bizottság munkálatainak átvételétől számított hat hónapon belül „lehetőség szerint természetben (az előrajzok, szelvények, a füzetek stb. ívek szerint) megosztva eredetiben fognak kiszolgáltatattatni”. Ha a munkálatokat nem tudják megosztani, akkor az a fél kapja az eredetit, amelynél a nagyobb terület van, de a másik fél kérésére és költségén az igény benyújtásától számított hat hónapon belül elkészíti és átadja a másolatot. „A kataszteri térképek készítésére szolgáló sokszorosító anyagot (oleáták), amely a magyar királyság részéről a szerb–horvát–szlovén királyságnak átengedett területre vonatkozik, a magyar kormány a szerb–horvát–szlovén kormány kérelmére és költségére kiszolgáltatja”.

Magyar–csehszlovák iratcsere

Magyarország és Csehszlovákia képviselői, Berczelly Jenő igazságügyi minisztériumi helyettes államtitkár és Václav Pallier budapesti csehszlovák rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter 1927. június 3-án Budapesten kötötték meg az iratcsere-egyezményt, a megerősítő okiratokat szeptember 1-jén Prágában cserélték ki, amely így aznap hatályba lépett.¹⁰ Az egyezmény francia és hivatalos magyar

7 Megkezdődtek Belgrádban a magyar–jugoszláv tárgyalások. *Magyarország*, 31. (1924) 91:8. (máj. 14.); Karácsonyra nem lesz meg a magyar–jugoszláv egyezmény. *Magyarország*, 31. (1924) 255:15. (nov. 29.).

8 A Magyar királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén királyság között a trianoni békeszerződés értelmében a kicserélendő iratanyagokra vonatkozóan kötött egyezmény. *BK*, 59. (1925) 129:3–10. (jún. 11.). 306. A m. kir. minisztériumnak 3.430/1925. M. E. számú rendelete: A Magyar Királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között a trianoni békeszerződés értelmében a kicserélendő iratanyagokra vonatkozóan kötött egyezmény. *BeK*, 30. (1925) 27:568–573. (jún. 21.). Csak magyar nyelven, nem minden függelék, de a IV. igen.

9 A magyar levéltárak szerb vonatkozású anyagait januárban kiadják Jugoszláviának. *Reggeli Hírlap*, 33. (1924) 298:11. (dec. 30.).

10 Az egyezmény aláírásáról az 1927. június 4-i napilapok (*Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Nemzeti Ujság*, *Magyarság* stb.) is megemlékeztek.

szövegét, valamint annak nyolc mellékletét a miniszterelnök rendelettel hirdette ki.¹¹ A IV. függelék a földadókataszter tárgyában született.

A felek kölcsönösen kötelezettséget vállaltak arra, hogy a földadókataszternek a másik fél területére vonatkozó iratait átadják, vagyis a földadókataszteri hatóságok és hivatalok ügyiratait, a háromszögelési munkálatokat keletkezési idejükre tekintet nélkül, valamint „a felmérésre, a földadókataszterre és a földadókataszteri nyilvántartásra vonatkozó munkálatokat, térképeket, előrajzokat és birtokvázlatokat, valamint a földadókataszter felállítására és az esetleges újabb felmérésre vonatkozó munkálatokat, tekintet nélkül a munkálatok elkészítésének időpontjára”. Az államhatár által kettészelt községek munkálatait „a lehetőséghez képest (az előrajzokat szelvények szerint, a füzeteket stb. ívenként)” osztják meg, és eredetiben átadják a határmegállapítási munkálatok átvételét követő hat hónapon belül. A nem megosztható munkálatok annál maradnak, akit nagyobb részben illet, de a másik fél kívánságára és költségére a megkeresést követő hat hónapon belül másolatokat készít és ad át. A kataszteri térképek készítésére szolgáló anyagot (oleátákat) a magyar kormány átadja a csehszlovák kormány kérésére és költségére. Az iratválogatáshoz az egyezmény hatályba lépését követően azonnal hozzáfognak, fél év alatt elkészítik az iratok jegyzékét és felszólítanak az átvételre, amelyre hat hónapon belül sor kerül. Az igénylő jegyzékben kérheti az elsősorban szükséges iratokat. A Magyarországon és Csehszlovákiában megjelent magyar szöveg

nem teljesen azonos, a francia nyelvű egyezmény helyben készített fordítása lehet. A csehszlovák jogszabálygyűjtemény magyar szövege „a földek felmérésére, a földadókataszter és e kataszter vezetésére, valamint a földadó behozásával és az esetleges új felméréssel kapcsolatos munkákra vonatkozó munkálatokat, térképeket, tervrajzokat és vázlatokat, tekintet nélkül e munkák foganatosításának időpontjára” nevesítette átadandó iratokként. Az iratátadás nem a tervezett ütemben zajlott, 1936-ban sajtóhír tudósított az iratcsere megkezdődéséről.¹²

A területi revíziót követően újabb egyezmény született a magyar és a szlovák állam között a közigazgatási iratok kiadásáról. Az egyezményt 1940. október 1-jén kötötték Budapesten, és a megerősítő okiratokat 1941. április 18-án Pozsonyban cserélték ki, hatályba április 26-án lépett.¹³

A fentiekből is jól látszik, hogy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, azon belül a magyar korona országai területén számos utódállam és a megcsonkított anyaország osztozott. A közigazgatás működése érdekében jelentős számú és fajtájú iratanyag kicserélésében egyeztek meg az államok, és ezek sorába tartozott az adózás alapjául szolgáló földadókataszteri munkálatok térkép- és iratanyaga. Eddigi – nem ilyen irányú – kutatásaink során nem találtunk olyan levéltári forrásokat, amelyekben bármelyik kétoldalú iratcsere-egyezmény alapján végzett, a kataszteri térkép- és iratanyag kicserélésének eljárásáról és eredményeiről adatokat szerezhettünk volna, de bízunk abban, hogy ilyenek fennmaradtak. Konkrét iratátadási adatokat csak Jaroslav

11 A m. kir. minisztériumnak 8.000/1927. M. E. számú rendelete a Cseh-Szlovák Köztársasággal a közigazgatási iratok kiszolgáltatása tárgyában kötött Megállapodás életbeléptetéséről és kihirdetéséről. *BK*, 61. (1927) 205:1–4. (szept. 11.). I–VIII. függelék: 4–11. Ugyanez csak magyarul: A m. kir. minisztériumnak 8.000/1927. M. E. számú rendelete. A Cseh-Szlovák Köztársasággal a közigazgatási iratok kiszolgáltatása tárgyában kötött Megállapodás életbeléptetése és kihirdetése. *BeK*, 32. (1927) 40:1030–1043. (szept. 18.). Úprava vydání správních spisů sjednaná mezi republikou Československou a královstvím Maďarským. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, (1927) 75:1899–1921. (nov. 17.). Francia és cseh nyelven. A közigazgatási tárgyiratok kiadásának a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság között létesített szabályozása. *A csehszlovák állam törvényeinek és rendeleteinek gyűjteménye*, (1927) 75:1553–1564. (nov. 17.). Francia és magyar nyelven.

12 Megkezdődött Magyarország és Csehszlovákia között a közigazgatási iratok cseréje. *Pesti Napló*, 87. (1936) 73:10. (márc. 28.), és ugyanez: *Kassai Ujság*, 98. (1936) 75:6. (márc. 29.).

13 A m. kir. minisztériumnak 2.300/1941. M. E. számú rendelete a közigazgatási iratok kiszolgáltatása tárgyában Budapesten, az 1940. évi október hó 1. napján kelt magyar–szlovák Egyezmény kihirdetéséről. *BK*, 75. (1941) 94:melléklet. A IV. függelék a földadókataszterről szól.

Humhal 1938. évi dolgozata említ, reméljük, hogy az általa felsorolt iratátadási jegyzékek egyszer majd előkerülnek valamelyik cseh vagy szlovák levéltár anyagában.¹⁴

„A trianoni békeszerződés értelmében az utódállamoknak kiszolgáltatandó iratanyag kiválasztására és a vele kapcsolatos teendők végrehajtására a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által alakított Tárcaközi Bizottság elnöke” Csánki Dezső, a m. kir. Országos Levéltár főigazgatója lett, és e minőségében részt vett az irattári és levéltári anyagok megosztására vonatkozó adminisztratív ügyintézésben is. A Külügyminisztérium 1927. február 19-én arról érdeklődött a főigazgatótól, hogy „az iratok tényleges átadása mely iratcsoportokra nézve történt már meg úgy magyar, mint szerbhorvát-szlovén részről”. Csánki a kérdést továbbította a minisztériumokhoz, és a válaszadók sorában a Pénzügyminisztérium április 23-án kelt átiratában arról számolt be, hogy „a földmérési és földadókataszteri munkarészek már kölcsönösen kicseréltettek mindazon községekre vonatkozólag, amelyeknek területét a trianoni határ át nem szeli”.¹⁵

A Négyzetkataszter projekt és előzményei

A Magyar Országos Levéltárban 2003-tól különös figyelmet kapott a gyűjteményében őrzött – elsősorban kéziratos – térképes iratanyag. Ebben az évben az Országos Széchényi Könyvtár és a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ irányításával átfogó összefoglalást készítettek a könyvtári, a

múzeumi és a levéltári közgyűjteményi szakemberek a magyar kulturális közvagyonról.¹⁶ A felmérés alapján 2006-tól a Nemzeti Kulturális Alap több éven át kiemelten támogatta a kéziratos térképek digitalizálását, és ennek keretében a levéltár munkatársai a kataszteri felmérések történetét is felvázoló módszertani tanulmányt állítottak össze.¹⁷

A kataszteri térkép- és iratanyag forrásértékének jelentősége miatt a témát a levéltár jogutódja, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) tartósan tudományos szintre emelte, amikor 2013 és 2015 között OTKA-projekt keretében az országos levéltári kataszteri iratanyag darabszintű feldolgozását és digitalizálását felgyorsította. A projekt vezető és senior kutatója jelen sorok írói voltak.¹⁸ Az MNL a forrástípus levéltári feldolgozását folytatni és a megyei tagintézményekre is kiterjeszteni kívánta, de a 2016-tól induló új szakasz (K 116713) nem kapott támogatást, így a munka egy időre abbamaradt. A kataszteri források feltárása ezt követően a katasztertörténeti kutatások keretében folytatódott tovább, az eredmények az MNL által 2013-ban alapított, 2014 óta negyedévenként megjelenő *Catastrum* hasábjain láttak napvilágot. 2019-ben a feladatok újragondolásával ismét tudományos projekt indult a levéltárban, amely a kataszteri felmérések kataszterét, vagyis a „négyzetkataszter” összeállítását tűzte ki célul, és előbb 2019 és 2023 (2024) között, majd 2024-től újabb négy éven át a vármegyei levéltárakban őrzött kataszteri anyag darabszintű feldolgozását kezdte meg.¹⁹

Az első, akkor még csak az MNL Országos

14 Humhal tanulmányát ismerteti BARTALOS–MAREK, 2022. 33–34.

15 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Y 1 Magyar Nemzeti Levéltár Levéltára, Magyar Országos Levéltár, a. Általános iratok, 1875–1944. 1935–938. A több doboznyi iratanyagban: 191/1927., 435/1927.

16 DIPPOLD PÉTER – TÓSZEGI ZSUSZANNA – FEHÉR MIKLÓS: *A magyar kulturális közvagyon feltérképezése: Őrzési helyek, típusok, mennyiségek, digitalizálhatóság, ütemezhetőség, költségigény*. Bp., 2003 (<https://mek.oszk.hu/20500/20517/#>, elérés ideje: 224. szept. 10.). A levéltári szakterületet Á. Varga László és Reisz T. Csaba képviselték a munkában.

17 BAK BORBÁLA – HUNYADYNE FABÓ BEÁTA – OROSZ KATALIN – REISZ T. CSABA – TÖRÖK ENIKŐ: *Kataszteri térképek tömeges digitalizálása*. Bp., 2008. (<https://mek.oszk.hu/13200/13275/>, elérés ideje: 2024. szept. 10.).

18 REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása (K 105 886). *Catastrum*, 1. (2014) 1:30–40. Uő: A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása. Záró szakmai beszámoló az OTKA K 105 886 kutatási projektéről. *Catastrum*, 3. (2016) 1: 42–53.

19 REISZ T. CSABA: „Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918. Kutatási terv, NKFI Alap K 132723. *Catastrum*, 7. (2020) 2:58–64.; Uő: „Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918. II. Új irányok. Kutatási terv, NKFI Alap K 147251. *Catastrum*, 11. (2024) 2: 58–64.

Levéltára anyagát feltáró projekt idején is figyelmet kaptak azok a hazai és határokon túli gyűjtemények, amelyekben a kataszteri felmérések anyagát őrizték. A katasztertörténeti prozopográfiai kutatások során feldolgoztuk a pozsonyi térképtár egyik vezetőjének, Gánóczy Sándornak az életútját.²⁰ A Földmérési és Távérzékelési Intézet közreműködésével a projekt tanulmányi kirándulást tett a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárában, amelyet annak igazgatója, dr. Belák Adrián ismertetett is a *Catastrumban*, és amelynek történetére később is visszatértek a lap hasábjain.²¹

A Négyzetkaszter első ütemében (K 132723) két határon túli gyűjtemény mintavételes kutatását tervezték a résztvevők: „Az öt kataszteri térképtár (Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Zágráb) térkép- és iratanyaga közül csak a felvidékiek maradtak meg jó állapotban, ezt Pozsonyban őrzik. Erdély jó részén és azon belül a Székelyföldön a kataszteri szervezet nem végzett felmérési munkát 1918-ig, a hiányzó kataszteri térképeket 1892 után a községek tagosítási munkálatai során készített térképekkel helyettesítették. Tudományos körökben éppen ezért vitatott, hogy vannak-e kataszteri térképek Erdély belső részeiről, a vitás kérdést az ottani gyűjtemények feldolgozása oldhatná meg.” Az erdélyi, és különösen a székelyföldi területek kataszteri felmérésének kérdése hosszú ideje foglalkoztatja a katasztertörténeti kutatókat, így a projekt résztvevőit is.²² A székelyföldi birtokrendezések és az erdélyi területen működő kolozsvári kataszteri igazgatóság történetét elsősorban szakirodalmi adatok alapján a *Catastrumban* összefoglalta Balaton Petra, de az igazgatóság esetlegesen fennmaradt iratanyagáról nem rendelkezünk ismeretekkel.²³ A

Négyzetkaszter projekt azért a Román Nemzeti Levéltár (RNL) Maros Megyei Levéltára (Szolgálat) iratanyagának mintavételes kutatását tervezte, mert az MNL és az RNL közös kiadásában megjelenő erdélyi fondjegyzék Maros megyében tüntetett fel jelentős – és kutatható – kataszteri iratanyagot.²⁴

Románia

Az RNL Maros Megyei Szolgálatánál eredetileg 2023 tavaszán szerettünk volna kutatásokat végezni, de az intézmény kapacitásszűkössége miatt erre csak ősszel, október 2. és 5. között kerülhetett sor.

A kutatónak előre meg kell határozni, hogy milyen anyagot akar kutatni, és csak miután előkészítették azt, akkor értesítik arról, hogy mehet, ez körültekintő szervezést igényel. A levéltár hétfőtől csütörtökig, 9 és 12 óra között volt nyitva a kutatók számára, ezért a hatékony munkavégzés miatt a vezető és a senior kutató is kiutazott. A kutatási feltételek azóta javultak, mert már 14 óráig van nyitva a kutatóterem. Hasonló nehézségekkel – pl. négynapos kutatási hét, félnapos vagy rövidített nyitvatartás – az MNL Országos Levéltárban és a vármegyei tagintézményeiben is találkozhatunk. A levéltárban van mód digitális felvételek készítésére, de a fotójegyet (7 lei, kb. 560 forint naponta) csak a levéltártól 20 percre található Maros Megyei Adóhivatalban lehet megvásárolni, és csak az használhatja, akinek a nevére szól, vagyis mindkét kutatónak el kellett mennie oda. Ezt a problémát úgy lehet orvosolni, ha már előzetesen tisztázzuk a fotójegy használatát és átutaljuk a szükséges összeget az adóhivatal számára.

20 REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:38–49. Uő: Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából. *Catastrum*, 5. (2018) 4:5–7.

21 REISZ T. CSABA: Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban. *Catastrum*, 2. (2015) 2:61–64. BELÁK ADRIÁN: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi levéltárban. *Catastrum*, 2. (2015) 3:18–27. (= BELÁK, 2015). BARTALOS–MAREK, 2022.

22 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.

23 BALATON PETRA: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:3–12. Uő: A Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság. *Catastrum*, 3. (2016) 2:29–34.

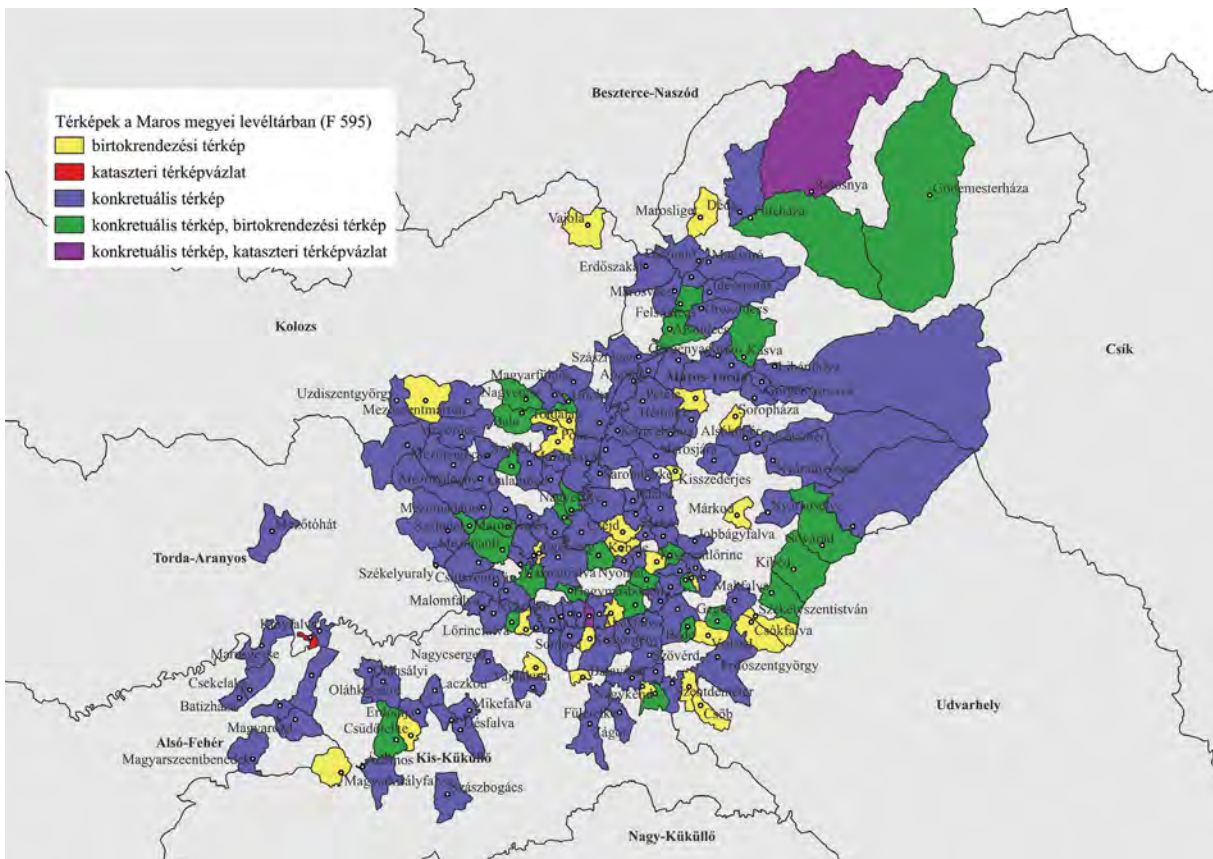
24 Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 12. Maros megye. Összeáll.: PÁL-ANTAL SÁNDOR. Bp.–Bukarest, 2014. *Ghidul fondurilor și colecțiilor arhivistice privitoare la Transilvania anterioare anului 1918/1919. 12. Județul Mureș*. Întocmit: PÁL-ANTAL, SÁNDOR. București–Budapest, 2014.

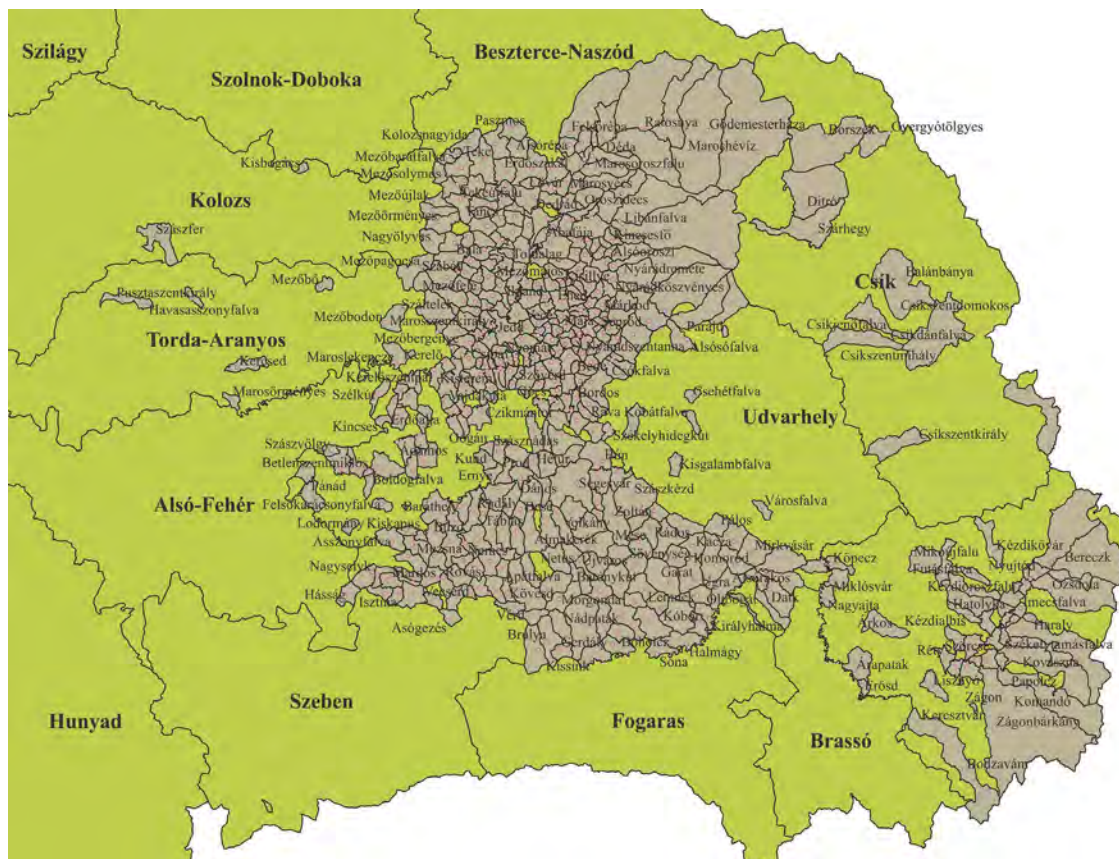
■ A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Szolgálatának épülete Marosvásárhelyen (Reisz T. Csaba felvétele)

Sajnos a leginkább kutatni kívánt 595. fondot (*Colecția planuri topografice*), címe szerint a *Topográfiai térképek gyűjteményét* nem kutathattuk, mert azt átrendezés alá vonták. A gyűjtemény jelenlegi jegyzékét azonban tanulmányozhattuk, és kigyűjtöttük, hogy melyik településről van 1918 előtti időszakban készített kataszteri iratanyag. A kiküldetés szakmai eredményeiről részletes összefoglaló olvasható a projekt honlapján (www.negyzetkataszter.hu), az Iratfeltárás/Románia menüpontban.

A kutatókat a korábbi igazgató, dr. Liviu Boar, majd a látogatás utolsó napján az igazgatónő, dr. Mirela Cărăbineanu is fogadta, akiket megismerttünk a projekt célkitűzéseivel. A megbeszélés folyamán megmutatták a rendezés alá vont fond egyik darabját, amelyen láthattuk, hogy településenként egy tekercsben vannak a térképészeti anyagok. Részletes tanulmányozásra ekkor sem volt lehetőségünk, de a román kollégák a további szakmai támogatásukról és segítőkészségükről biztosítottak bennünket.

■ A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Szolgálatának 595. fondjában (*Colecția planuri topografice*) őrzött térképek térképtípusok szerint. Maros-Torda vármegye nem minden településéről található térkép a levéltárban, ugyanakkor egyes Kolozs, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő és Udvarhely vármegyei településről igen (Török Enikő összeállítása)

■ A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Szolgálatának 60. fondjában (Colecția evidentă cadastrală) őrzött kataszteri iratok települések szerint. A fond jelentőségét mutatja, hogy a Maros-Torda vármegyei településeken kívül egyes Kolozs, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Udvarhely, Csik és Háromszék vármegyei, vagyis a mai Maros, Beszterce-Naszód, Kolozs, Fehér, Szeben, Brassó, Kovászna és Hargita megyei településről is találunk itt iratokat (Török Enikő összeállítása)

Szlovákia

A Négyzetkataszter projekt megvalósítását a futamideje alatt számos nehézség (Covid-járvány, infláció, háborús feszültségek következményei) hátráltatta, ezért az eredetileg 2023. november 30-ig terjedő projektidőszak 2024. augusztus 31-ig meghosszabbítását kértük. Az egyik elmaradt feladat az Ústredný archív geodézie a kartografie (ÚAGK), vagyis a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára anyagának mintavételes vizsgálata volt.²⁵ A kutatást 2024. március 13–15. között a vezető kutató végezte saját költségén, mert a projekt erre fordítható költségkerete addigra elfogyott. Az itteni kutatást nagyban megkönnyítette, hogy

a levéltár vezetője, dr. Belák Adrián igazgató elektronikus levelezés útján a kutatás előtt és után is készségesen rendelkezésünkre állt, így számos adatpontositást a helyszíntől függetlenül is elvégezhattünk. A helyszíni vizsgálat fő célja az volt, hogy a sorozatonként rendelkezésre álló jegyzékek esetenként csak szlovák nyelvű településneveit azonosítsuk az 1913. évi Helységnévtár településneveivel, és az egyes rekordokhoz megfelelő poligonkódot tudjunk hozzárendelni.

Az ÚAGK-ban a kataszteri iratanyagot több sorozatban őrzik:²⁶

- konkrétulne mapy (konkretuális térképek) – háromféle iratanyag: eredeti, megújított, „matrica”, vagyis pauszpapírra rajzolt máso-

²⁵ Az itt található kataszteri iratanyag ismertetését l. a honlapjukon: <https://www.geoportal.sk/sk/archiv/komasacne-mapy/povodny-katastralny-operat/> (elérés ideje: 2024. szept. 10.).

²⁶ Részletes ismertetését l. BELÁK, 2015.

- lat; 13 739-ből 11 386 keletkezett 1918 előtt;
- pôvodné katastrálne mapy (eredeti kataszteri térképek) – a kataszteri adóközségek elnevezései szerepelnek a jegyzékben (katastralny území názov);
 - kópia katastrálnych máp (kataszteri térképek másolatai) – 14 269-ből 13 236 készült 1918 előtt;
 - odtlacky katastrálnych map (nyomtatott kataszteri térképek) – több mint 75 000-ből csak 122 van 1918 előtről;
 - indikačné mapy (birtokvázlatok) – 3751-ből 2450 készült 1918 előtt;
 - písomné operáty (kataszteri írásos munkarészek) – a kataszteri felmérések iratanyaga, köztük a határleírások, a birtokrészleti jegyzőkönyvek (= kataszteri telekkönyvek), házak és háztulajdonosok jegyzéke, felmérési előrajzok stb.

A gyűjteményekben a települések a korabeli vármegyék szerint (megyenév első két betűje), a felmérés idején az ábécérend szerinti helyük alapján kaptak sorszámot, ami nem változott akkor sem, ha a településnév és így a betűrend szerinti helye megváltozott. A térképek és az iratok a települések ezen megye-sorszám (pl. Br 10) besorolása alapján kaptak jelzetet. Bár a sorozatokra az ÚAGK táblázataiban részben alkalmaznak sorszámot és rövidítéseket (1 PK, 2 KK, 3 ODT, 4-6 KNP, KNO, KNM), azokat nem használják olyan jelzetelemként, amely önállóan megkülönböztetné, hogy melyik sorozat melyik iratáról van szó (Pl. ÚAGK-PK-Br 1.). A Négyzetkaszter adatbázisánál a jelzetelem megadásakor mi ezt a sorozati hovatartozást jelöljük.

Az idő rövidsége miatt az adatpontosításon túl csak néhány, a jelzete alapján nem egyértelmű iratanyag autopsziás vizsgálatára nyílt mód, kizárólag a kataszteri operátumok sorozatában. Az iratdossziék alul, felül és oldalt szalaggal vannak összekötve, a gerincre szlovák nyelvű címkét ragasztottak. Az intézmény munkatársai szerint ezek az őrzési egységek még azok, amelyekbe annak idején Gánóczy Sándor rendezhette az anyagot.

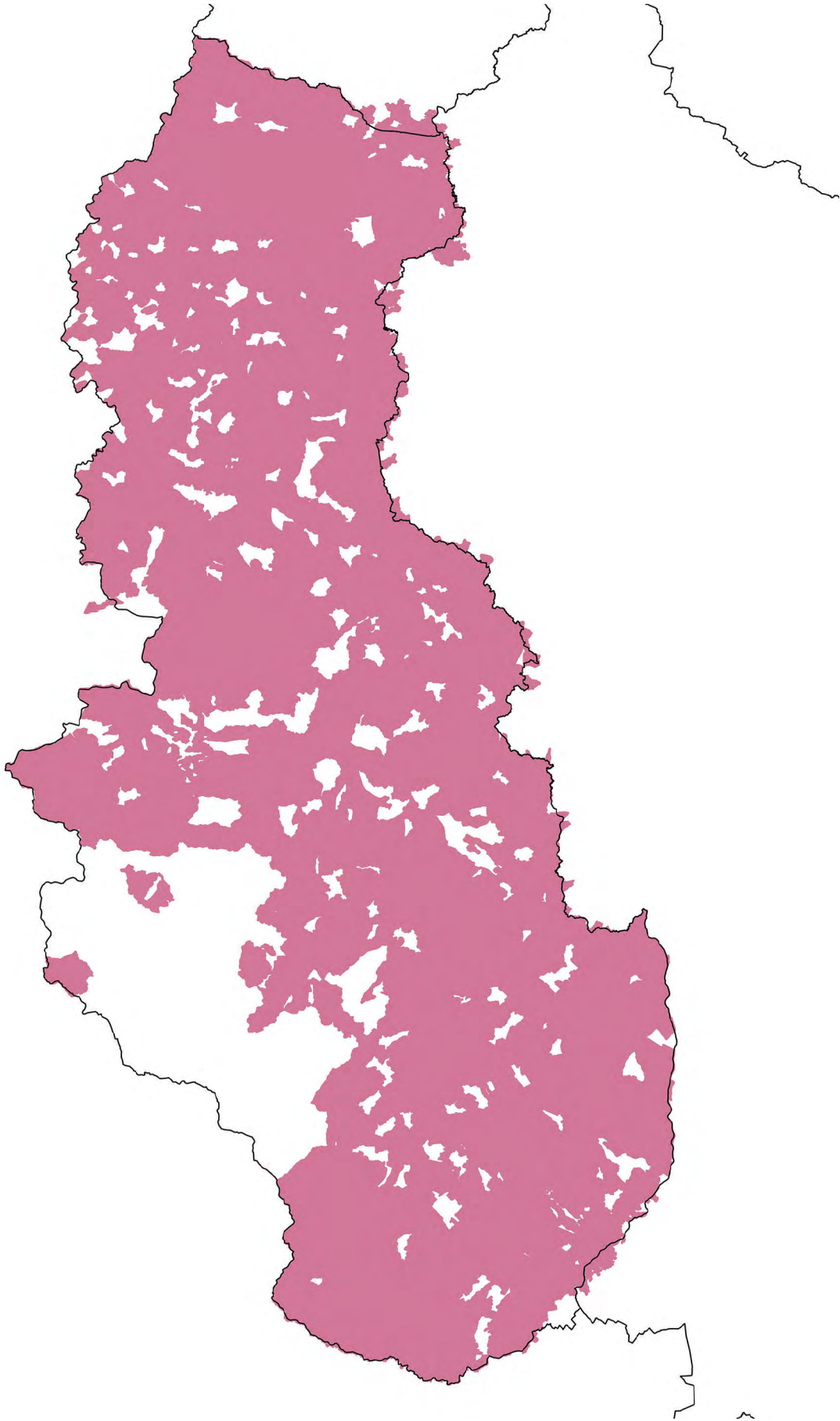
Ho 17 / Ho 179 Újfalú (Opatovcá Nova Ves) kataszteri operátuma. A Hont vármegyei

Újfalú az ábécé végén szerepelt, ezért kapta a 179-es számot. A kötetben határleírás, birtokrészleti jegyzőkönyv, számolati (területszámítási) jegyzőkönyv, lakóházak kivonata, felvételi előrajz, hely- és dűlőnevek jegyzéke, községi nyilatkozat a mérnöki munkálatok nyelvéről, határleírási pótgjegyzőkönyv és talajhasználati kimutatás található. A felmérési munkálatok 1868-ban folytak, és Illésipusztát is felmérték Újfalúval együtt. A Ho 17 sorszám alatt Apáti község hasonló rendben tartott iratanyaga található, amelyet ugyancsak 1868-ban mértek fel. A két település 1907-ben egyesült Apátújfalú néven, vagyis az addigi 179. és 17. sorszámú községek új nevükön a 16. helyre kerültek. Emiatt az eredeti számokat áthúzták és a 16-os számot írták föléjük, ma mégis az eredeti sorszámukon tartják nyilván, de mivel egyesült községekről van szó, mindkét eredeti számot feltüntetik. Tehát helységegysítés esetén fordul elő a mai település kettős jelzete.

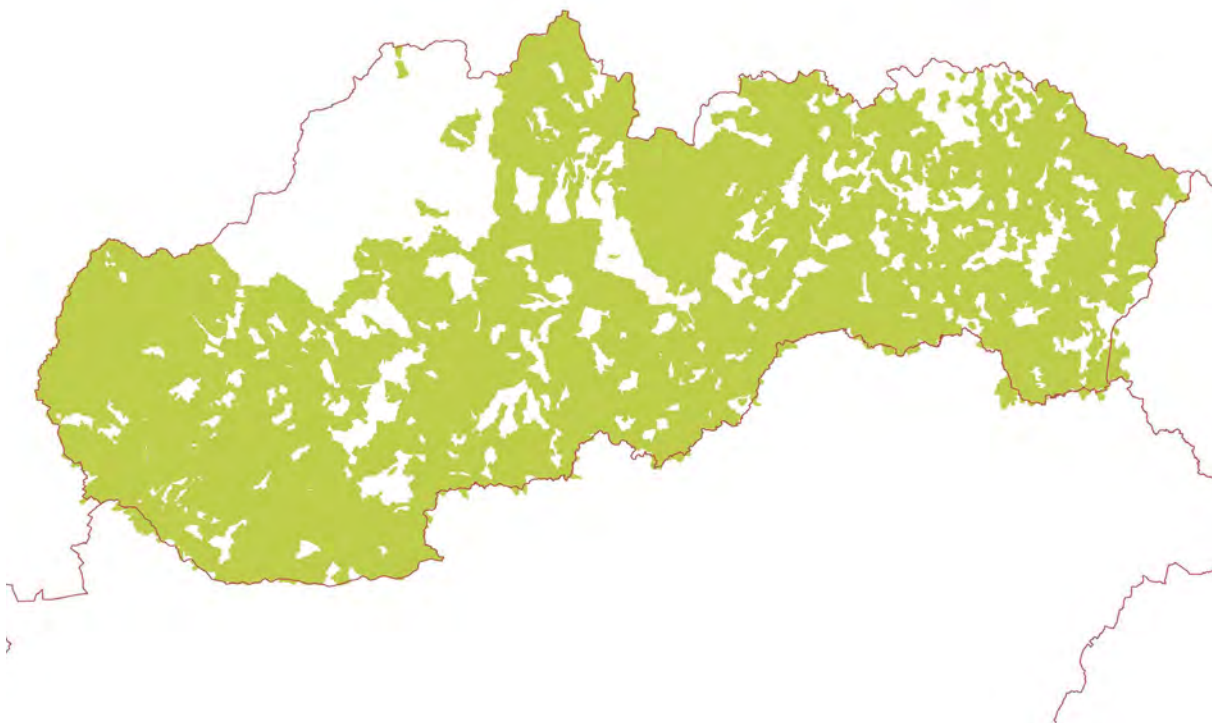
Ho 13 / 65 Selany esetében is hasonló volt a helyzet. Alsószelény (Dolní Selany) a 13., Felsőszelény a 65. volt, 1907-ben egyesültek Szelény néven, amely a 160. volt az ábécérend-

■ A Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (ÚAGK) épülete Pozsonyban (Reisz T. Csaba felvétele)

■ A Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (ÚAGK) gyűjteményében őrzött kataszteri iratok településenként. Szlovákia nem minden településéről vannak kataszteri iratok az ÚAGK őrizetében, ugyanakkor néhány magyarországi településről található ott források (Török Enikő összeállítása)

▪ A Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (ÚAGK) gyűjteményében őrzött eredeti kataszteri térképek. Szlovákia nem minden településéről, ugyanakkor néhány magyarországi településről vannak eredeti kataszteri térképek az ÚAGK őrzetében (Török Enikő összeállítása)

ben. Az eredeti számok át vannak javítva 160-ra, de a nyilvántartás mégis az eredeti számok alapján rögzíti a településeket. Az adatbázisban a két településhez egy poligon rendelhető majd hozzá, vagyis Szelény alatt Alsó- és Felsőszelény anyagai is megtalálhatók.

Ze 176 / 67 I. és II. esetében is községi névváltozás és településrész-összevonás történt. A Zemplén vármegyei Dobra az 1865–1866. évi felméréskor a 78. volt a névsorban (Ze 176 I), később nevét Kisdobrára változtatták, ekkor hátrébb került, a 176. lett (Ze 176 II). Az ugyancsak Zemplén vármegyei Dámóc község az 1865–1866. évi felméréskor a 71. volt a névsorban, ez a szám előbb Dobra (67), majd 176-ra van átírva (Ze 67 I). Dámóc nagyobb része

ma is Magyarországon van, egy kisebb része azonban Csehszlovákiához került, ezt a részt a szlovákul Dobrának nevezett Kisdobrához csatolták (Ze 67 II).

Az iratanyag vizsgálatakor meggyőződhet a kutató arról, hogy valóban a pozsonyi gyűjtemény az egyik legadatgazdagabb és legjobb állapotban megőrzött kataszteri gyűjteményegyüttes. Sajnos ezek digitálisan nem érhetők el az online térben, de az ÚAGK munkatársainak segítőkészsége miatt akár adatközlésben, akár a helyszíni kutatásban nagy támogatást kaphat az érdeklődő. A gyűjteményből az eredeti kataszteri térképek és a kataszteri operátum iratai már a Négyzetkataszter adatbázisában is elérhetőek.

REISZ T. CSABA

A Négyzetkataszter adatbázis*

A Magyar Nemzeti Levéltárban futó tudományos projekt „egyik fő célkitűzése, hogy a kataszteri térkép- és iratanyag kataszterét elkészítse (A kataszter katasztere, »Négyzetkataszter«). Az adatbázis településszinten tartalmazza majd az arra vonatkozó irattípust (kataszteri térkép, birtokvázat, telekkönyv, határleírás stb.), annak keletkezési idejét, az irat jelzetét, az őrző intézményt, valamint a hozzáférés szintjeit (csak helyszínen papír alapon, elektronikusan helyi hálózaton, CD-n, online módon kutatható). Az adatokból több szempontú térkép állítható össze, amely a forrásbázis időbeli és térbeli fejlődését, valamint fennmaradását vizuálisan jeleníti meg. A településre kattintva a rá vonatkozó valamennyi információ előhívható. Az adatbázisban az MNL OL, a most feldolgozandó megyei anyag, valamint a pozsonyi Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára térkép- és iratanyagát, és mintaként a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalában őrzött kataszteri térképek adatait tüntetjük fel.” A pályázat megfogalmazásakor azt terveztük, hogy a vármegyei anyagot a Scope levéltári nyilvántartásba betöltjük, a digitálisan rendelkezésre álló anyagot a rekordokhoz hozzákapcsoljuk, továbbá külső vállalkozót vonunk be: „a »Négyzetkataszter« számára az adatokat Excel-formátumban készítjük el, az adatbázist és a GIS-alapú térképeket külső vállalkozó készíti el, mert ebben nekünk nincsen gyakorlati tudásunk.”¹

A „Négyzetkataszter” adatbázis és az adatvizualizáció 2024 nyarára elkészült, bár az eredeti tervek – a technológia fejlődése, a futamidő alatti negatív hatások (infláció) miatt – részben másként valósultak meg.

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára, az MNL Baranya Vármegyei

Levéltára és az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára a kataszteri térkép- és iratanyagot darabszinten rögzítette 2020 és 2023 között a Scope levéltári nyilvántartó rendszerben, az adatok elérhetők az Elektronikus Levéltári Portálon (www.eleveltar.hu). A rekordok mindig a legpontosabb és legfrissebb adatokat tartalmazzák, és itt a digitális képállomány elérhetőségéről is van információ.

A Scope nyilvántartó rendszerből a „Négyzetkataszter” adatbázisához szükséges valamennyi adat – néhány kivétellel – a rendel-

■ Az Elektronikus Levéltári Portál adatai a Scope levéltári nyilvántartó rendszerből frissülnek, vagyis mindig naprakészek. A Baranya vármegyei Abaliget kataszteri telekkönyvének rekordja, amelyből az irat teljes terjedelmében digitálisan elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon és az Adatbázisok Online felületén is

* A hungarikakutatások és a tanulmány elkészítése a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 132723 azonosítójú támogatásával valósultak meg.

1 REISZ T. CSABA: „Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918. Kutatási terv, NKFI Alap K 132723. *Catastrum*, 7. (2020) 2:58–64. Vonatkozó hely: 62–63.

kezésre áll, egyszerűen lekérdezhető a kívánt adatmezők egy Excel-fájlba. Az adatbázis jelenlegi (1.0-ás) verziójához az alábbi adatokat használjuk fel:

- az irat levéltári nyilvántartási (Scope) azonosítója – ebből képződik majd a rekordhoz ugrás parancssora (utolsó elem),
- az irat megnevezése (a gyűjteményi feldolgozás során adott modern szakmai leírás),
- az irat eredeti címe (ha van),
- a létrehozás ideje (jelenleg az adatbázisban a kezdő éve),
- az őrzőhely országa és intézménye (a jelzet alapján adatismétléses cellakitöltéssel készül másodpercek alatt),
- az irat jelzete,
- az irat szintje (jellemzően egyes vagy egyedi irat),
- az irattípus,
- a település poligonkódja (ez külső adat, l. alább),
- az elérhetőségre vonatkozó megjegyzés,
- valamint az a link, amin az irat teljes szakmai leírása (MNL esetében) vagy az őrzőhely kutatásra vonatkozó további információi (más intézmények esetében) érhetőek el.

Az MNL-en kívül őrzött (jelenleg a szlovákiai és romániai) gyűjtemények esetében ugyanezen adatokat gyűjtjük össze, de Scope-azonosító híján a rekordnál az őrző intézmény honlapjára (Románia) vagy a kataszteri iratanyag ismertető oldalára (Szlovákia) irányítjuk az olvasót.

Az adatbázis vizualizációjához igen fontos, hogy a Magyar Korona országában (Magyarország és Horvátország) található, az 1913. évi Helységnévtárban önálló (adó)község po-

ligonjának a kódja minden egyes rekordhoz kapcsolódjék. A települések poligonkódja, továbbá Magyarország és Horvátország ország-, vármegye-, járás- és településpolygonja ugyancsak a „Négyzetkataszter” projekt keretében készült el, és Németh Gábor munkáját dicséri. Ez a projekttermék az utóbbi években már számos más tudományos munkában hasznosult (így például a *Catastrum* jelen számában Benjamin Landais cikkénél is).² A poligonterképhez készült adattábla tartalmazza

- az 1913. évi Helységnévtár településeit mai helyesírásukkal,
- közigazgatási jogállásukat,
- a vármegye és a járás nevét,
- a település GISCO-kódját,
- a mai nevét (LAU),
- valamint a vizualizáláshoz szükséges poligonkódját.

A poligonkódokat minden egyes rekordhoz rögzíteni kell, így jön létre az adatvizualizáció alapvető összerendelése. Ez részben függvényekkel (például az Excel FKERES függvényével), viszonylag gyorsan végezhető el. Ennek az automatizmusnak az a korlátja, ha a függvény által vizsgált cellában vagy tartományban adatismétlődés van, mert mindig az első találatot adja eredményül. Ha az a feladat, hogy a függvény a Scope településnevet keresse meg a poligonterkép településnevei között, akkor a magyarországi településeknél könnyű a helyzet, mert 1913-ban gyakorlatilag minden településnek egyedi neve volt, a névismétlődés kizárt. A határon túli gyűjteményeknél azonban nemcsak megváltoztatták a települések nevét, de az új nevek nem is egyediek, így azonosításuk nagy odafigye-

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	
Azonosító	Megnevezés	Főcím (eredeti cím)	Létrehozás	Ország	Őrzőhely	Jelzet	Saint	Irat típus	TELEPÜLÉS_ID	Megjegyzés	Link	
1	1081462	Alsószáp (ma Nógrádsáp része, Nógrád m.)	Dorf Also-Saap in Ungarn Pressburger District	1777	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-1067-(1-2.)	egyes irat	konkrétus térkép	M1705002	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
2	1080500	Ludnapuszta (Kondó része, Borsod m., ma Borsod Ludna Puszta)		1796	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-491.-22.	egyes irat	X [birtokrendezési térkép]	M3006011	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
3	1081427	Lőncsi (Nógrád m., ma Heves m.) [1-5.]	Praedium Selp in Ungarn Pressburger District; Doi	1804	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-1045.	egyes irat	konkrétus térkép	M1707023	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
4	1081429	Alsó- és Felsőudány (ma Udányhalászi része, Hd Dorf Felld., Alsó-udány in Ungarn Pressburger-D		1809	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-1047-(1-7.)	egyes irat	konkrétus térkép	M1706018	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
5	1080488	Kisgyőr (Borsod m., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m Kis Győr Borsod megye)		1826	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-489-(1-4.)	egyes irat	kataszteri térkép	M3004011	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
6	1072341	Fajzapuszta (Heves m., ma Gyöngyöstarján külterület Fajzat p. kataszteri község vázlata.		1827	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 79-473.-12.	egyes irat	kataszteri térképvázlat	M2503012	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
7	1084172	Brezsnóháza (Zólyom m., ma Brezno, SK) [1-4.]	Hatai-térkép	1834	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-2823.	egyes irat	X [egyéb térkép]	M2206000	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
8		Domaša – Pövdná kataszteri térkép		1837	SK	ÚAGK	SK-ÚAGK-PKM-Te 26	egyes irat	kataszteri térkép	M1303012	Helyszínen	https://www.geoportal.sk/sk/archiv/kor
9	1081468	Drahapuszta (ma Órhalom része, Nógrád m.)	Másolat Drahi Puszta	1838	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-1070.-5.	egyes irat	konkrétus térkép	M1701034	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
10	1081169	Ipolytölgyes (Hont m., ma Pest m.) [1-5.]	Dorf Tölgyes in Ungarn Pressburger District	1839	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-878.	egyes irat	konkrétus térkép	M1506010	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
11	1081463	Felsőszáp (ma Nógrádsáp része, Nógrád m.)	Dorf Felső-Sap in Ungarn Pressburger District	1842	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-1067-3.	egyes irat	konkrétus térkép	M1705005	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
12	1081515	Ványarci (Nógrád m.) [1-4.]	Dorf Ványarci in Ungarn Pressburger District; Pust	1843	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 79-1103.	egyes irat	konkrétus térkép	M1707031	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
13	1080434	Hélszócika (Borsod m., ma Borsod-Abaúj-Zemplén Felső Zsolca, Jenkei és Símard p.		1844	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 78-469-(20-22.)	egyes irat	X [birtokrendezési térkép]	M3004006	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta
14	1089908	Pátkai (Fertő m.)	Pátkai község birtok könyve [birtócióm]	1845	HU	MNL OL	HU-MNL-OL-S 79-318.-c-2.	egyes irat	telekkönyv	M0204017	Online	https://www.eleveltar.hu/digitalis-tarta

■ Az adatbázis alapjául szolgáló Excel-tábla

■ A Négyzetkataszter adatbázis nyitóoldala modern háttértérképek nélkül

lést igényel (pl. Aiud, Dubová településnevek). Problémát jelentett, ha egy rekord több olyan településre vonatkozik, amely 1913-ban önálló volt és így saját poligonkóddal rendelkezett, ezeket rekordisméttel tudtuk megjeleníteni (például a Hajdú vármegyei Józsa község rekordjai esetenként Alsó- és Felsőjózsat is tartalmazták). Az adatbázishoz készített Excel jelenleg közel 60 000 rekordot tartalmaz, tehát kb. ennyi irat(együttes) van a településekhez rendezve. Az adatbázist havi, majd 2025-ben kéthavi gyakorisággal frissítjük (javítások és újabb adatok betöltése).

Az adatbázis

A „Négyzetkataszter” adatbázis a <https://negyzetkataszter.mnl.gov.hu> címen érhető el. Az 1918 előtti Magyar Korona országai, vagyis Magyarország és Horvátország települései szerint csoportosítja az adatokat. A településnevek az 1913. évi Helységnévtár mai helyesírás szerint normalizált alakjukkal szerepelnek. Az adatbázis tartalmazza, hogy milyen kataszteri irattípus melyik gyűjteményben, milyen jelzet alatt, hogyan érhető el. Az adatbázis több szempontú lekérdezés alapján készített eredménye (települések) vizuálisan is megjelenik. A poligontérképen kattintással kiválasztott település adatai megjelennek a találati listában. Az adatbázis angol nyelvű felülettel is rendelkezik a nemzetközi kutatások elősegítése érdekében.

Az adatbázis két táblából áll össze.

1. Magyarország és Horvátország települései 1913-ban (ez a poligontérkép táblázata).

Ezek az adatok a találatoknál a „TELEPÜLÉS” fül alatt szerepelnek.

A jogállásnál alkalmazott rövidítések: kj. = körjegyzőség, nk. = nagyközség, rtv.

1. Veszprém	
TELEPÜLÉS	IRATANYAG
Veszprém	
Poligonazonosító: M1007000	
Név (1913): Veszprém	
Jogállás (1913): rtv.	
Vármegye (1913): Veszprém	
Járás (1913): Veszprém	
GISCO-azonosító: HU_11767	
Mai név (LAU): Veszprém	

■ Településadatok az adatbázishoz

1. Veszprém	
TELEPÜLÉS	IRATANYAG
Abschrift der Original-Grenzbeschreibung der Steuergemeinde Veszprém: Nachtrags Protocoll	
Azonosítaszám (Scope): 1078460	
Megnevezés: Veszprém (Veszprém m.)	
Eredeti cím (főcím): Abschrift der Original-Grenzbeschreibung der Steuergemeinde Veszprém; Nachtrags Protocoll	
Létrehozás ideje:	
Ország: HU	
Örökhely: MNL OL	
Jelzet: HU-MNL-OL-S 79-1536-6.	
Szint: egyes irat	
Irattípus: határléírás	
Település poligonkódja: M1007000	
Megjegyzés (elérhetőség): Online	
UGRÁS A REKORDHOZ	
Ausweis über die Benützung des Bodens für die Gemeinde Veszprém	

■ A Kataszteri irat rekordjának adatai az adatbázisban

= rendezett tanácsú város, szfv. = székesfőváros, t.jv. = törvényhatósági jogú város, v. = város.

2. Négyzetkataszter adatbázis

Az adatbázis adatai a találatoknál az „IRAT-ANYAG” fül alatt szerepelnek.

Keresés az adatbázisban

Az adatbázisban többféle keresés futtatható és jeleníthető meg.

1. **TELEPÜLÉSKERESÉS:** Az 1913. évi név (Pozsony) vagy a mai név (Bratislava) szerinti keresés, alapértelmezetten a karakterlánc előfordulása szerint (minden 'pozsony'-t tartalmazó településnév), a pontos névre keresés külön beállítható. A találatok az 1913. évi településnevek ábécérendjében jelennek meg.

2. **ÖSSZETETT KERESÉS:** A keresési feltételek beállításával az adatbázis többszörös tematikus szűrése végezhető el. A szűréshez a TELEPÜLÉSKERESÉS kitöltése nem szükséges.

Felhívjuk a figyelmet, hogy TELEPÜLÉSKERESÉS és ÖSSZETETT KERESÉS (szűrési feltétel megadása) egyidejű futtatása esetén két független keresés indul!

Az adatbázis mezői szerinti szűrések lenyíló

mezőben vagy szabad szövegesen választhatók.

- **Vármegye (1913):** Az 1913. évi Helységnévtár vármegyei beosztása.
- **Őrzőhely országa:** Magyarország, Románia, Szlovákia (jelenleg).
- **Őrzőhely:** az iratanyag melyik gyűjteményben található. Jelenleg tartalmazza: Irattípus: az iratanyag tipizált meghatározása, a kataszteri felmérés műszaki iratai pontosan, más területek (adóbecslés, helyszínelés stb.) egyelőre általános kategóriaként. Jelenleg 35 különféle irattípus(csoport) kereshető. Az általános kategóriák esetében a Megnevezés vagy a Főcím (eredeti cím) mezők adnak további felvilágosítást.
- **Létrehozás ideje:** az iratanyag létrehozá-

The screenshot shows a web interface for searching in a database. The title is 'TELEPÜLÉSKERESÉS...'. Below it is a section titled 'KERESÉSI FELTÉTELEK BEÁLLÍTÁSA'. The settings include:

- Településkeresés, pontosan:** A checkbox that is currently unchecked.
- Vármegye (1913):** A dropdown menu with 'Válasszon' selected.
- Őrzőhely országa:** A dropdown menu with 'Válasszon' selected.
- Őrzőhely:** A dropdown menu with 'Válasszon' selected.
- Irattípus:** A dropdown menu with 'Válasszon' selected.
- Létrehozás ideje:** A text input field with 'Évszám...' as a placeholder.
- Szabad szöveg:** A text input field with 'keresés...' as a placeholder.
- Háttérszín:** A color selection bar currently set to red.
- Háttérminta:** A dropdown menu with 'Teljes kitöltés' selected.
- Határvonal színe:** A color selection bar currently set to green.
- Jelmagyarázat:** A dropdown menu with 'Jelmagyarázat szövege...' selected.

■ *Keresési feltételek az adatvizualizációhoz, egyidejűleg több is beállítható (ÉS kapcsolat, vagyis mindegyik feltételnek teljesülnie kell). Az adatbázisban szabad szövegesen is lehet keresni*

AN-MS	Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale ale României (Marosvásárhely)
60.	Fond 60. Invent. nr. 986 Colecția evidența cadastrală
595.	Fond. 595. Invent. nr. 692. Oficiul de cadastru și organizarea teritoriului, Colecția planuri topografice, 1825–1945
MNL BaVL	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs)
VI.181.	Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség (1851-1867: Pécsi Felmérési Felügyelőség, 1945-től: Állami Földmérés 11. számú Felügyelősége) iratai
XV.3.c.	Gyűjtemények, Térképtár, Baranya megye térképeinek gyűjteménye, Kataszteri térképek
MNL HBVL	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (Debrecen)
VI.181.	Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőségek iratainak gyűjteménye
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
S 76	Kataszteri oleáták
S 78	Kataszteri gyűjtemény, Térképek
S 79	Kataszteri gyűjtemény, Iratok
X 10837	Másolatok gyűjteménye, Egyéb gyűjtemények, Földmérési és Távérzékelési Intézet, Kataszteri térképek digitális másolatai
ÚAGK	Ústredný archív geodézie a kartografie (Pozsony)
PO	Písomné operáty
PKM	Pôvodné katastrálne mapy

sának (kezdő) éve. Tájékoztatót ad a kataszteri felmérés időbeni helyzetéről.

- Szabad szöveg: Az adatbázisban szabad szövegesen kereshető karakterlánc. Itt szűrhető pl. a levéltári jelzet (S 76, S 78, S 79) is.

A keresést a nagyítóra kattintással lehet indítani, legfeljebb 10-et egymás után. A nagyító melletti X jel minden keresési eredményt töröl.

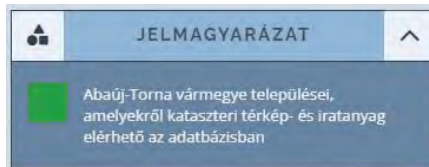
Adatvizualizáció

A keresés találatait a település poligonjának színezése jeleníti meg. Itt állítható be a poligon kitöltőszíne, mintázata és kerete, valamint alattuk a jelkulcsban szereplő szöveges magyarázat.

JELMAGYARÁZAT: A keresés eredményeihez kapcsolódó vizualizálás jeleníthető meg jelkulcsi mintával (csak keresés futtatása után van itt tartalom). Legfeljebb 10 elem határozható meg, 10 egymást követő kereséssel.

- A poligon kitöltési és határszínének, mintázatának valamint szöveges magyarázatának beállítása

- A poligon mintája és magyarázata, egyidejűleg 10 lekérdezés jeleníthető meg

- Abaúj-Torna vármegye (1913) települései ma Szlovákia és Magyarország területén találhatóak, így a szlovák és magyar gyűjteményekben is találhatóunk azokra vonatkozó kataszteri iratokat, különösen az országhatár mentén

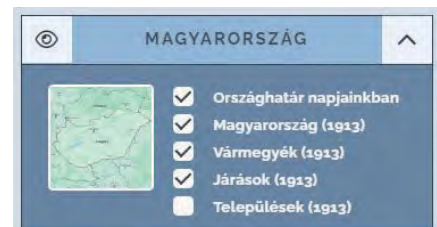
A lekérdezések nem javíthatók vagy törölhetők egyesével, ezért elkészítése körültekintést igényel!

Az adatok a képernyő középső részén lévő adatvizualizálási térben jelennek meg. A megjelenített terület kicsinyíthető és nagyítható, középre rendezhető. Itt váltható az adatbázis nyelve (HU vagy EN), az inaktív nyelv betűjele látható.

Poligonok, háttér

Az egyedi és tömeges adatvizualizálás a projektben elkészített települési poligontérképen jelenik meg. A tájékozódás érdekében további poligonrétegek kapcsolhatók a látványhoz. A rétegek külön-külön és egyszerre (szem ikonra kattintva) ki- és bekapcsolhatók. A település- és járáshatárok és -nevek bekapcsolt állapotban is csak nagyítással válnak láthatóvá.

A településpoligonra kattintva a település adatbázistartalma megjelenik a találatnál.

- A poligonrétegek beállítása

MAGYARORSZÁG: Magyarország, annak vármegyéi, járásai és települései 1913. évi határainak poligonjai itt jeleníthetők meg. Ugyancsak itt jeleníthető meg az 1918 előtti Magyar Királyság területén megtalálható mai államhatárok határvonala.

HORVÁTORSZÁG: Horvátország, annak vármegyéi, járásai és települései 1913. évi határainak poligonjai itt jeleníthetők meg.

TELEPÜLÉSKÖZPONTOK: A magyarországi vagy horvátorszá-

gi településközpontok megjelenítése. Külön beállítható, hogy a település projektbeli poligonkódja is megjelenjék.

HÁTTÉR: Itt állítható be, hogy milyen térképes háttérfelület jelenjék meg a térkép-poligon mögött. Alapbeállítás: Google Utca. Csak egy réteg választható.

Google-keresés

Településkeresés a Google-n. Ez segít, ha nem kaptunk találatot a TELEPÜLÉSKERESÉS futtatásakor. A találat a településközpontra helyezett kereszttel jelzi, hogy melyik települést kell az adatbázisban keresni.

Találatok

A keresés indítását követően annak futását mozgó jel jelzi a Találatok ablakban.

A keresés eredménye itt jelenik meg az 1913. évi települések ábécérendjében. Egyidejűleg

Találatok száma: 218

< Találatok 1-10 >

TELEPÜLÉS	IRATANYAG
1. Abaszéplak	^
2. Abaujalpár	∨
3. Abaujvecser	∨
4. Abaujharaszi	∨
5. Abaujkér	∨
6. Abaujlak	∨
7. Abaujnádasd	∨
8. Abaujrakos	∨
9. Abaujsáp	∨
10. Abaujszakaly	∨

- A találati lista. Abauj-Torna vármegye (1913) települései

10 találat jelenik meg, de az összes találat elérhető jobbra és balra léptetéssel. Az ÖSSZETETT KERESÉS futtatásakor a találat a lekérdezésnek megfelelő település, amelynél az összes, nem csak a keresési feltételt tartalmazó irattípus jelenik meg! A településnév alatt a TELEPÜLÉS fül az alapadatokat, az IRATANYAG fül az adatbázisban szereplő iratanyagokat jeleníti meg.

Az adatbázis tájékoztató felülete

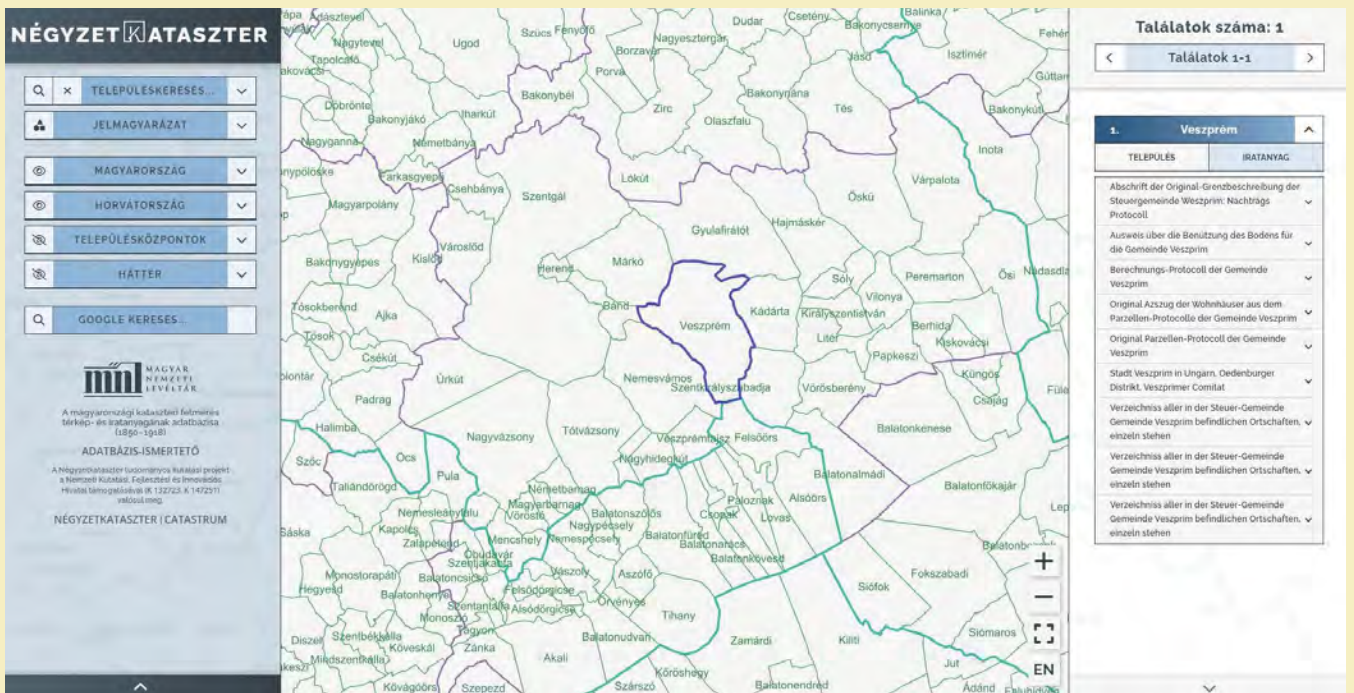
A bal mezőben az MNL logója kattintásra a levéltár honlapjára visz. Az adatbázis címe és a támogatás megjelenítése mellett itt érhető el az adatbázis-

ismertető, valamint a Négyzetkataszter és a *Catastrum* önálló honlapja. A bal oldalon található menüben a mezők bal oldali ikonjára állva az egérrel, megjelenik egy rövid súgó a menüpont használatáról.

- Kataszteri térkép- és iratanyag (településenként) az őrzési helyek szerint. Az online összeállított lekérdezéshez egyedi szövegesű jelkulcs készíthető

■ A Négyzetkataszter adatbázisának háttérében megjeleníthető a Google Utca, Műhold vagy Hibrid, valamint az OpenStreetMap, és a Google keresőmotorja is használható

■ A poligontérképbe erősen belenagyítva település szerint is kereshetünk az adatbázisban a megfelelő poligonra kattintva. Veszprém adatainak megkeresése a poligon segítségével

L. ezekhez Reisz T. Csaba cikkét!

